

RZĄDOWA RADA LUDNOŚCIOWA

**Sytuacja demograficzna
Podlasia jako wyzwanie
dla polityki
społecznej i gospodarczej**

Redakcja naukowa

Józefina Hryniewicz, Alina Potrykowska

TOM X

Warszawa 2017

Sytuacja demograficzna Podlasia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej

Demographic situation of Podlasie Region as a challenge for social and economic policy

Redakcja naukowa/Edited by Józefina Hryniewicz, Alina Potrykowska

Rządowa Rada Ludnościowa/The Government Population Council
Warszawa 2017

Recenzent

Prof. dr hab. Jerzy T. Kowaleski

Copyright by Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2017

Książka – ISBN 978-83-7027-651-5

CD – ISBN 978-83-7027-652-2

Projekt okładki

Lidia Motrenko-Makuch

Redakcja

Alina Potrykowska

Adrian Moliński

Redakcja językowa

Dorota Bojarska-Lis

Zdjęcia – Michał Budziński

Rządowa Rada Ludnościowa

00-925 Warszawa, Al. Niepodległości 208

Tel. (48) 22 608 3040, (48) 22 608 31 75, (48) 22 449 40 40 Fax (48) 22 608 38 87

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA – Józefina Hryniewicz, Alina Potrykowska	5
CZEŚĆ I. SYTUACJA DEMOGRAFICZNA PODLASIA	19
1. Sytuacja demograficzna województwa podlaskiego – stan obecny i perspektywy – Ewa Kamińska-Gawryluk	20
2. Specyfika sytuacji demograficznej województwa podlaskiego na tle Polski – Dorota Wyszowska	31
3. Ruch naturalny ludności w województwie podlaskim – Anna Bachanek-Komarowska	49
4. Specyfika procesów starzenia się ludności województwa podlaskiego – Emilia Kramkowska	62
Dyskusja	78
CZEŚĆ II. SYTUACJA NA RYNKU PRACY A WARUNKI ŻYCIA MIESZKAŃCÓW PODLASIA	87
5. Perspektywy rozwoju demograficznego województwa podlaskiego – wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne – Henryk Wnorowski	88
6. Migracje wewnętrzne ludności w województwie podlaskim z perspektywy socjologicznej – Barbara Cieślińska	96
7. Emigracje zarobkowe matek i urlopy wychowawcze ojców w życiu rodzinnym – Barbara Cieślińska, Urszula Abramowicz	108
8. Migracje zagraniczne a polityka społeczna w województwie podlaskim – Katarzyna Winięcka	118
9. Sytuacja na rynku pracy w województwie podlaskim – Cecylia Sadowska-Snarska	129
10. Kondycja rodziny a potencjał rozwojowy województwa podlaskiego – Joanna Borowik	145
11. Starzenie się Podlasia wyzwaniem dla opieki zdrowotnej i społecznej – Barbara Bień	155
CZEŚĆ III. WYZWANIA POLITYKI SPOŁECZNEJ I GOSPODARCZEJ WOBEC SYTUACJI DEMOGRAFICZNEJ PODLASIA	164
12. Debata panelowa nt. Sytuacja demograficzna Podlasia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej	165
Moderator: Prof. Marek Proniewski	165
ZAKOŃCZENIE – Józefina Hryniewicz	177
ANEKS	179

LIST OF CONTENTS

FOREWORD – <i>Józefina Hrynkiewicz, Alina Potrykowska</i>	5
PART I. DEMOGRAPHIC SITUATION OF THE PODLASIE REGION	19
1. Demographic situation of the Podlasie Voivodship – the current state and outlooks – <i>Ewa Kamińska-Gawryluk</i>	20
2. Specificity of the demographic situation of the Podlasie Voivodship in comparison to Poland – <i>Dorota Wyszowska</i>	31
3. Vital statistics of population in the Podlasie Voivodship – <i>Anna Bachanek-Komarowska</i>	49
4. The specificity of the ageing processes of the population in Podlasie Voivodship – <i>Emilia Kramkowska</i>	62
Discussion	78
PART II. SITUATION ON THE LABOUR MARKET AND LIVING CONDITIONS OF THE RESIDENTS OF PODLASIE REGION	87
5. Perspectives for demographic development of Podlasie Voivodship – selected economic and social consequences – <i>Henryk Wnorowski</i>	88
6. Internal migration of the population in Podlasie Voivodship from a sociological perspective – <i>Barbara Cieślińska</i>	96
7. The economic emigration of mothers and fathers’ parental leave in family life – <i>Barbara Cieślińska, Urszula Abramowicz</i>	108
8. International migration and social policy of the Podlasie Voivodship – <i>Katarzyna Winiecka</i>	118
9. Situation of the labour market in the Podlasie Voivodship – <i>Cecylia Sadowska-Snarska</i>	129
10. Condition of families and development potential of the Podlasie Voivodship – <i>Joanna Borowik</i>	145
11. Ageing of Podlasie Region as a challenge for health and social care – <i>Barbara Bień</i>	155
PART III. CHALLENGES OF SOCIAL AND ECONOMIC POLICY AS COMPARED TO THE DEMOGRAPHIC SITUATION	164
12. Panel discussion entitled Demographic situation of Podlasie Region as a challenge for social and economic policy	
Chair: Prof. Marek Proniewski	165
SUMMARY – <i>Józefina Hrynkiewicz</i>	177
ANNEX	179

PRZEDMOWA

Oddajemy do rąk Czytelników publikację przygotowaną na podstawie materiałów konferencji Rządowej Rady Ludnościowej pt. *Sytuacja demograficzna Podlasia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, która odbyła się w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku w dniu 20 marca 2017 roku. Współorganizatorami konferencji byli Pan Bohdan J. Paszkowski Wojewoda Podlaski i Pani Ewa Kamińska-Gawryluk, Dyrektor Urzędu Statystycznego w Białymstoku.

Honorowy patronat nad konferencją objął Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, Pan Mariusz Błaszczak.

Konferencja w Warszawie jest jedną z cyklu 16. Konferencji regionalnych, zbliżonych merytorycznie i tematycznie, jakie odbyły się we wszystkich województwach z inicjatywy Rządowej Rady Ludnościowej, angażując władze wojewódzkie – rządowe i samorządowe, środowiska naukowe i urzędy statystyczne. Licznie uczestniczyli w nich przedstawiciele władz samorządowych oraz lokalne media.

Rządowa Rada Ludnościowa, organ doradczy premiera, działa od 43 lat, przygotowuje analizy, raporty i materiały dla władz państwa. Prezentowane są one na forach krajowych i międzynarodowych, m.in. Rady Europy, Unii Europejskiej, Eurostatu, Organizacji Narodów Zjednoczonych. Coroczne raporty o *Sytuacji demograficznej Polski* przedstawiane są Rządowi RP. Rządowa Rada Ludnościowa w swoich pracach zwracała uwagę na pilną potrzebę interdyscyplinarnego podejścia do analizy procesów demograficznych. Postulat ten znalazł akceptację Komitetu Stałego Rady Ministrów.

Rządowa Rada Ludnościowa zainicjowała organizację dwóch Kongresów Demograficznych (I Kongres odbył się w latach 2001–2002, II Kongres w 2012 r.). Kongresy wywołały szerokie zainteresowanie sytuacją i rozwojem demograficznym Polski gremiów naukowych, rządowych, samorządowych, politycznych, organizacji pozarządowych, Kościołów oraz – dzięki mediom – społeczeństwa. Szczególnym osiągnięciem Kongresów było zainicjowanie publicznej debaty nad sytuacją demograficzną Polski, konsekwencjami społecznymi i ekonomicznymi oraz perspektywami sytuacji demograficznej i wyzwaniami dla polityki ludnościowej Polski.

Kontynuacją tych debat była konferencja RRL *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski*, którą honorowym patronatem objął Marszałek Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Pan Marek Kuchciński. Konferencja odbyła się w Sejmie RP 26 kwietnia 2016 roku. Uczestniczący w konferencji przedstawiciele władz państwowych, wojewódzkich i samorządowych,

wystąpili z inicjatywą zorganizowania podobnych tematycznie debat w poszczególnych województwach, tj. konferencji regionalnych dotyczących *Sytuacji i perspektyw demograficznych jako wyzwania dla polityki społecznej i gospodarczej* realizowanej w regionach.

Rządowa Rada Ludnościowa podjęła tę ideę i po uzyskaniu akceptacji oraz patronatu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, wspólnie z wojewodami i wojewódzkimi urzędami statystycznymi zorganizowała 16. konferencji w poszczególnych regionach (w okresie od 4 lipca 2016 roku do 19 czerwca 2017 roku). Przebieg i rezultaty konferencji wskazały na duże zainteresowanie władz lokalnych, pracowników nauki, środowisk akademickich i mediów sytuacją i rozwojem demograficznym w poszczególnych regionach, miastach i gminach, a także na potrzebę szerokiej debaty interdyscyplinarnej nad skutkami zmian demograficznych dla przyszłości państwa, regionów, powiatów i gmin.

Konferencja *Sytuacja demograficzna Podlasia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* nawiązywała tematycznie do sytuacji demograficznej w kraju. Niniejszą publikację opracowano na podstawie materiałów z tej konferencji. Składa się ona z trzech części. Pierwsza traktuje o sytuacji demograficznej Podlasia w ujęciu – stan aktualny i perspektywy. W drugiej zamieszczono analizy dotyczące głównych wyzwań dla polityki społecznej i gospodarczej województwa podlaskiego wynikających z obecnych i przyszłych uwarunkowań ludnościowych, w tym rynek pracy i warunki życia mieszkańców. Część trzecia to treść debaty panelowej, szerszej dyskusji i podsumowanie konferencji. Opracowania opublikowane w pracy przedstawiają analizy procesów zmian w kształtowaniu liczby i struktury ludności w województwie podlaskim. Są to prace o szerokiej tematyce i zakresie, zawierające klarownie przeanalizowane procesy i zjawiska, stanowiące podstawę dyskusji podczas konferencji. Publikacja przedstawia wyniki debaty o sytuacji demograficznej i propozycje działań mających zainicjować zmiany w województwie.

W pierwszej części - **Sytuacja demograficzna Podlasia – obecnie i w przyszłości** przedstawiono sytuację demograficzną w regionie oraz prognozy zmian na tle sytuacji demograficznej Polski.

W rozdziale *Sytuacja demograficzna województwa podlaskiego – stan obecny i perspektywy*, Ewa Kamińska – Gawryluk prezentuje podstawowe dane dotyczące zmian liczby ludności, ruchu naturalnego i wędrownego na Podlasiu w ostatnich latach oraz w przyszłości. Charakterystyki sytuacji demograficznej dotyczą między innymi gęstości zaludnienia, dynamiki zmiany liczby mieszkańców, struktury ludności według płci i wieku (w przekroju powiatów oraz w ujęciu perspektywicznym do roku 2050), trwania życia mężczyzn i kobiet, według tablic z ostatnich lat, regresu demograficznego większości obszarów województwa. Opracowanie to jest podstawą do naświetlenia i zrozumienia

zjawisk analizowanych w kolejnych opracowaniach autorskich. Umożliwia uzyskanie całościowego oglądu zmian demograficznych. Posiada dużą wartość poznawczą i wyjaśniającą procesy i zjawiska prezentowane i omawiane w dalszej części monografii.

W opracowaniu *Specyfika sytuacji demograficznej województwa podlaskiego na tle Polski*, Dorota Wyszowska odnosi aktualne i spodziewane w przyszłości charakterystyki demograficzne województwa podlaskiego do sytuacji w innych porównywalnych jednostkach administracyjnych w kraju. Analizuje cechy demograficzne struktury ludności, elementy ruchu naturalnego oraz wykształcenie porównywanych populacji.

Anna Bachanek-Komarowska w rozdziale *Ruch naturalny ludności w województwie podlaskim*, prezentuje wyniki analizy podstawowych danych o zmianie liczby ludności, ruchu naturalnym. Analiza zdarzeń ruchu naturalnego ludności jest przedstawiona za pomocą wykresów i kartogramów czytelnie obrazujących zróżnicowanie przestrzenne zjawisk.

Emilia Kramkowska w opracowaniu *Specyfika procesów starzenia się ludności województwa podlaskiego*, posługując się wynikami własnych badań, dużo miejsca poświęca specyfice starości na Podlasiu, traktowanej jako stan i proces. Socjologiczne podejście i rozumienie procesu starzenia się ludności na obszarze wielokulturowym i wieloetnicznym zawiera istotne oryginalne wartości poznawcze.

Część pierwszą kończy relacja z szerokiej, otwartej dyskusji. W ożywionej i bogatej merytorycznie dyskusji uczestnicy wnieśli do debaty dodatkowe wątki i refleksje.

Część druga: **Sytuacja na rynku pracy a warunki życia mieszkańców województwa podlaskiego** jest poświęcona wyzwaniom polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji na regionalnym rynku pracy.

Opracowanie Henryka Wnorowskiego *Perspektywy rozwoju demograficznego województwa podlaskiego, wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne* obok prezentacji najważniejszych spodziewanych zmian w liczbie, strukturze wieku i rozmieszczeniu ludności regionu – zawiera wskazania społecznych konsekwencji spodziewanych zmian.

Opracowanie Barbary Cieślińskiej: *Migracje wewnętrzne ludności w województwie podlaskim z perspektywy socjologicznej*, zawiera pogłębioną, socjologiczną refleksję nad przyczynami systematycznie ujemnych dla rozpatrywanej jednostki terytorialnej sald migracji wewnętrznych w XXI wieku. Autorka analizuje zmiany w świetle teorii czynników przyciągających i wypychających, stymulujących mobilność przestrzenną, wprowadza też pojęcie *sił zatrzymujących*. W pracy potwierdza się fakt, że współczesne migracje wewnętrzne na Podlasiu, podobnie jak w innych regionach, charakteryzuje nieodległy dystans

– to znaczy, iż dokonują się one głównie w obrębie własnego województwa lub pomiędzy województwami sąsiednimi (w tym przypadku – mazowieckiego i warmińsko-mazurskiego).

W opracowaniu *Emigracja zarobkowa matek i urlopy wychowawcze ojców w życiu rodzinnym*, autorki Barbara Cieślińska i Urszula Abramowicz podają, iż z badań zrealizowanych na próbie 4169 uczniów wynika, że 14,8% badanych uczniów doświadczyła emigracji matki, 17,2% badanych uczniów doświadczyło emigracji obojga rodziców; w sumie emigracji matki doświadczyła prawie jedna trzecia badanych uczniów. Autorki na podstawie badań stwierdzają, że: „z dotychczasowych ustaleń wynika, że zarówno emigracja zarobkowa matek małych dzieci (do 4. roku życia), jak i urlopy wychowawcze ojców nie są często spotykanymi formami organizacyjnymi życia rodzinnego na terenie województwa podlaskiego”.

Katarzyna Winiecka w rozdziale: *Migracje zagraniczne a polityka społeczna województwa podlaskiego*, przedstawia ujemne salda stałych migracji zagranicznych dla województwa podlaskiego, akcentuje też nadzwyczajne ożywienie czasowych wyjazdów zagranicznych po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wskazuje na potrzebę instytucjonalnego wsparcia dla osób powracających lub zamierzających wracać z emigracji do miejsc, które opuścili. W ocenie różnych następstw migracji Autorka podkreśla, że należy mieć świadomość, iż drenaż potencjału demograficznego województwa nie jest zjawiskiem, które wystąpiło w ostatnich latach czy dekadach. Podlasie było obszarem emigracyjnym (biorąc pod uwagę wędrowki wewnętrzne, jak i zagraniczne) przez całe ubiegłe stulecie, a także jeszcze wcześniej.

Cecylia Sadowska-Snarska w rozdziale *Sytuacja na rynku pracy w województwie podlaskim*, w nawiązaniu do spodziewanych przemian w liczbie i strukturze ludności województwa przedstawia „kurczenie się” oraz starzenie potencjalnych zasobów pracy w perspektywie roku 2050. Przedstawia zasoby pracy (liczba pracujących) w województwie oraz dynamikę zmian od 2000 roku, uwzględniając zmiany w strukturze zatrudnienia w sektorach gospodarki. Autorka wskazuje, iż „w warunkach rosnącego niezrealizowanego popytu na pracę mamy do czynienia z niską skalą wykorzystania potencjału pracy”, wyjaśnia też przyczyny stanu. W konkluzji stwierdza, iż „malejąca podaż zasobów pracy nie spowoduje automatycznego wyeliminowania problemu bezrobocia i zmniejszenia skali bierności zawodowej. Struktura kwalifikacyjna zasobów pracy w znacznym stopniu nie odpowiada zapotrzebowaniu zgłaszanemu przez pracodawców, co skutkuje występowaniem jednocześnie zawodów nadwyżkowych i deficytowych”. Opracowanie to jest ważną, pogłębioną diagnozą sytuacji na rynku pracy Podlasia

W rozdziale *Kondycja rodziny a potencjał rozwojowy województwa podlaskiego*, Joanna Borowik przedstawia niektóre demograficzne charakterystyki i zdarzenia (struktura według wieku, małżeństwa, rozwody, migracje) kształtujące liczbę i strukturę rodzin; posługując się literaturą przedmiotu, analizuje funkcjonowanie rodziny podlaskiej w kontekście przekazu kulturowego.

Barbara Bień w opracowaniu *Starzenie się Podlasia wyzwaniem dla opieki zdrowotnej i społecznej*, zwraca uwagę na szybko postępujące tzw. podwójne starzenie się populacji kraju i w regionach; powiększa się liczb osób sędziwych, powyżej 80. roku życia. W 2050 roku w porównaniu do 2013 roku będzie to populacja niemal trzykrotnie liczniejsza. Narastają zatem wyzwania dla ochrony zdrowia w leczeniu starszych i najstarszych pacjentów. Podejście geriatryczne w leczeniu może być adresowane także do „młodszych starych” (w wieku 60–79 lat). Przeciętny podlaski pacjent geriatryczny, w ocenie Autorki, jest w wieku 82,3 +/- 6,7 lat i cierpi z powodu przeciętnie 6,3 +/- 1,9 przewlekłych chorób. Procedury i całościowa ocena geriatryczna dotyczy głównie osób sędziwych. Autorka wskazuje na potrzebę stworzenia długofalowego planu rozwoju geriatry w Polsce i zdefiniowanie jej miejsca w systemie opieki zdrowotnej. Stwierdza, że sytuacja demograficzna wymusi „docenienie geriatry dla poprawy jakości opieki nad najstarszymi seniorami i racjonalne wydatkowanie środków finansowych z puli płatnika”. Stan zdrowia i dostępność opieki szczególnie nad osobami starszymi to najważniejsze czynniki jakości i warunków życia.

Część drugą kończy relacja z szerokiej, otwartej dyskusji.

Część III **Sytuacja demograficzna województwa podlaskiego jako wyzwania dla polityki społecznej i gospodarczej** zawiera wyniki debaty panelowej nt. *Wyzwania polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji demograficznej Podlasia*, którą moderował prof. Marek Proniewski.

W dyskusji uczestniczyli przedstawiciele świata nauki oraz reprezentanci władz województwa i samorządów lokalnych. Zaproszeni eksperci dyskutowali nad problemami, które obejmowały bardzo rozległy obszar zagadnień:

- potrzeby regionalnej polityki migracyjnej;
- dostosowania regionalnej polityki rozwoju i działań rządu do specyfiki demograficznej województwa;
- narzędzia i działania niezbędnego do stabilności regionalnych rynków pracy;
- przygotowania regionu do rozwiązywania problemów starzenia się ludności;
- działania pronatalistyczne samorządów regionalnych i lokalnych kierowanych do młodych osób i rodzin.

Głównym celem dyskusji panelowej było wyeksponowanie najważniejszych cech rozwoju demograficznego wpływającego na strategię i program dalszego trwałego i zrównoważonego rozwoju regionu. Ponadto: uświadomienie ko-

nieczności uwzględnienia demograficznych uwarunkowań rozwoju społecznego i gospodarczego; Wskazanie najważniejszych kierunków działania w sferze polityki ludnościowej, społecznej i gospodarczej w świetle prognozowanej sytuacji ludnościowej.

Paneliści, w różnym stopniu szczegółowości, odnieśli się w zasadzie do wszystkich kwestii podniesionych przez moderatora. W wypowiedzi prof. Cezarego Kuklo znalazł się sformułowany pośrednio apel do decydentów o cierpliwość w oczekiwaniu na pozytywne efekty polityki pronatalistycznej. We Francji wystąpiły one wyraźnie po 40 latach od momentu ich wdrażania. Odnosząc się do narastającego procesu starzenia się populacji kraju i w regionie, stwierdził, że ze strony rodziny, władz różnych szczebli, instytucji, wreszcie samych osób starszych, jest oczekiwanie takich działań, które sprawią, że przeżywanie lat w wieku starszym nie będzie w żadnym przypadku „równoznaczne z biernością”. „Ale nawet jeśli miałyby to być życie na skromniejszym poziomie”, – mówi w innym miejscu panelista o seniorach – „to chciałbym, aby ich życie było godne, pełne szacunku, w centrum społeczeństwa, a nie na jego marginesie”.

Wśród głównych wątków w wypowiedziach panelistów wskazywano:

- liczba i struktura ludności będąca następstwem kształtowania się procesów demograficznych jest ważną przesłanką i determinantą rozwoju społecznego i gospodarczego danego regionu. Zasoby ludzkie zarówno w wymiarze ilościowym, jak i jakościowym są siłą napędową rozwoju społecznego i gospodarczego, warunkują (wyznaczają) strategię i programy rozwojowe na każdym poziomie organizacji społeczeństwa. Jednocześnie przebieg procesów demograficznych i kształtowanie się sytuacji ludnościowej zależy od prawidłowości i cech rozwoju społecznego i gospodarczego;
- przestrzenne zróżnicowanie sytuacji demograficznej pokrywa się ze zróżnicowaniem poziomu rozwoju społecznego i gospodarczego. Nasuwa się jednak pytanie, czy terytorialne rozwarstwienie zamożności (ekonomiczne) ludności, nierównomierny dostęp do edukacji czy usług zdrowotnych, które są ważne dla rozwoju kapitału ludzkiego – to następstwo określonej sytuacji demograficznej czy odwrotnie – te nierówności społeczne i gospodarcze zdecydowały o zróżnicowaniu sytuacji demograficznej województwa;
- starzenie się ludności – stanowi największe wyzwanie rozwojowe dla województwa, zwłaszcza na obszarach peryferyjnych (depopulacyjnych). Należy podjąć działania wobec (na rzecz) populacji seniorów w ogóle, a w szczególności na obszarach problemowych: zwiększenie atrakcyjności obszarów peryferyjnych i ograniczenie odpływu ludności młodej; przygotowanie infrastruktury społecznej w zakresie usług opieki i ochrony zdrowia; zwiększenie aktywności społeczności lokalnych dla wspólnego rozwiązania problemu powiększającej się populacji seniorów.

– Przemiany demograficzne na Podlasiu (zwłaszcza niski poziom urodzeń, a także prawidłowości migracji wewnętrznych ludności sprzyjających koncentracji i depopulacji obszarów peryferyjnych) są konsekwencją głębokich przekształceń strukturalnych, społecznych i gospodarczych. Ta zależność zwiększa jeszcze charakter wyzwań, przed którymi stoi polityka społeczna i gospodarcza regionu.

Debata panelowa pokazała problemy demograficzne województwa, powiatów i gmin oraz możliwości i trudności w ich rozwiązywaniu. Debata stanowiła istotną część konferencji, ukazała relacje oraz zadania podmiotów regionalnych i lokalnych w kreowaniu rozwoju i zapobieganiu degradacji demograficznej Podlasia.

Podsumowując konferencję Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej, prof. Józefina Hrynkiewicz – wskazywała na jej istotne punkty i główne problemy wynikające z sytuacji demograficznej na Podlasiu i w Polsce oraz na główne kierunki działań, które mogą wpłynąć na poprawę sytuacji demograficznej. W podsumowaniu wiele uwagi poświęciła zagadnieniu osób niesamodzielnym, co wynika z pozytywnego trendu, jakim jest wydłużanie się przeciętnego dalszego trwania życia. Problem ten w Polsce wciąż nie jest dostatecznie rozwiązany. Istotnym problem Podlasia jest depopulacja, szczególnie terenów peryferyjnych, przy granicy państwa. Problem ten wymaga szczegółowego zbadania i zaprojektowania takich działań, które będą skutecznie rozwiązywały ten narastający i coraz trudniejszy problem.

Konferencja wskazała na kluczowe zadania w rozwiązywaniu trudnej sytuacji demograficznej województwa podlaskiego oraz na kierunki i możliwości ich rozwiązywania.

Podsumowaniem konferencji regionalnych będzie konferencja ogólnopolska planowana na 30 listopada 2017 r. Pozwoli ona zaprezentować najważniejsze problemy i wyzwania wynikające z sytuacji demograficznej, umożliwi dokonanie porównań w relacjach międzyregionalnych, pozwoli na poszukiwanie rozwiązań w kształtowaniu przyszłej polityki ludnościowej, tak, aby stawała się istotnym elementem rozwoju gospodarczego i społecznego.

Rządowa Rada Ludnościowa składa podziękowania Wszystkim, którzy przyczynili się do zorganizowania konferencji oraz do powstania tej publikacji. Szczególne podziękowania składamy Panu dr Dominikowi Rozkrutowi, Prezesowi Głównego Urzędu Statystycznego za wielką pomoc w organizacji konferencji oraz w wydaniu publikacji z konferencji regionalnych.

Prof. dr hab. Józefina Hrynkiewicz,

Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej

Dr Alina Potrykowska,

Sekretarz Generalna Rządowej Rady Ludnościowej

FOREWORD

We hereby present our Readers with a publication prepared on the basis of the materials from the conference of the Government Population Council – The demographic situation of the Podlasie Region as a challenge for social and economic policy, which took place in the Voivodship Office in Białystok on 20 March 2017. The conference was co-organised by Mr Bohdan J. Paszkowski, the Voivode of the Podlasie Voivodship and Ms Ewa Kamińska-Gawryluk, Director of the Statistical Office in Białystok.

The conference was held under the honorary patronage of the Minister of the Interior and Administration, Mr Mariusz Błaszczak.

The conference in Białystok was one of a series of 16. conferences on similar issues that took place in all voivodships on the initiative of the Government Population Council, involving the regional – government and self-government – authorities, the academia, and statistical offices. These events were frequently attended by representatives of local government authorities and the local media.

Government Population Council, an advisory body to the Prime Minister, works for 43 years and prepares reports and materials for state authorities. They are presented in international fora, including Council of Europe, the European Union, Eurostat, the United Nations Organisation. Annual *Reports on the demographic situation in Poland* are presented to the Polish Government of the Republic of Poland. Government Population Council drew attention to the urgent need for an interdisciplinary approach to the analysis of demographic processes. This postulate found acceptance of the Standing Committee of the Council of Ministers.

The Government Population Council initiated the organisation of two Demographic Congresses (1st Congress took place in the years 2001–2002, 2nd Congress in 2012). Congresses attracted wider interest in the demographic development of Poland of scientific, government and political bodies, non-governmental organisations, churches and – thanks to the media – the public. Congresses particular achievement was to stimulate debate on the Polish demographic situation and its social and economic consequences, as well as on the prospects of the demographic situation and challenges for the Polish population policy.

The continuation of these debates was the conference of the Government Population Council *Demographic Perspectives as a challenge for the Polish population policy*, which the honorary patronage took the Marshal of the Polish Sejm, Marek Kuchciński. The conference was held in the Polish Parliament on 26 April 2016. Representatives of voivodships, state and local government

participating in the conference, took the initiative to organize a similar thematic debates in different voivodships, i.e. regional conferences on ***Demographic perspectives as the challenges for the population policy*** at the regional level.

The Government Population Council took up this idea and after obtaining the approval and patronage of the Minister of the Interior and Administration, together with voivodes and regional statistical offices, organized 16. conferences in individual regions (in the period from 4 July 2016 to 19 June 2017). The course and results of the conference indicated a great interest of local authorities, researchers, the academia, and the media in the demographic situation and development of individual regions, cities and communes, as well as the need for a broad, interdisciplinary debate on the effects of demographic changes on the future of the state, regions, districts, and communes.

The conference ***The demographic situation of the Podlasie Region as a challenge for social and economic policy*** referred to the demographic situation in Poland. This publication is based on the materials from this conference. It is divided into three parts. The first one deals with the demographic situation of the Podlasie Region in terms of the present state and future perspectives. The second one presents analyses concerning the main challenges for the social and economic policy of the Podlasie Region resulting from the present and future population conditions, including the labour market and living conditions of residents. The third part is the content of the panel debate, a wider discussion, and a summary of the conference. Studies published in the paper present analyses of changes in the population size and structure in the Podlasie Voivodship. These are works on a wide range of topics and scope, containing clearly analysed processes and phenomena, which constitute the basis for discussion during the conference. The publication presents the results of the debate on the demographic situation and proposes actions to initiate changes in the province.

In the first part – ***Demographic situation of Podlasie Region*** – present state and the future perspectives, the demographic situation in the region and forecasts of changes in the demographic situation of Poland are presented.

In the chapter ***Demographic situation of Podlasie Voivodship – the present state and perspectives***, Ewa Kamińska – Gawryluk presents basic data on changes in population, vital statistics and migration in Podlasie Region in recent years and in the future. Characteristics of the demographic situation include population density, dynamics of population change, population structure by gender and age (by poviats and in perspective terms until 2050), life expectancy of men and women, according to tables from the last years, demographic regression of most areas of the voivodship. The study is the basis for highlighting and understanding the detailed phenomena analysed in subsequent publications. It provides a comprehensive overview of demographic change. It has a high

cognitive value, which explains the processes and phenomena presented and discussed later in this monograph.

In the study *Specificity of the demographic situation of Podlasie Voivodship as compared to Poland*, Dorota Wyszowska refers current demographic characteristics of the Podlasie Voivodship and those expected in the future to the situation in other comparable administrative units in the country. She analyses demographic features of population structures, elements of vital statistics, and the education of compared populations.

Anna Bachanek – Komarowska in the chapter *Vital statistics of population in the Podlasie Voivodship*, presents the results of the analyses of basic data on population change and vital statistics. The analysis of vital statistics events is presented by means of charts and cartograms that clearly illustrate spatial diversity of the phenomena.

Emilia Kramkowska in the study entitled *The specificity of the ageing process in Podlasie Voivodship*, based on the results of her own research, devotes a lot of attention to the specificity of old age in Podlasie Region – treated as state and a process. The sociological approach and understanding of the ageing of the population in a multicultural and multi-ethnic area contains important original cognitive values.

The first part is concluded with a report from a broad, open discussion. During a lively and substantial discussion, the participants brought additional reflections to the debate.

Part two: **Situation on the labour market and living conditions of the residents of Podlasie Region** is devoted to the challenges of social and economic policy in relation to the situation on the regional labour market.

The study by Henryk Wnorowski *Perspectives for demographic development of Podlasie Voivodship, selected economic and social consequences*, next to the presentation of the most important expected changes in the number, age structure and distribution of the region's population, contains indications of social consequences of the expected changes.

The study by Barbara Cieślińska: *Internal migration of the population in Podlasie Voivodship from a sociological perspective* contains an in-depth sociological reflection on the causes of systematically negative internal migration balances for the examined territorial unit in the 21st century. The author analyses changes in the light of the theory of attracting and pushing factors stimulating spatial mobility and introduces the concept of retaining forces. The work confirms the fact that contemporary internal migrations in Podlasie Voivodship, similarly as in other regions, are characterised by a short distance – i. e. they

occur mainly within one's own voivodship or between neighbouring voivodship (in this case – Mazovia and Warmia-Mazuria regions).

According to *The economic emigration of mothers and fathers' parental leave in family life* by Barbara Cieślińska and Urszula Abramowicz, studies carried out on a sample of 4169 students show that 14.8% of the surveyed students experienced their mother's emigration, while 17.2% of the surveyed students experienced the emigration of both parents; in total, almost one third of the surveyed students experienced their mothers' emigration. On the basis of the research, the authors state that: "findings to date show that both economic emigration of mothers of young children (up to 4 years of age) and fathers' parental leaves are not common forms of family life in the Podlasie Region".

Katarzyna Winięcka's chapter: *International migration and social policy of the Podlasie Voivodship* presents negative balances of permanent foreign migration for the Podlasie Region, and also emphasizes an extraordinary revival of temporary trips abroad, after Poland's accession to the European Union. It points out the need for institutional support for those returning or intending to return from emigration to their places of departure. When evaluating various consequences of migration, the author stresses that one should be aware that the drainage of the province's demographic potential is not a phenomenon that has occurred in recent years or decades. Podlasie Region was an area of emigration (taking into account internal as well as foreign migration) throughout the last century, and even earlier.

Cecylia Sadowska-Snarska in the chapter *Situation of the labour market in the Podlasie Voivodship*, referring to the expected changes in the number and structure of the province's population, presents the shrinking and ageing of potential labour resources in the perspective of 2050. She presents labour resources (number of employees) in the voivodship and the dynamics of changes since 2000, taking into account changes in the employment structure in individual economic sectors. The author points out that "in the conditions of growing unrealised demand for work we are dealing with a low scale of utilization of the labour potential", she also explains the reasons for the situation. In conclusion, she states that "the declining supply of labour resources will not automatically eliminate the problem of unemployment and reduce the scale of inactivity. The qualification structure of the labour resources does not correspond to a significant degree to the demand notified by employers, which results in the occurrence of both surplus and deficit professions". This study is an important, diagnosis of the labour market situation in Podlasie Voivodship.

In the chapter *Condition of families and development potential of the Podlasie Voivodship*, Joanna Borowik presents certain demographic characteristics and events (structure according to age, marriages, divorces, migration) shaping

the number and structure of families; using the literature of the subject, she analyses the functioning of the Podlasie Region's families in the context of cultural communication.

Barbara Bień in a study entitled *Ageing of Podlasie Region as a challenge for health and social care*, draws attention to the rapid progress of the so-called double ageing of the country's population and in regions; the number of elderly people over 80 years of age is increasing. In 2050, compared to 2013, this population will be almost three times larger. The challenges for health care in the treatment of older and oldest patients are therefore increasing. The geriatric approach to treatment can also be addressed to "younger seniors" (aged 60–79). The average geriatric patient in Podlasie, according to the author, is 82.3 +/- 6.7 years old and suffers from an average of 6.3 +/- 1.9 chronic diseases. The procedures and overall geriatric evaluation mainly concern the oldest people. The author points out the need to create a long-term plan for the development of geriatrics in Poland and to define its place in the healthcare system. She notes that the demographic situation will force "the appreciation of geriatrics to improve the quality of elderly care and rational spending of funds from the payer's pool". The state of health and the availability of care, especially for the elderly, are key factors determining the quality of life and living conditions.

Part three: **Challenges of social and economic policy as compared to the demographic situation** is the result of a panel debate entitled *Demographic situation of the Podlasie Region as a challenge for social and economic policy*, moderated by Professor Marek Proniewski.

Representatives of the scientific world and representatives of provincial authorities and local self-governments participated in the discussion. The invited experts discussed problems that covered a very wide range of issues:

- the needs of regional migration policy,
- adjustment of the regional development policy and government actions to the demographic specificity of the province,
- tools and actions necessary for the stability of regional labour markets,
- preparing the region to solving the problems of an ageing population,
- pronatalist activities of regional and local self-governments targeted at young people and families.

The main aim of the panel discussion was to highlight the most important features of demographic development influencing the strategy and programme of further lasting and sustainable development of the region. Moreover – raising awareness of the need to take into account the demographic determinants of social and economic development. Indication of the most important directions of action in the area of population as well as social and economic policy in the light of the population's predicted situation.

The panellists, in varying degrees of detail, addressed basically all the issues raised by the moderator. In Professor Cezary Kuklo's speech there was an indirect appeal addressed to decision-makers for patience in anticipation of positive effects of the pronatalist policy. In France, they have been clearly visible 40 years after their implementation. Referring to the growing ageing of the country's and the region's population, he stated that it was the expectation of families, authorities at various levels, institutions and, last but not least, of the elderly themselves to do something that would prevent living out their senior years "equal to inactivity". "But even if it were to be life at a more modest level," says the panellist about seniors – "I would like their lives to be worthy, respectful, in the centre of society and not on its margins."

Among the main topics in panellists' speeches, the following were indicated:

- the size and structure of the population resulting from demographic processes is an important premise and determinant of the social and economic development of a given region. Human resources, both quantitatively and qualitatively, are a driving force for social and economic development, determining (designating) development strategies and programmes at every level of society's organisations. At the same time, the course of demographic processes and the evolution of the population situation depends on the regularity and characteristics of social and economic development.
- spatial diversity of the demographic situation coincides with different levels of social and economic development. However, the question arises whether the territorial stratification of population's wealth (economic), unequal access to education or health services, which are important for the development of human capital – are the consequence of a specific demographic situation or vice versa – have these social and economic inequalities determined the different demographic situation of the province.
- Population ageing is the biggest development challenge for the province, especially in peripheral (depopulation) areas. Therefore, action needs to be taken in relation to (for) the senior population in general and especially in problematic areas: increasing the attractiveness of peripheral areas and reducing youth outflow; preparing social infrastructure for care and health care services; increasing the activity of local communities to jointly address the growing seniors population.
- Demographic changes in Podlasie (especially lower birth rate, as well as the regularities of the population's internal migration favouring concentration and depopulation in peripheral areas) are the consequence of profound structural, social, and economic transformations. This dependency is further exacerbated by the challenges facing the region's social and economic policies.

The panel debate showed the demographic problems of the province, districts and communes as well as the opportunities and difficulties in solving them. The debate was an important part of the conference, showing relations and tasks of regional and local entities in creating development and preventing demographic degradation of the Podlasie Region.

When summing up the conference, Professor Józefina Hrynkiewicz, Chair of the Government Population Council, pointed to its important points and main problems resulting from the demographic situation in the Podlasie Region and Poland, as well as to the main directions of activities that may influence the improvement of the demographic situation. In her summary, she devoted a lot of attention to the issue of dependent persons, which is a result of the positive trend of increasing average life expectancy. This problem is still not sufficiently solved in Poland. Depopulation, especially of peripheral areas, at the state border, is an important problem of Podlasie Region. It requires detailed examination and development of such measures that will effectively address this growing and increasingly difficult problem.

The conference indicated the key tasks in solving the difficult demographic situation of the Podlasie Region and the directions and possibilities of solving them.

The regional conference will be summed up by a nationwide conference planned for 30 November 2017. It will present the most important problems and challenges resulting from the demographic situation, enable interregional comparisons to be made, and will allow us to search for solutions in shaping the future population policy, so that it will become an important element of economic and social development.

The Government Population Council would like to thank all, who have helped to organize the conference, and all those who have contributed to this publication. We would particularly thank Dominik Rozkrut Ph.D., President of the Central Statistical Office for great help in the organization of the conference and support in issuing publications from regional conferences.

Prof. Józefina Hrynkiewicz Ph.D. hab.,
Chair of the Government Population Council
Alina Potrykowska Ph.D.,
General Secretary of the Government Population Council

CZEŚĆ I
SYTUACJA DEMOGRAFICZNA PODLASIA –
OBECNIE I W PRZYSZŁOŚCI

Ewa KAMIŃSKA-GAWRYLUK

Dyrektor Urzędu Statystycznego w Białymstoku

1. Sytuacja demograficzna województwa podlaskiego – stan obecny i perspektywy

1.1. Wstęp

Sytuacja demograficzna każdego kraju stanowi czynnik lub barierę rozwojową. Niekorzystna sytuacja wywołuje negatywne konsekwencje na rynku pracy, wpływa również niekorzystnie na system ochrony zdrowia, opieki społecznej czy też system emerytalny. Malejąca liczba ludności połączona ze zmianami w jej strukturze wiekowej skutkuje ograniczeniem możliwości rozwojowych zarówno w aspekcie gospodarczym, jak i społecznym.

W ostatnich latach w województwie podlaskim obserwuje się systematyczny spadek liczby ludności, podobnie jak w Polsce. Jest to skutkiem notowanego od wielu lat ujemnego przyrostu naturalnego oraz ujemnego salda migracji na pobyt stały. Sytuacja demograficzna z roku na rok się pogarsza. Niekorzystnie kształtują się także prognozy sytuacji demograficznej dla województwa podlaskiego do roku 2030 i 2050.

Celem opracowania jest przedstawienie obecnej sytuacji demograficznej województwa podlaskiego oraz jej perspektyw na podstawie opracowanej przez Główny Urząd Statystyczny prognozy demograficznej do roku 2050. Realizacja przyjętego celu wymagała przeanalizowania danych demograficznych znajdujących się w zasobach polskiej statystyki publicznej. Dane zostały zaczerpnięte z publikacji oraz baz danych (Banku Danych Lokalnych, Bazy Demografia).

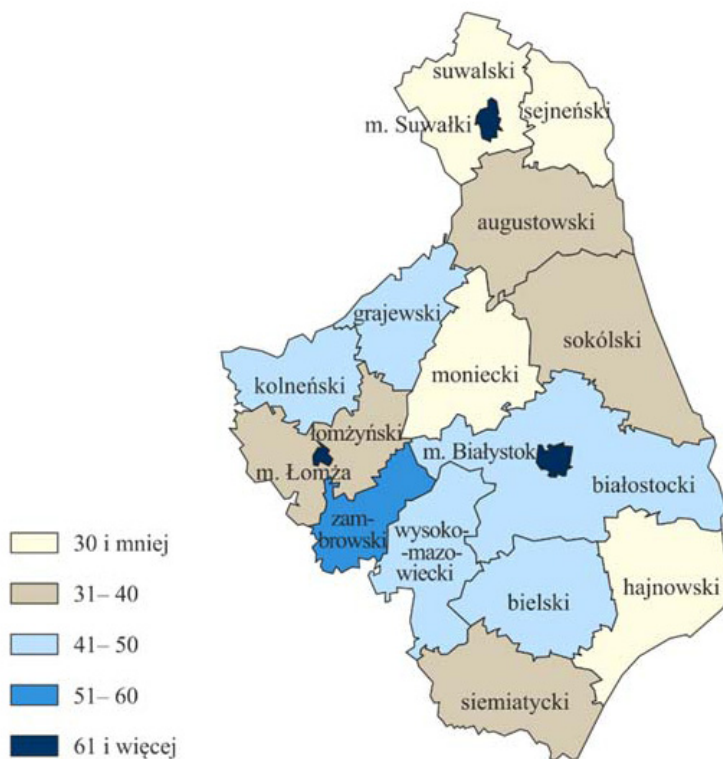
1.2. Stan i struktura ludności w województwie podlaskim

W województwie podlaskim jest obserwowany od lat systematyczny spadek liczby ludności. Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat, tj. od 2000 r. liczba Podlasiaków zmniejszyła się o 21,9 tys. osób (o 1,8%). Na terenie województwa w końcu 2015 r. mieszkało 1188,8 tys. osób, tj. o 3,1 tys. osób mniej niż rok wcześniej. Wpływ na tę sytuację miał notowany w regionie w latach 2001–2007 oraz 2011–2015 ujemny przyrost naturalny. Na spadek liczby ludności

w województwie wpłynęło również utrzymujące się od wielu lat ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały.

Średnia gęstość zaludnienia w 2015 r. wyniosła w województwie 59. Wskaźnik ten wykazywał znaczne zróżnicowanie przestrzenne na terenie województwa (ryc. 1.1.) – najwyższy zanotowano w Białymstoku i Łomży (odpowiednio 2898 i 1920 osób na 1 km²), zaś najniższy w powiatach: sejneńskim (24 osób na 1 km²) oraz suwalskim i hajnowskim (po 27 osób na 1 km²).

Rycina 1.1. Ludność na 1 km² według powiatów w 2015 r.
(stan w dniu 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 6.03.2017).

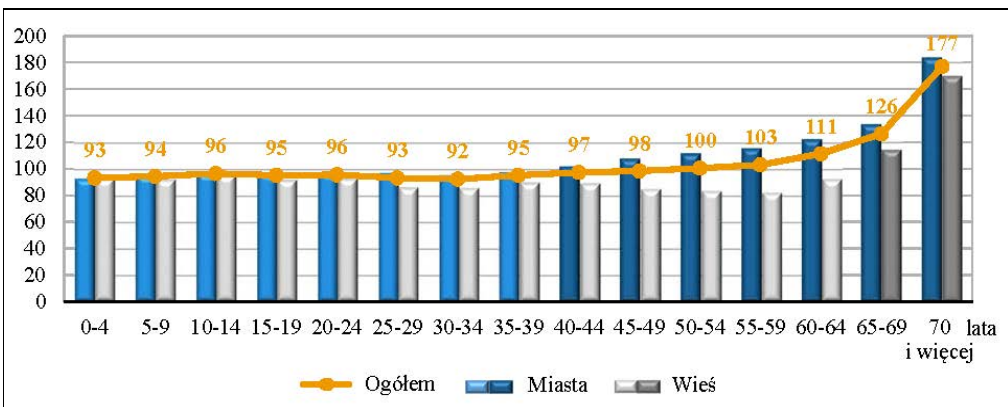
Ludność miejska skupiona jest w 40 miastach zlokalizowanych na terenie województwa podlaskiego. W końcu 2015 r. liczyła 719,9 tys. osób i stanowiła

60,6% ogółu mieszkańców regionu. Tereny wiejskie w województwie zamieszkiwało 468,9 tys. osób. Odsetek ludności wiejskiej osiągnął poziom 39,4% i był o 0,1 pkt. proc. niższy od zanotowanego rok wcześniej.

Struktura ludności według płci w województwie podlaskim od kilku lat nie ulega większym zmianom. W ogólnej liczbie mieszkańców nieznacznie przeważają kobiety, które w końcu 2015 r. stanowiły 51,3% ogółu ludności województwa. W omawianym okresie współczynnik feminizacji (liczba kobiet na 100 mężczyzn) ukształtował się na poziomie takim samym jak w latach poprzednich, osiągając wartość 105. W miastach na 100 mężczyzn przypadało 110 kobiet, zaś na wsi – 98.

Wartość współczynnika feminizacji jest istotnie zróżnicowana w zależności od wieku (wyk. 1.1.). Wśród osób do 49 roku życia w poszczególnych grupach wiekowych występowała liczebna przewaga mężczyzn, a w całej grupie na 100 mężczyzn przypadało 95 kobiet. Wyrównanie proporcji płci w województwie następuje w grupie wieku 50–54 lata. W ogólnej populacji ludności w grupie wieku 55 lat i więcej pań było zdecydowanie więcej niż panów, a w najstarszej grupie wiekowej (70 lat i więcej) na 100 mężczyzn przypadało aż 177 kobiet. W przypadku mieszkańców miast liczącą przewagę kobiet zaobserwowano wśród grup ludności w wieku 40 lat i więcej, natomiast na wsi – w wieku 65 lat i więcej.

Wykres 1.1. Współczynnik feminizacji według grup wieku w 2015 r. (stan w dniu 31 XII)

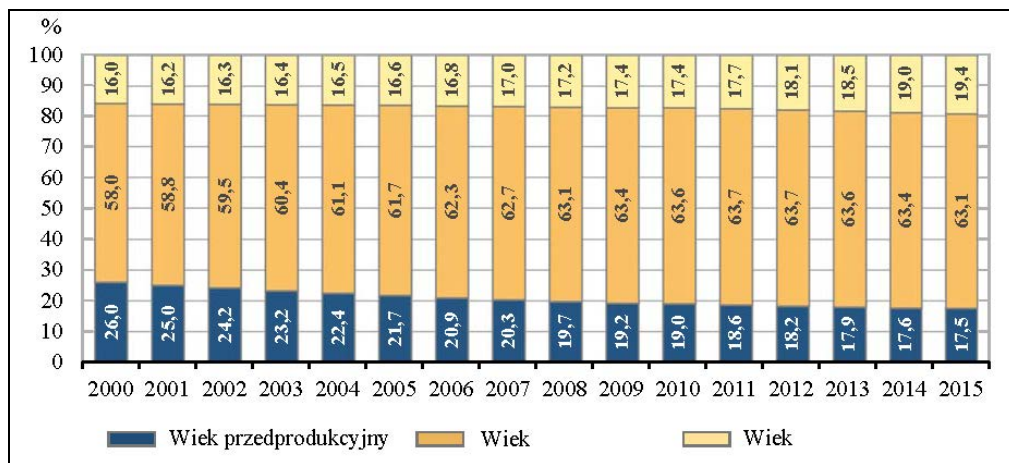
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/>–(data dostępu: 6.03.2017).

Mediana wieku mieszkańców województwa podlaskiego z roku na rok jest wyższa i w końcu 2015 r. wynosiła 40 lat. Wiek środkowy kobiet wyniósł

42 lata, a mężczyzn – 38,2 roku. Ludność zamieszkująca tereny wiejskie regionu jest starsza od mieszkańców miast. W końcu 2015 r. połowa populacji osób mieszkających na wsi nie osiągnęła 40,2 roku, natomiast w miastach – 39,9 roku.

Analizując strukturę ludności według ekonomicznych grup wieku, można zauważyć, iż sukcesywnie zmniejsza się odsetek dzieci i młodzieży (w wieku 0–17 lat). W końcu 2015 r. osoby w tym wieku stanowiły 17,5% ogólnej populacji mieszkańców województwa podlaskiego, tj. o 0,1 pkt. proc. mniej niż rok wcześniej i o 8,5 pkt. proc. mniej niż w 2000 r (wyk. 1.2.).

Wykres 1.2. Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku (stan w dniu 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 8.03.2017).

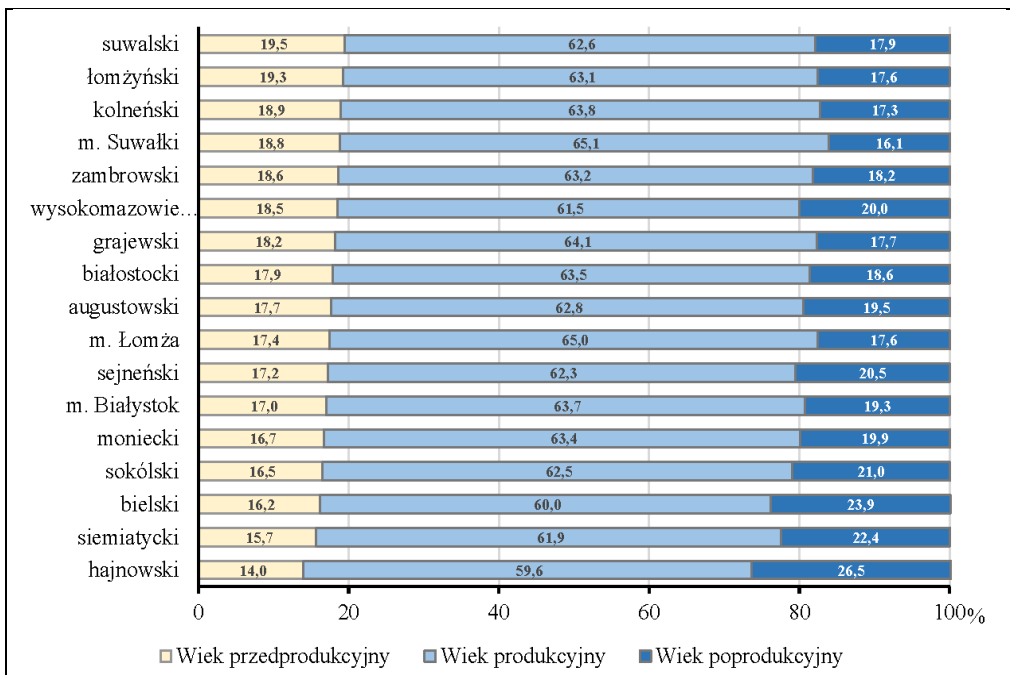
Zmiany można zaobserwować również wśród ludności w wieku aktywności zawodowej (kobiety w wieku 18–59 lat, mężczyźni – 18–64 lata). W ostatnich kilkunastu latach, w wyniku wchodzenia w wiek zdolności do pracy osób urodzonych w okresie wyżu demograficznego zwiększała się zarówno liczba, jak i udział tych osób w ogólnej populacji województwa. Proces ten ulegał jednak powolnemu wyhamowaniu, a w końcu 2015 r. odsetek ludności w wieku produkcyjnym wyniósł 63,1% i był o 0,3 pkt. proc. niższy niż przed rokiem. Na uwagę zasługuje fakt, że w wiek zdolności do pracy wkraczają coraz mniej liczne roczniki osiemnastolatków. W końcu 2015 r. było ich o 4,8% mniej niż w poprzednim roku. W analizowanym okresie stwierdzono także spadek (o 0,2 pkt. proc.) udziału osób w wieku produkcyjnym mobilnym w ogólnej liczbie

ludności, natomiast odsetek osób w wieku produkcyjnym niemobilnym utrzymał się na tym samym poziomie co rok wcześniej.

W ostatnich latach można było zaobserwować stopniowy wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym (kobiety – 60 lat i więcej, mężczyźni – 65 lat i więcej). W końcu 2015 r. udział tej grupy w ogólnej populacji ludności osiągnął poziom 19,4% i zwiększył się o 0,4 pkt. proc. w stosunku do zanotowanego rok wcześniej i o 3,4 pkt. proc. w okresie ostatnich 15 lat.

Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku w poszczególnych powiatach województwa podlaskiego była dość istotnie zróżnicowana (wyk. 1.3.). Najmniej korzystna sytuacja w tym zakresie występowała w powiecie hajnowskim. W końcu 2015 r. udział ludności w wieku przedprodukcyjnym na terenie powiatu był najniższy w województwie i wynosił 14,0%, przy jednocześnie największym udziale osób w wieku poprodukcyjnym (26,5%). Największy udział ludności w wieku przedprodukcyjnym (19,5%) zanotowano natomiast w powiecie suwalskim, a najmniejszy odsetek osób w wieku poprodukcyjnym (16,1%) stwierdzono w miastach Suwałki oraz Łomża.

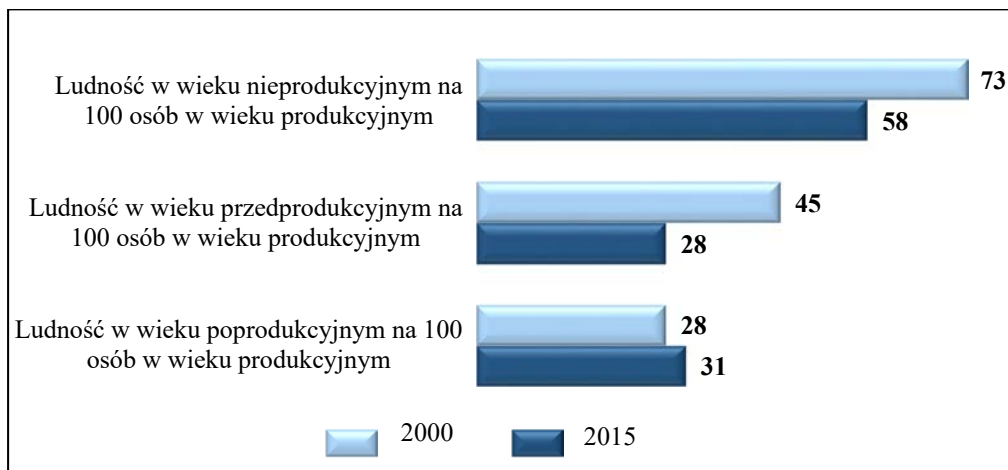
Wykres 1.3. Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku i powiatów w 2015 r. (stan w dniu 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 8.03.2017).

Zachodzące zmiany w strukturze wiekowej ludności, wynikające ze stosunkowo małej liczby urodzeń oraz wydłużania się trwania życia, prowadzą do pogarszania się relacji pomiędzy poszczególnymi ekonomicznymi grupami wieku ludności. Znajduje to odzwierciedlenie w kształtowaniu się współczynnika obciążenia demograficznego. W końcu 2015 r. w województwie podlaskim współczynnik ukształtował się na poziomie 58, tj. 28 – dla wieku przedprodukcyjnego i 31 – dla wieku poprodukcyjnego. W 2000 r. omawiany wskaźnik osiągnął wartość 73, przy czym w przypadku osób w wieku poniżej 18 roku życia wyniósł 45, natomiast dla osób w wieku poprodukcyjnym przyjął wartość 28 (wyk. 1.4.).

Wykres 1.4. Współczynnik obciążenia demograficznego (stan w dniu 31 XII)

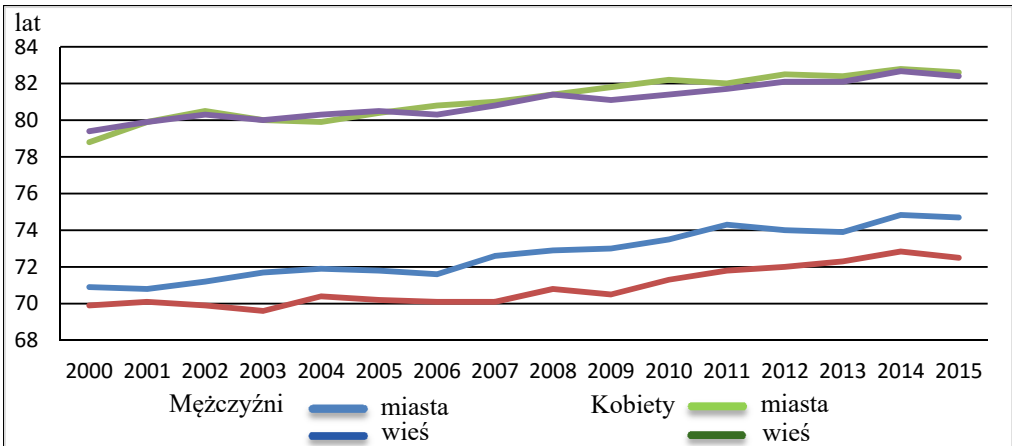
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 9.03.2017).

1.3. Przeciętne trwanie życia w województwie podlaskim

W 2015 r. w województwie podlaskim przeciętne trwanie życia w momencie urodzenia przewidywane jest na poziomie 73,8 roku w przypadku mężczyzn oraz 82,6 roku dla kobiet. Różnica między przeciętnym trwaniem życia kobiet i mężczyzn osiągnęła poziom blisko 9 lat. W porównaniu z 2000 r. przeciętne trwanie życia mężczyzn wydłużyło się o 3,3 roku, natomiast kobiet – o 3,5 roku. Zarówno mężczyźni, jak i kobiety dłużej żyją w miastach niż na wsi. W 2015 r. przeciętne trwanie życia mężczyzn w momencie urodzenia zamiesz-

kałych w miastach zostało określone na 74,7 roku, tj. o 2,2 roku więcej niż mężczyzn na wsi. Mieszkanki miast mają żyć przeciętnie 82,6 roku, o 0,2 roku dłużej niż kobiety mieszkające na wsi (wyk. 1.5.).

Wykres 1.5. Przeciętne dalsze trwanie życia w momencie urodzenia według płci i miejsca zamieszkania

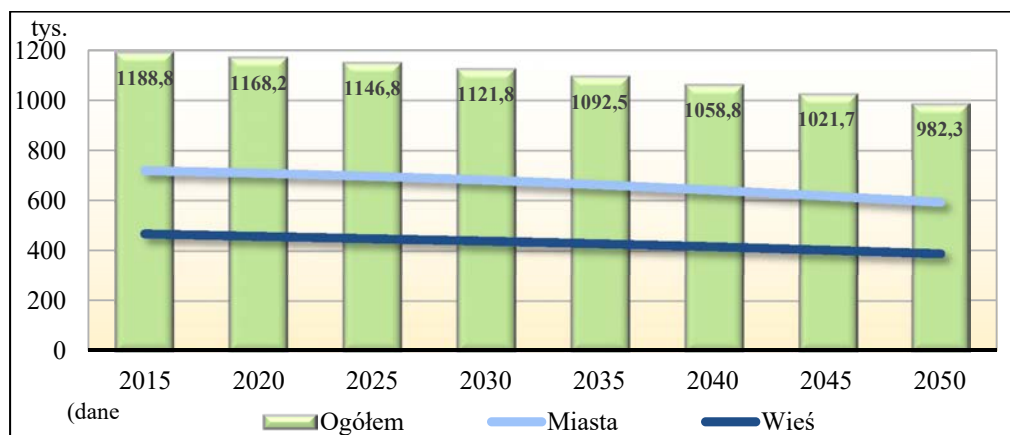
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych, <https://bd.l.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 9.03.2017).

1.4. Prognoza demograficzna do roku 2050

Według autorów najnowszej prognozy ludności Głównego Urzędu Statystycznego na lata 2014–2050, w najbliższych latach będzie obserwowane systematyczne zmniejszanie się liczby ludności naszego województwa, przy czym tempo spadku będzie coraz większe. W 2035 r. liczba ludności Podlasia osiągnie poziom 1092,5 tys. osób, zaś w 2050 r. – 982,3 tys. osób, co oznacza, że w okresie kolejnych 35 lat zmniejszy się o ponad 206 tys. osób. Ubytek liczby ludności w większym stopniu będzie dotyczył ludności miejskiej niż wiejskiej (wyk. 1.6.).

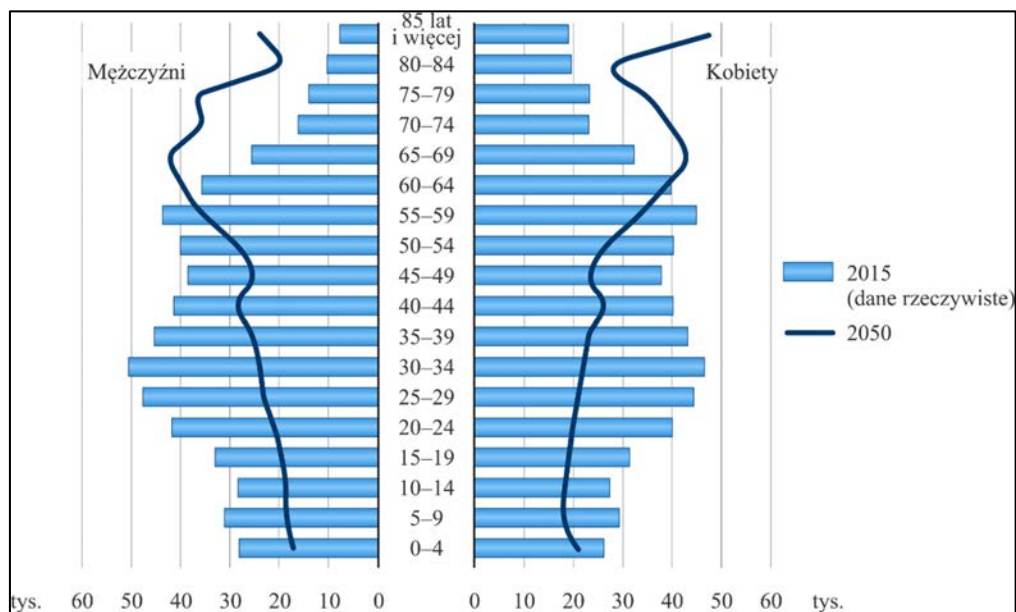
Spadek liczby ludności województwa będzie jednym z większych w Polsce i wyniesie nieco ponad 17%. Nie tylko spadek ludności jest zjawiskiem niekorzystnym. Według przygotowanej prognozy zmniejszy się istotnie liczba oraz udział dzieci i młodzieży w ogólnej liczbie ludności, przy jednoczesnym wzroście liczby oraz odsetka ludności w starszych grupach wieku. Konsekwencją tych zmian będzie odwrócenie piramidy wiekowej populacji Podlasian, która została zaprezentowana na wykresie 1.7.

Wykres 1.6. Prognoza ludności według miejsca zamieszkania (stan w dniu 31 XII)

Źródło: dane GUS, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/>–(data dostępu: 9.03.2017).

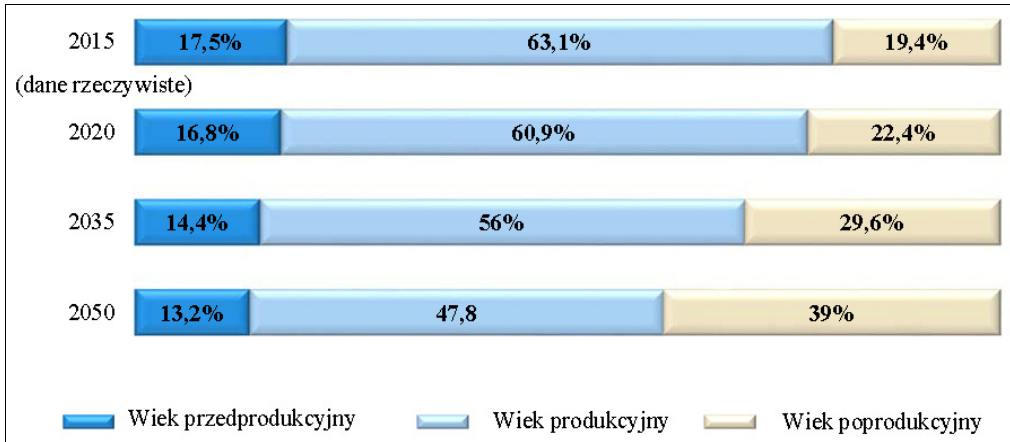
Wykres 1.7. Ludność według płci i wieku w 2015 r. i w 2050 r. (stan w dniu 31 XII)

Źródło: dane GUS, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/>–(data dostępu: 10.03.2017).

Zaprezentowane zmiany wpłyną na pogłębianie się niekorzystnych, obserwowanych obecnie, relacji pomiędzy ekonomicznymi grupami wieku (wyk.1.8.).

Wykres 1.8. Prognoza struktury ludności według ekonomicznych grup wieku (stan w dniu 31 XII)

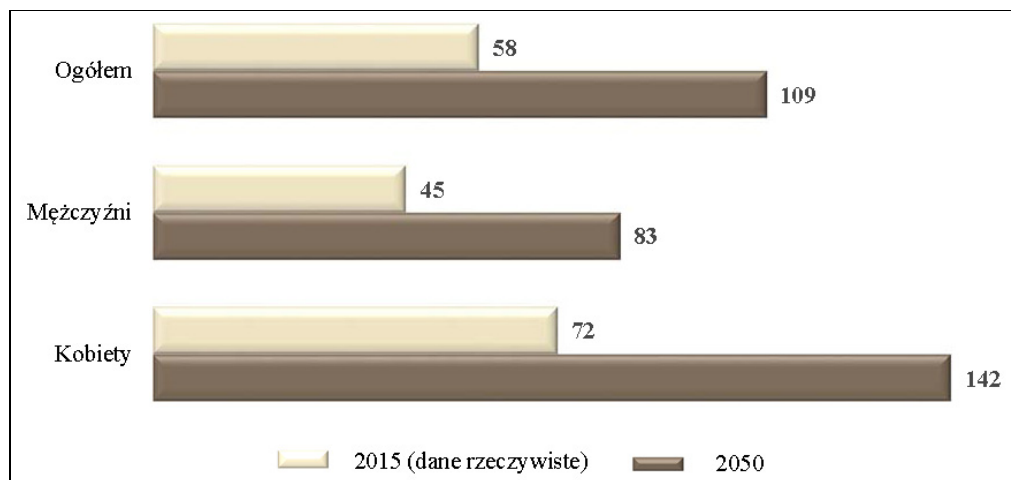
Źródło: dane GUS, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/> – (data dostępu: 10.03.2017).

Do 2050 r. odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie mieszkańców województwa ulegnie znacznemu wzrostowi i osiągnie wartość 39,0%. Jednocześnie nastąpi spadek udziału pozostałych grup. Odsetek ludności w wieku produkcyjnym wyniesie 47,8%, zaś ludności w wieku przedprodukcyjnym – 13,2%. Będzie to niekorzystne zwłaszcza dla rynku pracy i systemu emerytalnego.

Według przygotowanej prognozy w 2050 roku na 100 osób w wieku produkcyjnym w województwie podlaskim będzie przypadać 109 osób w wieku nieprodukcyjnym (wyk. 1.9.). Szczególnie wysoki poziom współczynnika obciążenia demograficznego będzie dotyczył kobiet, dla których w roku 2050 osiągnie on wartość 142. W przypadku mężczyzn przewidywana wartość wskaźnika to 83.

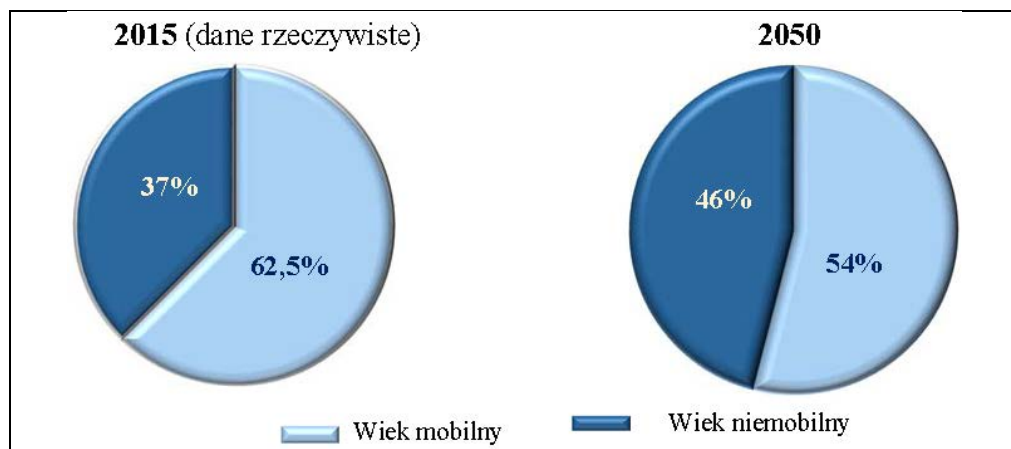
Postępujący proces starzenia się społeczeństwa będzie prowadzić do zmniejszenia się liczby ludności w wieku mobilnym (18–44 lata), a tym samym zwiększenia liczby ludności w niemobilnych grupach wieku (45–59/64 lata). O ile w 2015 r. osoby w wieku mobilnym stanowiły 62,5% ogółu ludności w wieku produkcyjnym, to przewiduje się, iż w 2050 r. udział tej grupy wyniesie tylko 54,0% (wyk. 1.10.).

Wykres 1.9. Współczynnik obciążenia demograficznego według płci (stan w dniu 31 XII)

Źródło: dane GUS <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/> (data dostępu: 10.03.2017).

Wykres 1.10. Struktura ludności w wieku produkcyjnym (stan w dniu 31 XII)

Źródło: dane GUS, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/> (data dostępu: 10.03.2017).

1.5. Podsumowanie

Obserwowane w ostatnich latach zmiany powodują, że sytuacja demograficzna województwa podlaskiego staje się coraz bardziej niekorzystna, podobnie jak większości województw Polski. Sukcesywnie zmniejsza się liczba ludności i następuje proces starzenia się społeczeństwa. Negatywne zmiany

w strukturze ludności są konsekwencją utrzymującego się od lat ujemnego przyrostu naturalnego oraz ujemnego salda migracji na pobyt stały.

Obserwowane dzisiaj zjawiska znalazły odzwierciedlenie w przygotowanej przez Główny Urząd Statystyczny prognozie demograficznej ludności do roku 2050. Według autorów tej prognozy liczba mieszkańców województwa podlaskiego będzie w dalszym ciągu ulegać obniżeniu, osiągając w roku 2050 poziom poniżej 1 mln osób. W strukturze ludności wzrośnie istotnie udział osób w wieku poprodukcyjnym, co przyczyni się do obniżenia podaży pracy oraz obciążenia systemu emerytalnego. Zmiany te mogą stanowić istotną barierę funkcjonowania i rozwoju województwa.

Należy podkreślić, że przedstawione prognozy zostały skonstruowane na podstawie określonych założeń wynikających z obserwowanych zjawisk demograficznych i mogą się nie sprawdzić, o ile zostaną wyhamowane niekorzystne tendencje dotyczące przyrostu naturalnego. To wymaga jednak podejmowania licznych działań, tak w sferze gospodarczej, kulturowej, jak i społecznej.

Bibliografia

Bank Danych Lokalnych, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>

Baza demografia, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/>

Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2015 r. (2016), Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok.

Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna (2016), GUS, Warszawa.

Prognoza ludności na lata 2014–2050 (2016), GUS, Warszawa.

Rocznik statystyczny Województwa Podlaskiego (2016), Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok.

Rocznik Demograficzny 2016 (2016), GUS, Warszawa.

Trwanie życia w 2015 r. (2016), GUS, Warszawa.

Dr Dorota WYSZKOWSKA

Urząd Statystyczny w Białymstoku

Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania

2. Specyfika sytuacji demograficznej województwa podlaskiego na tle Polski

2.1. Wstęp

Od lat w Europie obserwuje się proces starzenia społeczeństwa, który został wywołany zmniejszającą się dzietnością oraz spadkiem umieralności skutkującym wydłużaniem przeciętnego trwania życia. Tendencję tę obserwuje się także w Polsce. Sytuacja demograficzna jest jednak dość zróżnicowana przestrzennie. Każdy region kraju, ze względu na różne uwarunkowania społeczno-gospodarcze, charakteryzuje się swoją specyfiką sytuacji demograficznej, która ma bezpośrednie przełożenie na obecną i przyszłą sytuację gospodarczą oraz kształtowanie się sytuacji demograficznej w przyszłości.

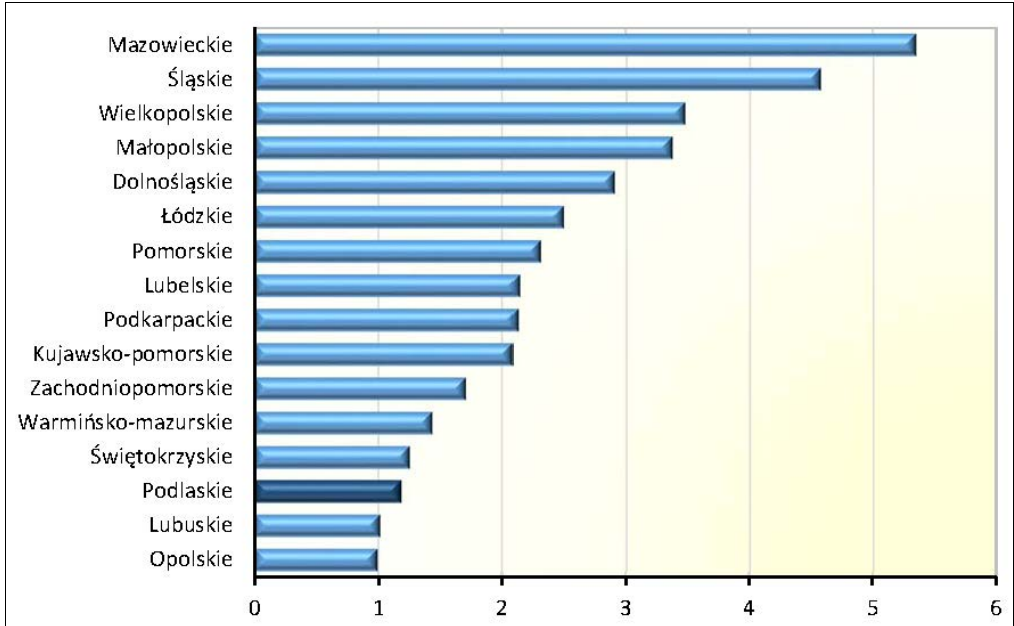
Celem artykułu jest przedstawienie specyfiki sytuacji demograficznej województwa podlaskiego na tle pozostałych regionów Polski. Realizacja tak postawionego celu wymagała analizy danych statystycznych oraz prognozy demograficznej przygotowanej przez Główny Urząd Statystyczny do 2050 r. Dane te zostały zaczerpnięte z bazy Demografia oraz Banku Danych Lokalnych. W artykule wykorzystano metodę porównawczą oraz prezentacji graficznej danych w celu zobrazowania analizowanych zjawisk. Analizy dokonano na podstawie najbardziej aktualnych danych dostępnych na moment przygotowania opracowania.

2.2. Stan i struktura ludności

W końcu 2015 r. w województwie podlaskim mieszkało 1 188 800 osób. Liczba mieszkańców województwa zmalała w ostatnich 15 latach o przeszło 32 tys. osób. Mieszkańcy województwa, od wielu lat, stanowią 3,1% ogółu ludności Polski.

Pod względem liczby mieszkańców województwo podlaskie plasuje się na 14 miejscu w kraju, a mniejszą liczbę ludności charakteryzuje się jedynie województwo lubuskie i opolskie (wyk. 2.1.).

Wykres 2.1. Liczba ludności według województw w 2015 r.
(Stan w dniu 31.XII)

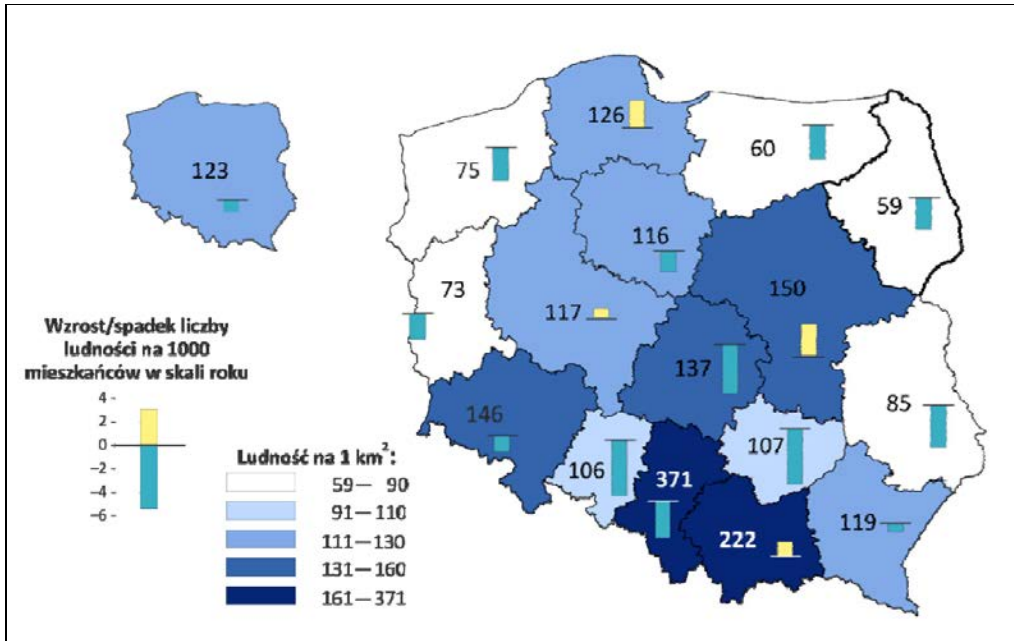

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 6.03.2017).

W 2015 r., w odniesieniu do roku poprzedniego, liczba mieszkańców w województwie podlaskim zmniejszyła się o 3 118 osób, tj. o 0,3%. Podobne zjawisko obserwuje się w pozostałych regionach kraju, z wyjątkiem 4 województw, tj. mazowieckiego, pomorskiego, małopolskiego i wielkopolskiego. Wzrost liczby mieszkańców w tych województwach jest obserwowany od początku bieżącego stulecia. Województwa, w których liczba ludności maleje najszybciej to: świętokrzyskie, lubelskie, opolskie i łódzkie.

Biorąc pod uwagę fakt, że powierzchnia województwa podlaskiego jest stosunkowo duża (20 187 km² – tj. 6,5% ogólnej powierzchni kraju) średnia gęstość zaludnienia w Podlaskiem w 2015 r. wyniosła 59 osób na km² i była najniższa w kraju (gęstość zaludnienia w Polsce – 123). Niska gęstość zaludnienia wpływa negatywnie m.in. na możliwości rozwojowe regionu, jak też koszty utrzymania elementów infrastruktury technicznej (zwłaszcza liniowej) w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Skutkuje także zmniejszonymi wpływami dochodów budżetowych jednostek samorządu terytorialnego uzależnionych od tej zmiennej (np. wpływy z subwencji ogólnej, udziału w podatku dochodowym od osób fizycznych). Zmianę liczby ludności oraz średnią gęstość zaludnienia według województw 2015 r. przedstawiono na rycinie 2.1.

Rycina 2.1. Zmiana liczby ludności i średnia gęstość zaludnienia w 2015 r.
(Stan w dniu 31 XII)

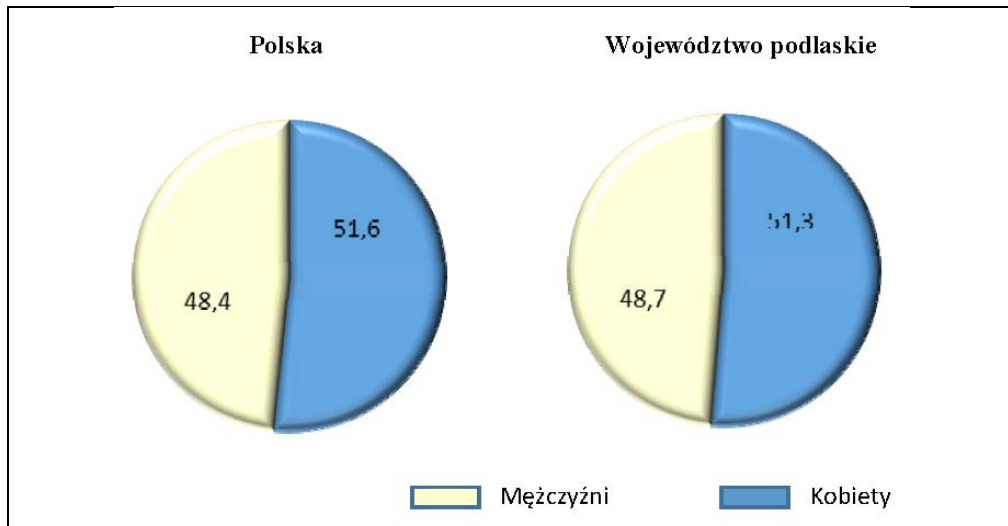

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bd.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 6.03.2017).

Struktura ludności według płci w województwie podlaskim od kilku lat nie ulega większym zmianom. W ogólnej liczbie mieszkańców nieznacznie przeważają kobiety, których odsetek w końcu grudnia 2015 r. wyniósł 51,3%. W Polsce sytuacja w tym zakresie jest podobna – w końcu 2015 r. kobiety stanowiły 51,6% ogółu ludności.

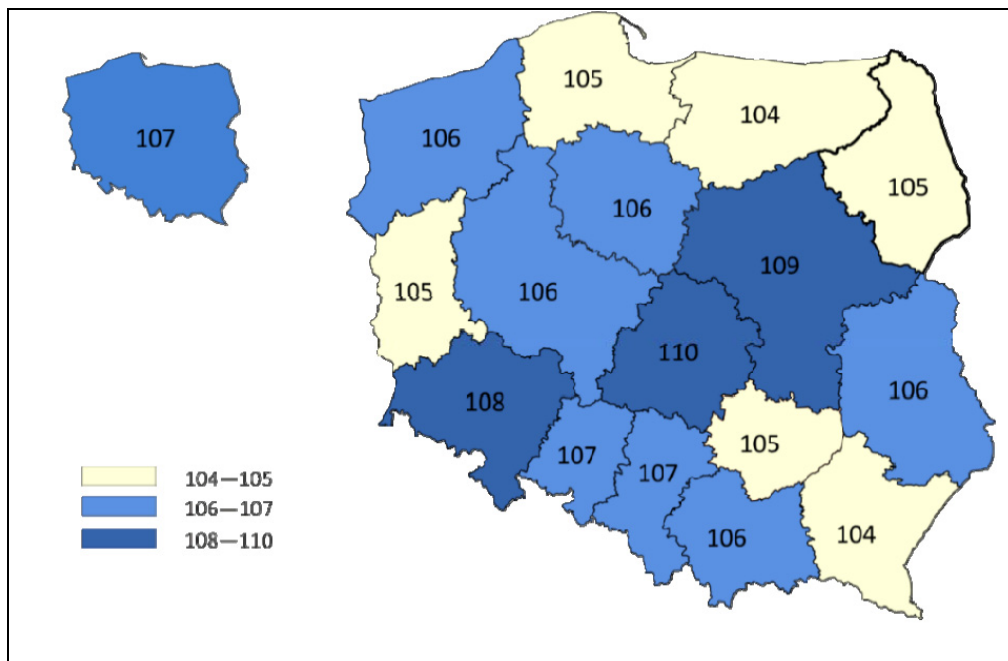
Zaprezentowana struktura płciowa mieszkańców znajduje odzwierciedlenie w wartości współczynnika feminizacji. W 2015 r. w województwie podlaskim na 100 mężczyzn przypadało 105 kobiet (podobnie jak w województwach: pomorskim, lubuskim oraz świętokrzyskim), zaś w Polsce – 107. Tylko w dwóch województwach (warmińsko-mazurskim i podkarpackim) wskaźnik ten był niższy i ukształtował się na poziomie 104. Natomiast najwyższym poziomem charakteryzowały się województwa: łódzkie, mazowieckie oraz dolnośląskie (ryc. 2.2.).

Wykres 2.2. Struktura ludności według płci w 2015 r. (w%)
(Stan w dniu 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 6.03.2017).

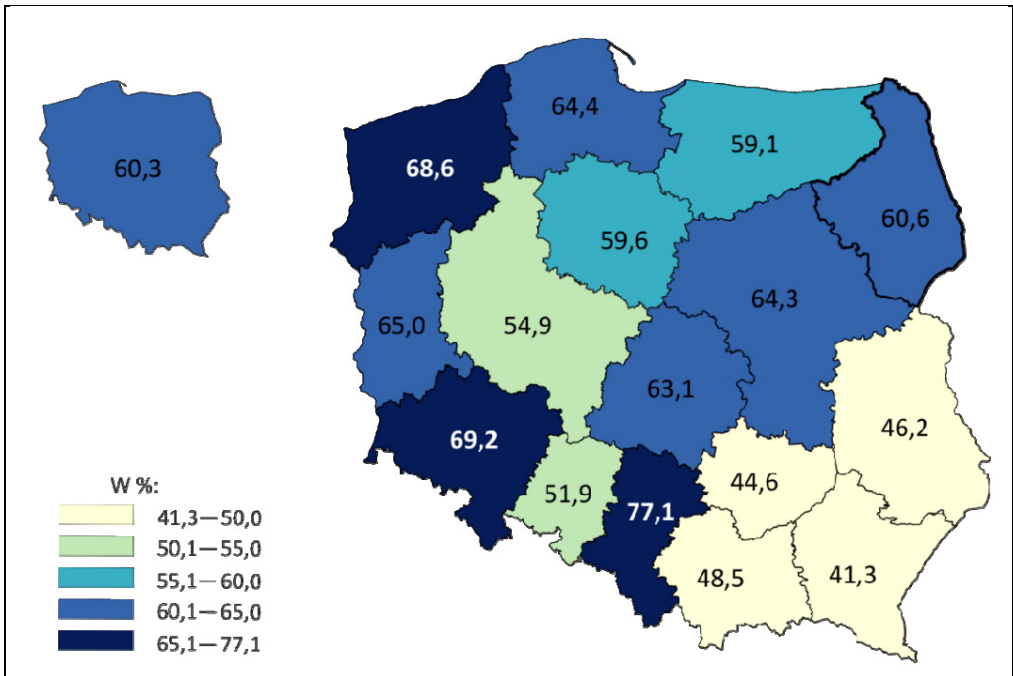
Rycina 2.2. Współczynnik feminizacji według województw w 2015 r.
(Stan w dniu 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 6.03.2017).

W Polsce sukcesywnie zmniejsza się liczba mieszkańców miast i ich udział w ogólnej liczbie ludności w kraju, rośnie natomiast liczba osób zamieszkujących obszary wiejskie. Zjawisko to wynika przede wszystkim z przemieszczeń ludności z miast na wieś, najczęściej do gmin podmiejskich skupionych wokół dużych miast. Jest to zjawisko typowe, od lat obserwowane w Europie i na całym świecie. W 2015 r. mieszkańcy miast w Polsce stanowili 60,3% ludności ogółem. Województwo podlaskie, pod tym względem, nie odbiegało od średniej krajowej. Ludność miejska w 2015 r. stanowiła 60,6% ogółu mieszkańców regionu, co sprawia, że województwo podlaskie znajduje się na 8 pozycji w Polsce i należy do regionów zurbanizowanych. Poziom zurbanizowania poszczególnych województw Polski został przedstawiony na rycinie 2.3.

Rycina 2.3. Wskaźnik urbanizacji według województw w 2015 r.
(Stan w dniu 31 XII)

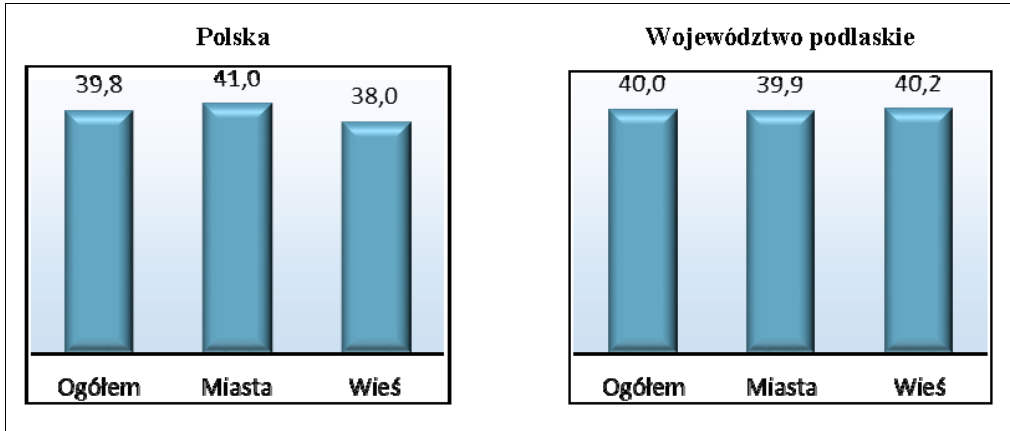

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 6.03.2017).

Z punktu widzenia rynku pracy i możliwości rozwoju gospodarczego poszczególnych terytoriów istotna jest struktura wiekowa ich mieszkańców, zwłaszcza udziału osób w wieku produkcyjnym. O rozkładzie wiekowym ludności świadczy wielkość mediany wieku mieszkańców, która w województwie

podlaskim w końcu 2015 r. wyniosła 40,0 lat i była zbliżona do przeciętnej w kraju – 39,8 roku (wyk. 2.3). W 2000 r. wiek środkowy mieszkańców województwa podlaskiego wynosił 34,7 roku i ukształtował się na poziomie niższym niż w Polsce (35,4 roku).

Wykres 2.3. Mediana wieku według miejsca zamieszkania w 2015 r.
(Stan w dniu 31 XII)

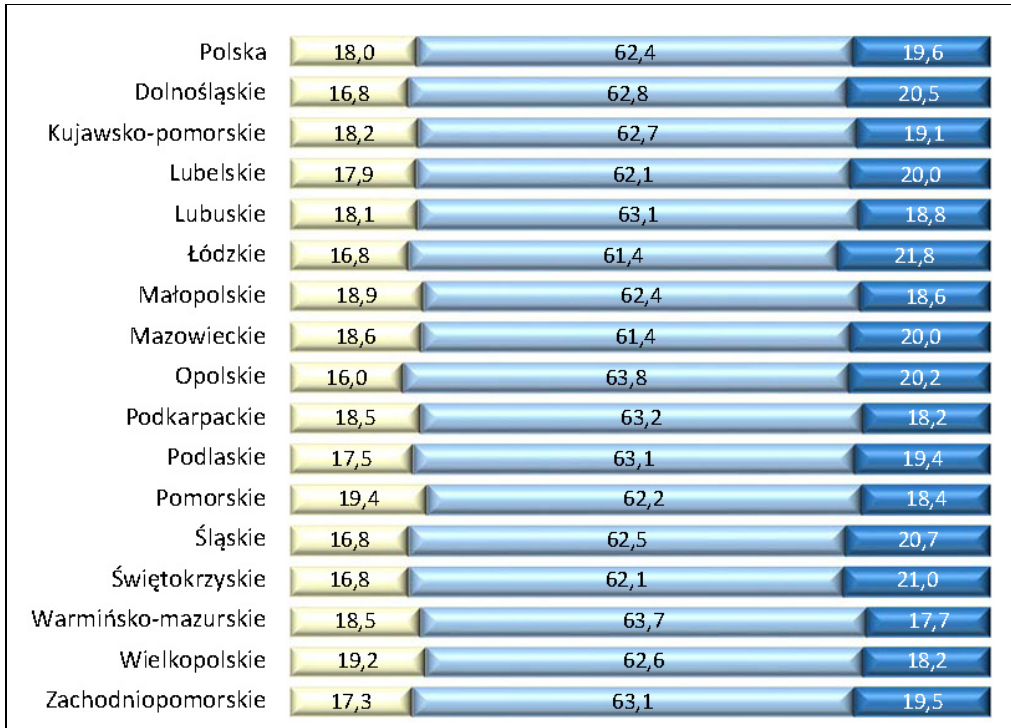

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 7.03.2017).

Z zaprezentowanych danych wynika, że ludność zamieszkała na terenach wiejskich regionu jest starsza od mieszkańców miast. W końcu 2015 r. połowa populacji osób mieszkających na wsi nie osiągnęła wieku 40,2 roku, natomiast w miastach – 39,9 roku. Jest to sytuacja odmienna do notowanej w kraju, gdzie ludność miejska jest starsza niż ludność zamieszkująca tereny wiejskie. Taki sam, tj. najniższy w kraju, wiek środkowy ludności w miastach zanotowano także w województwie podkarpackim, natomiast w województwach świętokrzyskim i łódzkim był on najwyższy i wyniósł odpowiednio 42,9 roku i 42,8 roku. Na wsi w województwie pomorskim zamieszkiwały osoby najmłodsze w kraju (wiek środkowy – 35,2 roku), a w województwie opolskim – najstarsze (40,7 roku).

W województwie podlaskim jest wysoki udział osób w wieku umożliwiającym zatrudnienie w danym momencie oraz w przyszłości – czyli odsetek osób w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym. W ostatnich latach obserwuje się niekorzystne zmiany w strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku, a mianowicie sukcesywne zmniejszanie się odsetka osób w wieku przedprodukcyjnym (0–17 lat) oraz w wieku produkcyjnym (kobiety w wieku 18–59 lat,

Wykres 2.4. Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku w 2015 r. (w %)
(Stan w dniu 31 XII)

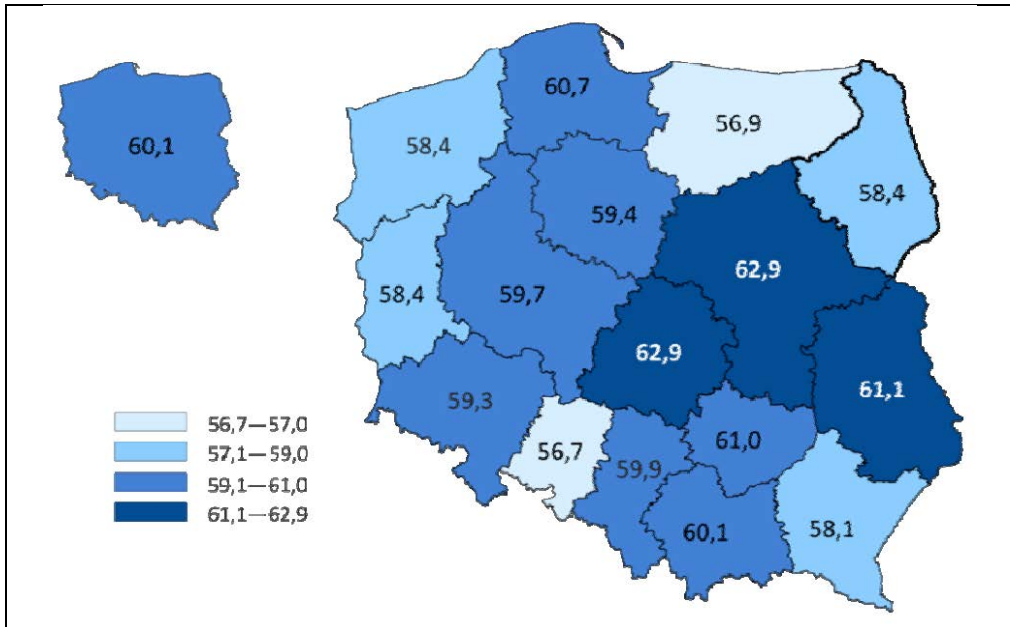
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 7.03.2017 r.).

mężczyźni – 18–64 lat). Zjawisko to dotyczy całej Polski, choć jest zróżnicowane przestrzennie. W końcu 2015 r. w województwie podlaskim osoby w wieku przedprodukcyjnym stanowiły 17,5% ogółu ludności, natomiast w wieku produkcyjnym – 63,1% (wyk. 2.4.).

Biorąc pod uwagę obecną sytuację województwa podlaskiego, pod względem liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym, można stwierdzić, że jest ona dość korzystna. Wyższym udziałem tych dwóch grup wiekowych ludności charakteryzuje się województwo warmińsko-mazurskie, wielkopolskie, podkarpackie, pomorskie, małopolskie, lubuskie oraz kujawsko-pomorskie. Natomiast najbardziej niekorzystna sytuacja występuje w województwie łódzkim, świętokrzyskim oraz śląskim. Co prawda, w ostatnich latach, jest obserwowany w regionie podlaskim wzrost odsetka osób w wieku poprodukcyjnym, jednak ich udział w ogólnej populacji ludności w końcu 2015 r. osiągnął poziom 19,4%, i należał do niższych odnotowanych wśród województw, zbliżony do zanotowanego w kraju – 19,6%.

Zaprezentowana struktura ludności ma bezpośrednie przełożenie na kształtowanie się współczynnika obciążenia demograficznego. W końcu 2015 r. współczynnik ten w województwie podlaskim ukształtował się na poziomie 58,4 (podobnie jak w województwie zachodniopomorskim i lubuskim). Niższa wartość omawianego wskaźnika wystąpiła jedynie w województwach: opolskim, warmińsko-mazurskim oraz podkarpackim. Natomiast największą liczbą osób w wieku nieprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym charakteryzowały się województwa: mazowieckie i łódzkie oraz lubelskie (ryc. 2.4.).

Rycina 2.4. Wskaźnik obciążenia demograficznego w 2015 r.
(Stan w dniu 31 XII)

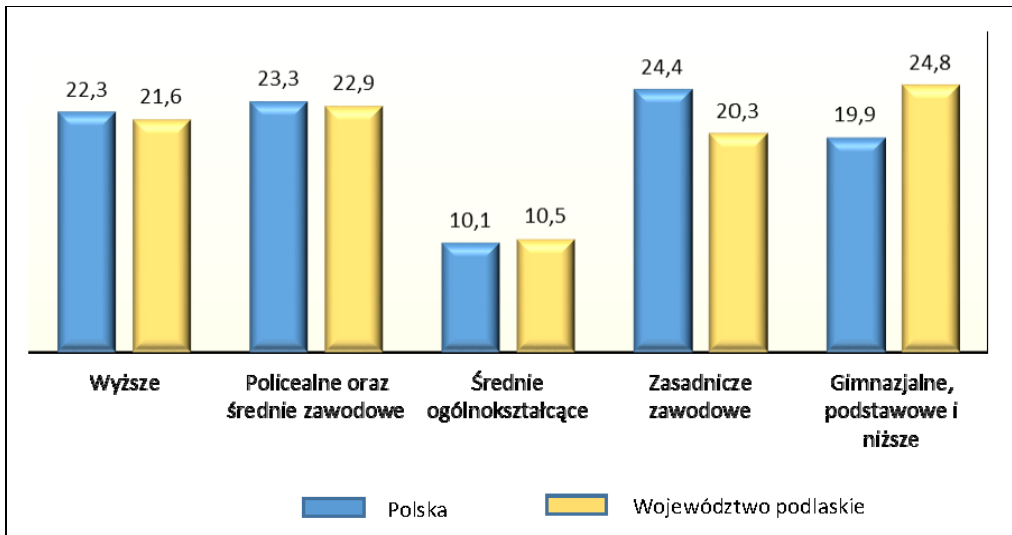

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 7.03.2017 r.).

Zaprezentowane na rycinie 2.4. wielkości potwierdzają dość korzystną sytuację województwa na tle pozostałych regionów Polski. Należy ono bowiem do województw o najniższym poziomie analizowanego wskaźnika. W 2000 r. była to odwrotna sytuacja do obecnej. Województwo podlaskie charakteryzowało się najwyższym współczynnikiem obciążenia demograficznego wynoszącym 72,5, a najniższy zanotowano w województwie śląskim – 58,5.

O sytuacji na rynku pracy, obok podaży pracowników, decyduje także ich jakość, która może być mierzona pośrednio strukturą ludności według poziomu wykształcenia. W 2015 r. poziom wykształcenia ludności w wieku 15 lat i więcej w województwie podlaskim nie odbiegał od przeciętnego w kraju, biorąc pod uwagę odsetek osób posiadających wykształcenie wyższe, policealne, średnie zawodowe oraz średnie ogólnokształcące. Istotne różnice można było zaobserwować w odniesieniu do osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz gimnazjalnym, podstawowym i niższym. W województwie podlaskim udział osób posiadających wykształcenie zasadnicze zawodowe był o 4,1% niższy niż w kraju, ale o blisko 5% wyższy osób z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym i niższym (wyk. 2.5.).

Wykres 2.5. Struktura ludności w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia w 2015 r.^a (w %)

^a Dane przeciętne w roku.

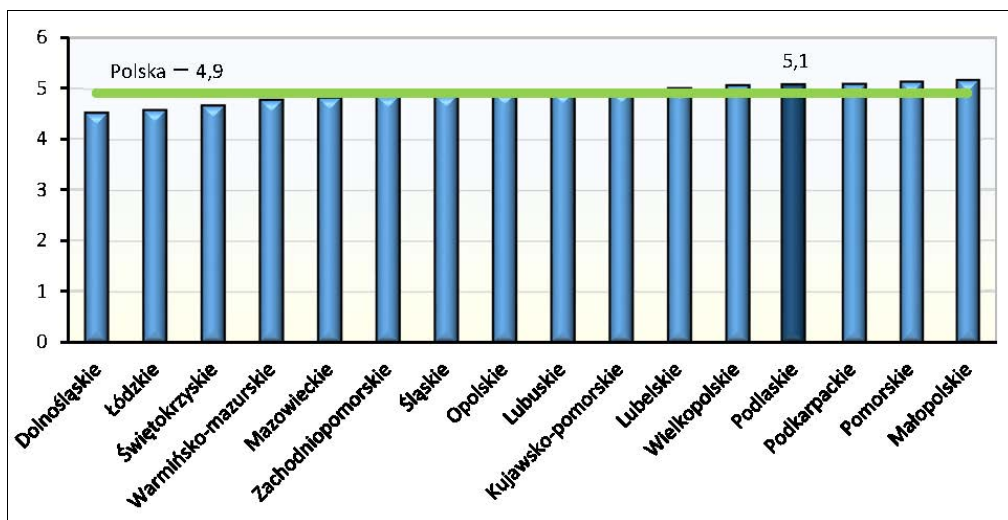
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 7.03.2017 r.).

Województwem o zdecydowanie największej liczbie osób z wykształceniem wyższym było mazowieckie (30,7%), kolejne to pomorskie (23,1%) oraz małopolskie (23,0). Najwięcej osób z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym i niższym zanotowano w województwach warmińsko-mazurskim (26,9%) oraz podlaskim (24,8).

2.3. Ruch naturalny ludności w województwie podlaskim na tle pozostałych województw

W podlaskich urzędach stanu cywilnego w 2015 r. zarejestrowano 6 061 nowo zawartych małżeństw, co przełożyło się na dość wysoki **współczynnik małżeństw** w odniesieniu do średniego w kraju. Tylko w województwie małopolskim wskaźnik ten był wyższy i wyniósł 5,2. Natomiast najniższą jego wartość odnotowano w województwach dolnośląskim, łódzkim i świętokrzyskim, w których nie osiągnął on wartości średniej dla kraju (wyk. 2.6.).

Wykres 2.6. Małżeństwa na 1000 ludności w 2015 r.

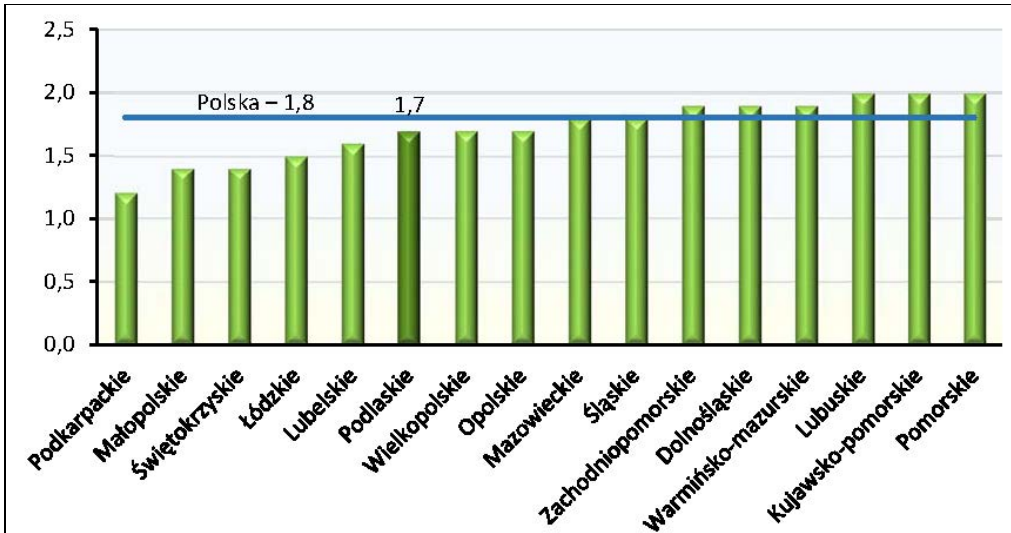
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> – data dostępu: 7.03.2017.

W 2015 r. w Podlaskiem zostało orzeczonych prawomocnie przez sądy 1975 rozwodów. Współczynnik rozwodów wyniósł 1,7 i był jednym z najniższych spośród województw, niższy od przeciętnego w kraju. Liczba rozwodów w przeliczeniu na 1000 ludności w województwie podlaskim ukształtowała się na takim samym poziomie jak w województwach wielkopolskim i opolskim. Najmniejszą liczbę rozwodów przypadającą na 1000 ludności zanotowano w województwie podkarpackim, natomiast największą – w województwach: lubuskim, kujawsko-pomorskim i pomorskim.

W okresie styczeń–grudzień 2015 r. w województwie podlaskim zanotowano 10 825 urodzeń żywych. Współczynnik urodzeń był niższy od zanotowanego w Polsce i wyniósł 9,1 (podobnie jak w województwach śląskim i warmińsko-

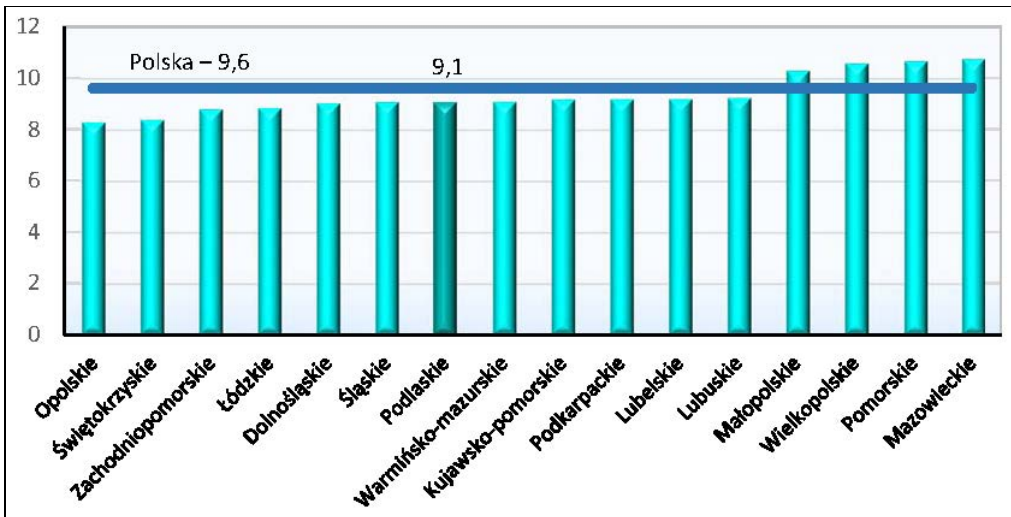
mazurskim). Największą liczbę urodzeń żywych w przeliczeniu na 1000 ludności zanotowano w województwach: mazowieckim (10,8), pomorskim (10,7) oraz wielkopolskim (10,6). Współczynnik urodzeń według województw został zaprezentowany na wykresie 2.8.

Wykres 2.7. Rozwydy na 1000 ludności w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bd.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 7.03.2017 r.).

Wykres 2.8. Urodzenia na 1000 ludności w 2015 r.

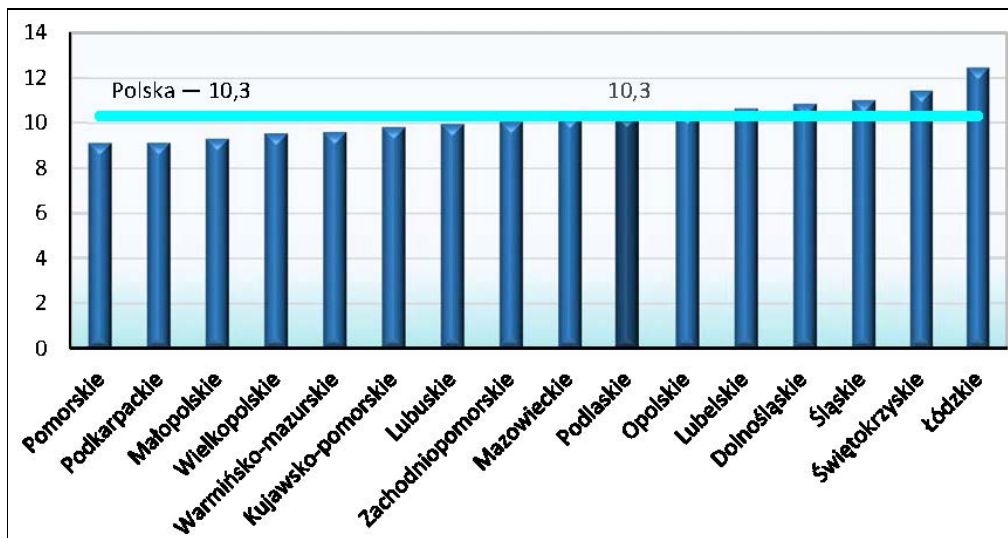
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bd.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 7.03.2017 r.).

W latach 2000–2015 poziom urodzeń żywych w województwie ulegał zmianie. Najwyższą ich liczbę odnotowano w 2009 r. – 12 202. Od 2010 r. liczba urodzeń malała. Tylko w latach 2012 i 2014 zaobserwowano niewielki jej wzrost. Niski poziom urodzeń przełożył się na wysokość współczynnika urodzeń żywych, który w województwie podlaskim w 2000 r. wyniósł 9,9 (w Polsce również – 9,9). W 2009 r. osiągnął swą najwyższą wartość – 10,2 (w kraju – 10,9), po czym w kolejnych latach zmniejszał się (z wyjątkiem lat 2012 i 2014).

Poziom urodzeń określany przy pomocy współczynnika dzietności pozwala ocenić stopień zastępowalności pokoleń, tzn. uzyskać odpowiedź na pytanie, czy żyjące współcześnie generacje zostaną zastąpione przez przyszłe pokolenia. Liczba urodzeń w województwie podlaskim i w Polsce od wielu lat nie gwarantuje stabilnego rozwoju demograficznego – prostej zastępowalności pokoleń. W 2015 r. współczynnik dzietności wyniósł w województwie podlaskim 1,23, a w kraju – 1,29. Najwyższy poziom współczynnika w województwie wystąpił w latach 2008–2010 i osiągnął odpowiednio: 1,33, 1,35 oraz 1,31 (w tym samym czasie najwyższe wartości omawianego współczynnika zanotowano również w Polsce, tj. odpowiednio: 1,39, 1,40 oraz 1,38).

W 2015 r. w województwie podlaskim zmarły 12 302 osoby. Współczynnik umieralności ukształtował się na poziomie 10,3, tj. takim samym jak średnio w kraju (wyk. 2.9.). Największą liczbę zgonów na 1000 ludności zanotowano w województwie łódzkim, a najmniejszą – w województwach pomorskim i podkarpackim.

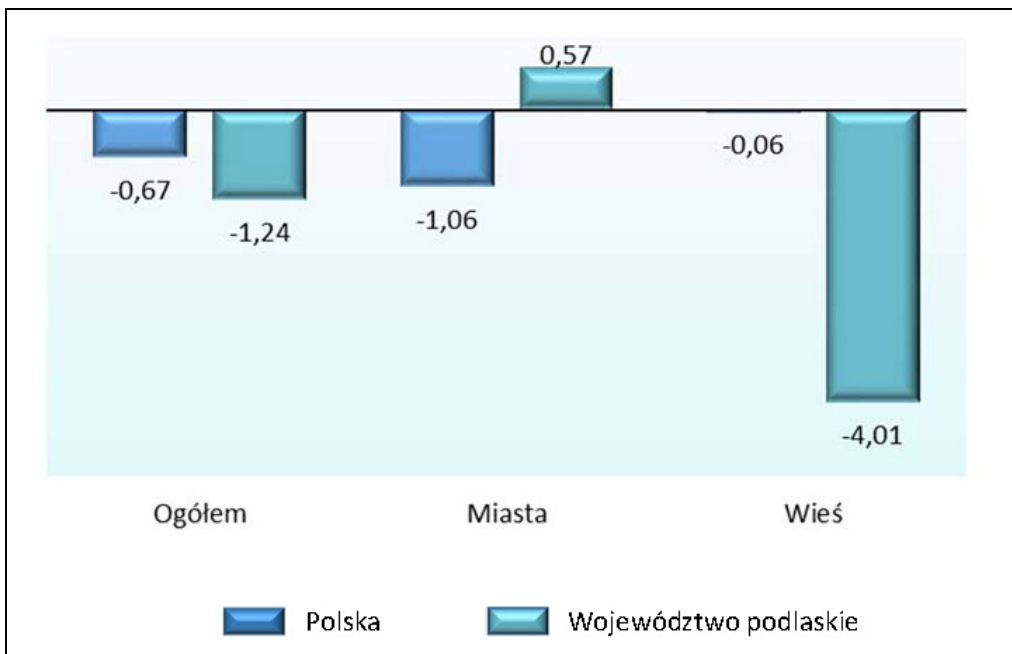
Wykres 2.9. Zgony na 1000 ludności w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 7.03.2017 r.).

Liczba urodzeń i zgonów znajduje odzwierciedlenie w wielkości wskaźnika przyrostu naturalnego. W województwie podlaskim, podobnie jak w większości regionów Polski, od lat utrzymuje się ubytek naturalny, który w połączeniu z ujemnym saldem migracji, sprawia, że liczba ludności województwa stale się zmniejsza. W województwie podlaskim w 2015 r. ubytek naturalny ludności wyniósł minus 1 477. W przeliczeniu na 1000 mieszkańców województwa ukształtował się na poziomie minus 1,24 i znacznie przewyższa wskaźnik ogólnokrajowy. Ubytek naturalny w podlaskim generowany jest przez wieś, natomiast w miastach notowany był niewielki dodatni przyrost naturalny. W Polsce w 2015 r. ubytek naturalny zaobserwowano zarówno w miastach, jak i na wsi.

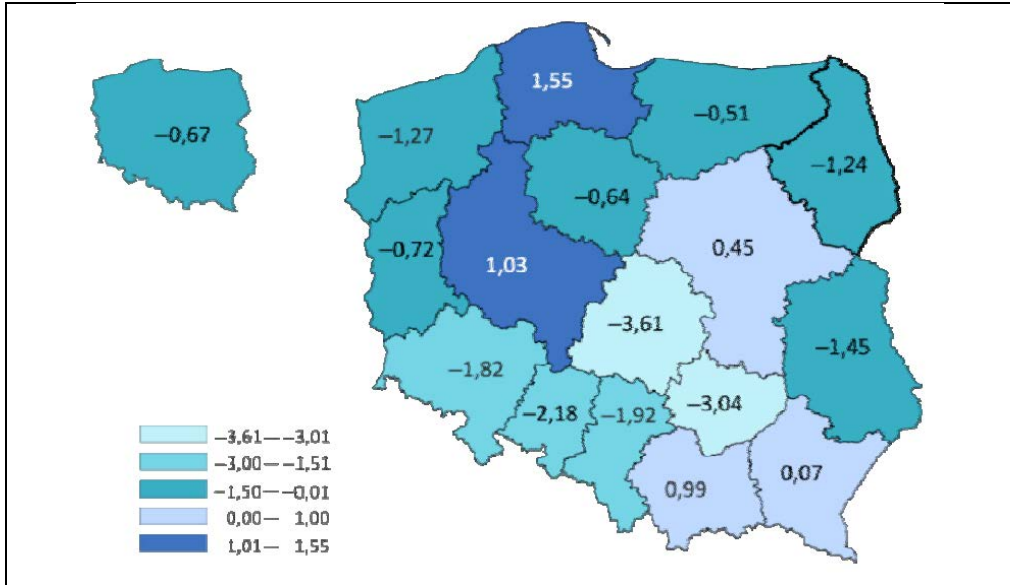
Wykres 2.10. Przyrost naturalny na 1000 ludności według miejsca zamieszkania w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 7.03.2017 r.).

Jak już zauważono, w większości polskich województw jest odnotowywany ubytek naturalny. W 2015 r. jedynie w pięciu województwach występował dodatni przyrost naturalny. Najwyższy miał miejsce w województwach pomorskim i wielkopolskim. Najwyższy ubytek naturalny odnotowano w łódzkim oraz świętokrzyskim, co znajduje odzwierciedlenie w spadku ludności.

Rycina 2.5. Przyrost naturalny na 1000 ludności w 2015 r.

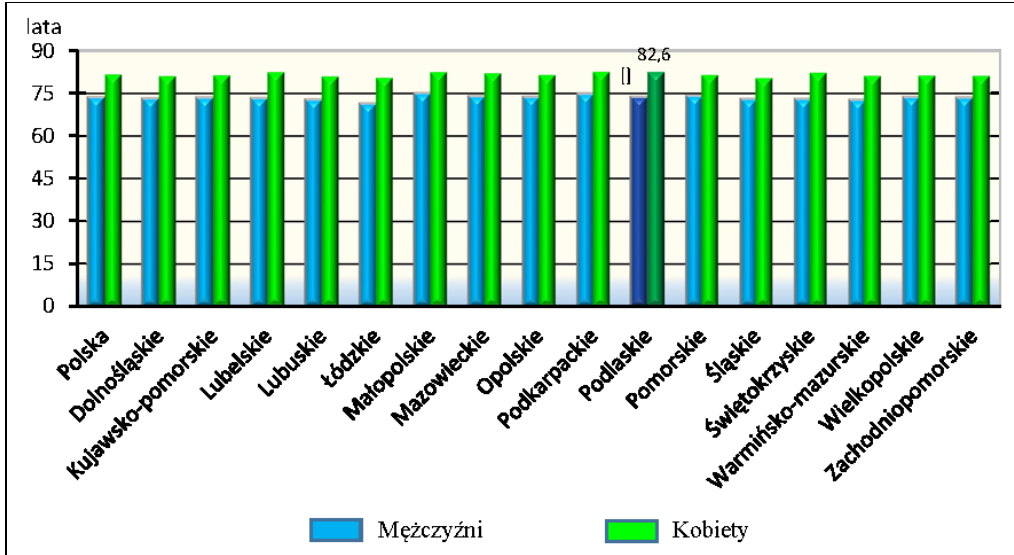
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (data dostępu: 8.03.2017 r.).

2.4. Przeciętne dalsze trwanie życia w regionach Polski

Obserwowana od początku lat 90. XX wieku poprawa sytuacji w zakresie umieralności korzystnie wpływa na długość trwania życia Polaków, przy czym nadal utrzymuje się duża różnica między trwaniem życia mężczyzn i kobiet. W 2015 r. w województwie podlaskim przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn wynosiło 73,8 roku, a kobiet – 82,6 roku. W kraju zarówno mężczyźni, jak i kobiety będą żyli krócej – odpowiednio 73,6 roku i 81,6 roku (wyk. 2.11.).

W Polsce jest zauważalne terytorialne zróżnicowanie długości trwania życia. Najdłuższym przeciętnym dalszym trwaniem życia mężczyzn w momencie urodzenia w 2015 r. charakteryzowało się województwo małopolskie (75,1 roku), natomiast najkrótszym – województwo łódzkie (71,4 roku). Kobiety najdłużej będą żyły w województwie podlaskim (82,6 roku), a najkrócej – w województwie śląskim (80,3 roku).

Wykres 2.11. Przeciętne dalsze trwanie życia w momencie urodzenia według płci w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS; <http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/> (data dostępu: 8.03.2017 r.).

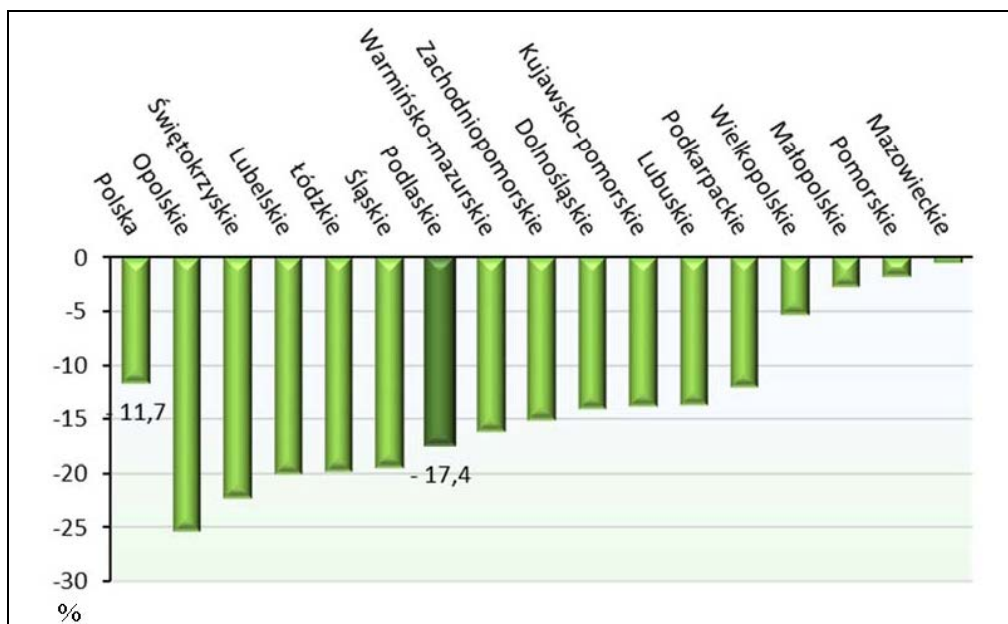
2.5. Prognoza ludności do roku 2050

Zgodnie z najnowszą prognozą Głównego Urzędu Statystycznego na lata 2014–2050 w Polsce będzie następował systematyczny spadek liczby ludności. Spadek ten będzie dotyczył wszystkich województw, jednak w różnym zakresie. W województwie podlaskim w 2050 r., w odniesieniu do 2015 r., liczba mieszkańców zmniejszy się o 17,4% (blisko o 300 tys.) i będzie to większy spadek niż przeciętnie w kraju (o 11,7%). Najmniej ludności ubędzie w województwie mazowieckim (0,6%), a najwięcej – w województwie opolskim (25,2%). Zmianę liczby ludności w 2050 r. w stosunku do 2015 r. przedstawiono na wykresie 2.12.

Według prognozy niekorzystne zmiany będą dotyczyć struktury populacji według ekonomicznych grup wieku. W województwie podlaskim (podobnie jak średnio w Polsce) stosunkowo najmniejsza zmiana ludności wystąpi wśród osób w wieku przedprodukcyjnym. W 2050 r. liczba ludności do 17 lat stanowić będzie 13,2% ogółu ludności, co w porównaniu z 2015 r. oznacza spadek o 4,3 pkt. proc. (w Polsce – o 3,4 pkt. proc.). W okresie, którego dotyczy prognoza, liczba osób w wieku produkcyjnym także będzie ulegać systematycznemu zmniejszaniu. O ile w 2015 r. osoby w wieku produkcyjnym stanowiły 63,1% grupa ta wyniesie tylko 47,8% (w kraju – 48,8%). Prognozowany spadek urodzeń

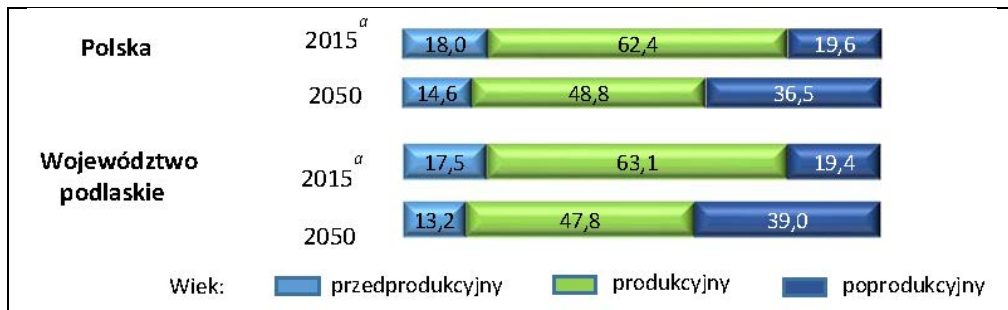
z jednoczesnym wydłużeniem przeciętnego dalszego trwania życia będzie skutkowało starzeniem się społeczeństwa – znaczącym wzrostem udziału ludności w wieku poprodukcyjnym. W 2050 r. w województwie podlaskim aż 39,0% ludności będą stanowiły osoby w wieku poprodukcyjnym (wyk. 2.13.).

Wykres 2.12. Zmiana liczby ludności w 2050 r. w odniesieniu do 2015 r.
(Stan w dniu 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/> – (data dostępu: 8.03.2017 r.).

Wykres 2.13. Prognoza struktury ludności według ekonomicznych grup wieku (w %)
(Stan w dniu 31 XII)

^a Dane rzeczywiste.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS <http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/> – (data dostępu: 8.03.2017 r.).

Zgodnie z założeniami prognozy przewiduje się, że w województwie podlaskim w 2050 r. odsetek osób w wieku przedprodukcyjnym wśród mężczyzn będzie wynosił 13,8% (w kraju – 15,4%), a w grupie kobiet – 12,6% (w Polsce – 13,9%). Podobnie jak w całym kraju, również w Podlaskiem wśród mężczyzn przeważać będą osoby w wieku produkcyjnym, a ich udział będzie stanowił w województwie 54,6% (w kraju – 55,1%). Odwrotną sytuację zakłada się w grupie kobiet, gdzie przeważać będą osoby w wieku poprodukcyjnym, a ich odsetek w Podlaskiem ukształtuje się na poziomie 46,2% (w Polsce – 43,3%). Tendencja ta występuje we wszystkich województwach w kraju. Wynika to przede wszystkim z nadumieralności mężczyzn w tym przedziale wiekowym.

2.6. Podsumowanie

Reasumując, województwo podlaskie jest jednym z najmniejszych pod względem liczby ludności województw Polski, co w połączeniu z dość dużą powierzchnią, przekłada się na niską gęstość zaludnienia. Podobnie jak w całym kraju, w strukturze ludności regionu dominują kobiety, a większość mieszkańców zamieszkuje miasta. Na koniec 2015 r. w strukturze ludności przeważają osoby w wieku produkcyjnym, a współczynnik obciążenia demograficznego kształtuje się dość korzystnie na tle pozostałych województw kraju. Według prognoz GUS do 2050 r. sytuacja ta ulegnie istotnym zmianom. Wzrośnie istotnie udział osób w wieku poprodukcyjnym, a zmaleje w dwóch pozostałych grupach (przedprodukcyjnym i produkcyjnym). Sytuacja będzie mniej korzystna niż w Polsce. Będzie to z jednej strony wynikiem wydłużającego się przeciętnego dalszego trwania życia, z drugiej zaś dość wysokiego ubytku naturalnego. Stąd niekorzystnym zmianom związanym ze starzeniem społeczeństwa będzie towarzyszył duży spadek liczby ludności, który wynika ze zmniejszającej się liczby urodzeń żywych oraz, z nieopisywanego w opracowaniu, ujemnego salda migracji. Zmiany w podejściu do posiadania dzieci oraz konsumpcyjny styl życia doprowadziły do istotnego zmniejszenia współczynnika dzietności, którego poziom w województwie podlaskim kształtuje się na bardzo niskim i nie pozwala na prostą zastępowalność pokoleń.

Opisana sytuacja demograficzna województwa podlaskiego, zwłaszcza ta prognozowana, będzie wywierała istotny wpływ na funkcjonowanie regionu. Trudno jest sobie wyobrazić województwo z liczbą ludności poniżej 1 mln osób z dominującym udziałem osób starszych. Będzie to stanowiło istotny problem zwłaszcza dla rynku pracy, ale również systemu emerytalnego, czy też opieki zdrowotnej i społecznej. Stąd też niezbędne jest podejmowanie już dziś działań zaradczych, aby przygotowane prognozy miały charakter jedynie ostrzegawczy

i nie sprawdziły się w województwie podlaskim, jak i pozostałych regionach kraju.

Bibliografia

Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2015 r. (2016), Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok.

Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna (2016), GUS, Warszawa.

Prognoza ludności na lata 2014–2050 (2016), GUS, Warszawa.

Rocznik statystyczny Województwa Podlaskiego (2016), Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok.

Rocznik Demograficzny 2016 (2016), GUS, Warszawa.

Trwanie życia w 2015 r. (2016), GUS, Warszawa.

3. Ruch naturalny ludności w województwie podlaskim

3.1. Wstęp

Jednym z podstawowych czynników mających wpływ na stan i strukturę ludności są zdarzenia i procesy demograficzne określane jako ruch naturalny ludności. Elementami ruchu naturalnego są urodzenia i zgony, a także małżeństwa, rozwody i separacje. W analizie ruchu naturalnego podstawowe znaczenie mają urodzenia i zgony. Zdarzenia powodujące zmiany stanu cywilnego, to jest zawieranie i rozwiązywanie małżeństw, a także wiek nowożeńców są rozpatrywane przede wszystkim z punktu widzenia potrzeb analizy urodzeń. Niniejsze opracowanie zawiera krótką analizę trendów dotyczących zawierania i rozpadu małżeństw oraz urodzeń i zgonów w województwie podlaskim. Wybrane informacje zostały zaprezentowane w oparciu o dane statystyczne w retrospekcji od 2005 r., ze szczególnym uwzględnieniem stanu w roku 2015.

3.2. Małżeństwa i rozwody

W latach 2005–2015 liczba nowo zawartych małżeństw w województwie podlaskim kształtowała się na poziomie 6–7,5 tys. rocznie. Najwięcej małżeństw (7 842) zawarto w 2008 r. Od tego czasu notujemy spadek liczby nowo zawartych związków małżeńskich (wyk. 3.1.).

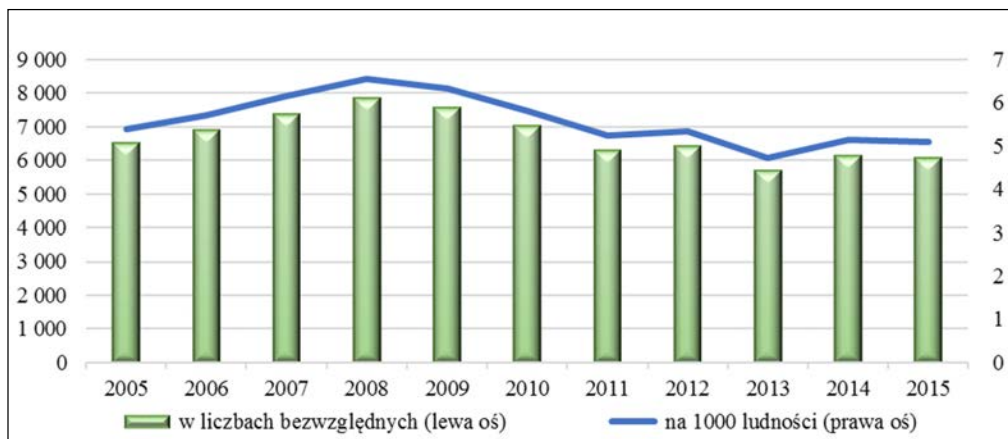
W 2015 r. w województwie podlaskim zarejestrowano 6 061 nowo zawartych małżeństw. Współczynnik¹ małżeństw wyniósł 5,09 i był nieco wyższy od tego współczynnika w kraju, który ukształtował się na poziomie 4,91.

Nieziemiennie, przez 10 ostatnich lat, ok. 60% wszystkich nowo zawartych małżeństw zawieranych było w miastach. Biorąc pod uwagę liczbę zawartych małżeństw na 1000 ludności, na ogół częściej małżeństwa były zawierane jednak przez mieszkańców obszarów wiejskich.

W 2015 r. współczynnik małżeństw na wsi wyniósł 5,16, podczas gdy w miastach ukształtował się na poziomie 5,05 (wyk. 3.2.). Bardziej zróżnicowana

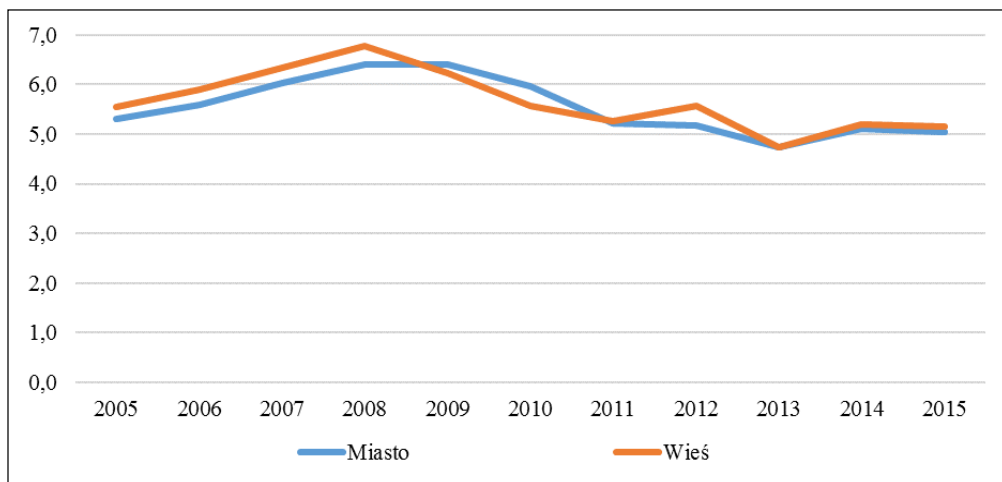
¹ Wszystkie współczynniki dotyczące ruchu naturalnego w podziale terytorialnym obliczono jako iloraz liczby faktów określonego rodzaju i liczby ludności według stanu na dzień 30 VI i prezentowane są w przeliczeniu na 1000 ludności.

Wykres 3.1. Małżeństwa zawarte w latach 2005–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 3.2. Małżeństwa zawarte na 1000 ludności

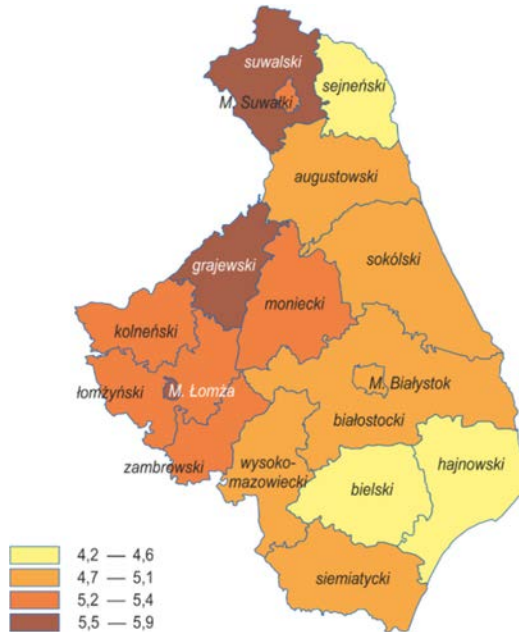

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

była częstość zawierania małżeństw w poszczególnych powiatach województwa podlaskiego (ryc. 3.1.). Najczęściej nowe związki małżeńskie zawierali mieszkańcy powiatu suwalskiego (5,93), grajewskiego (5,63) oraz Łomży (5,63). Najrzadziej natomiast małżeństwa zawierano w powiatach: bielskim, hajnowskim i sejneńskim, gdzie współczynnik małżeństw wyniósł poniżej 4,5.

W ostatniej dekadzie istotnie podwyższył się wiek nowożeńców. W 2015 r. mediana wieku (wiek środkowy) zawierania małżeństw w województwie podlaskim wyniósł

Rycina 3.1. Małżeństwa zawarte na 1000 ludności według powiatów w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

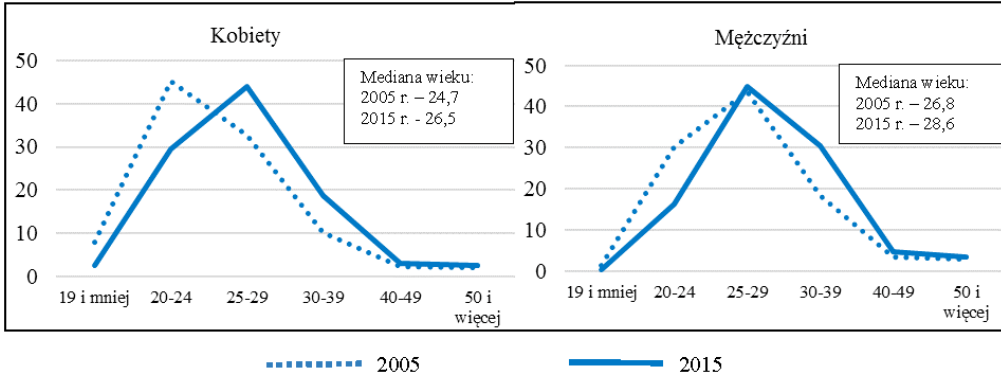
dla kobiet 26,5 roku, a dla mężczyzn 28,6 lat. W porównaniu z 2005 r. zarówno pan młody, jak i panna młoda byli starsi o prawie 2 lata. W następstwie podwyższania typowego wieku wstępowania w związek małżeński nastąpiło również przesunięcie grupy wieku najczęstszego zawierania małżeństwa. W 2015 r. zarówno kobiety, jak i mężczyźni najczęściej zawierali związki małżeńskie, mając 25–29 lat. Dziesięć lat wcześniej 45% wszystkich kobiet wychodzących za mąż miało 20–24 lata (wyk. 3.3.).

W porównaniu z 2005 r. znacząco spadł odsetek osób zawierających związek małżeński w wieku 20–24 lata (o 15,6% w przypadku kobiet i o 14% w przypadku mężczyzn), natomiast wzrósł odsetek osób mających 30–39 lat (odpowiednio o 8,5 % i 12%).

Wraz ze wzrostem wieku zawierania małżeństw zmianie uległa także struktura poziomu wykształcenia nowożeńców. W 2015 r. najwięcej panien młodych miało wykształcenie wyższe – 54%, podczas gdy 10 lat wcześniej przeważały panny młode z wykształceniem średnim i policealnym – 45,9%.

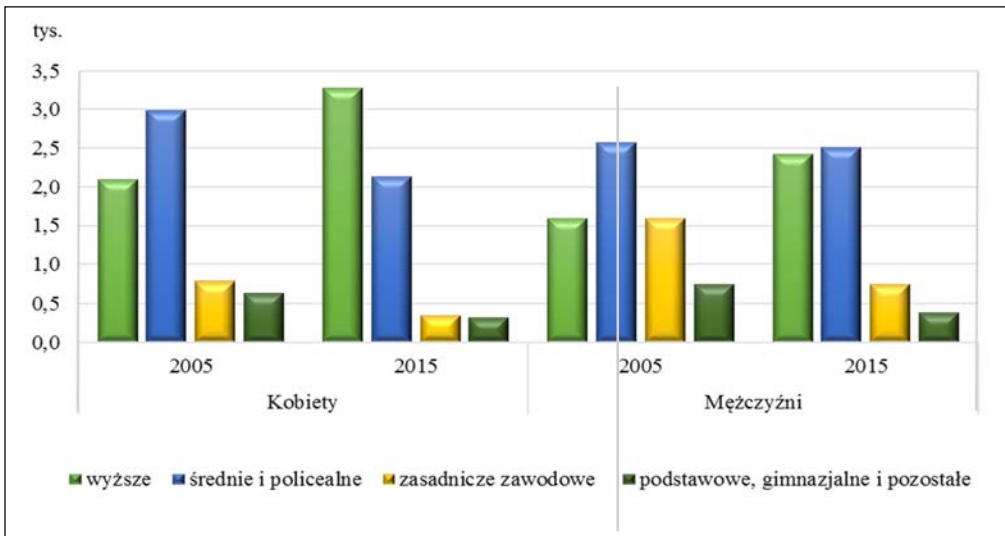
W przypadku mężczyzn w 2015 r. najczęściej ślub brali panowie z wykształceniem średnim i policealnym oraz wyższym (stanowili oni odpowiednio 41,5% oraz 40% wszystkich mężczyzn wstępujących w związek małżeński wobec odpowiednio 39,6% oraz 24,5 % w 2005 r.) (wyk. 3.4.).

Wykres 3.3. Nowożeńcy według wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 3.4. Nowożeńcy według poziomu wykształcenia

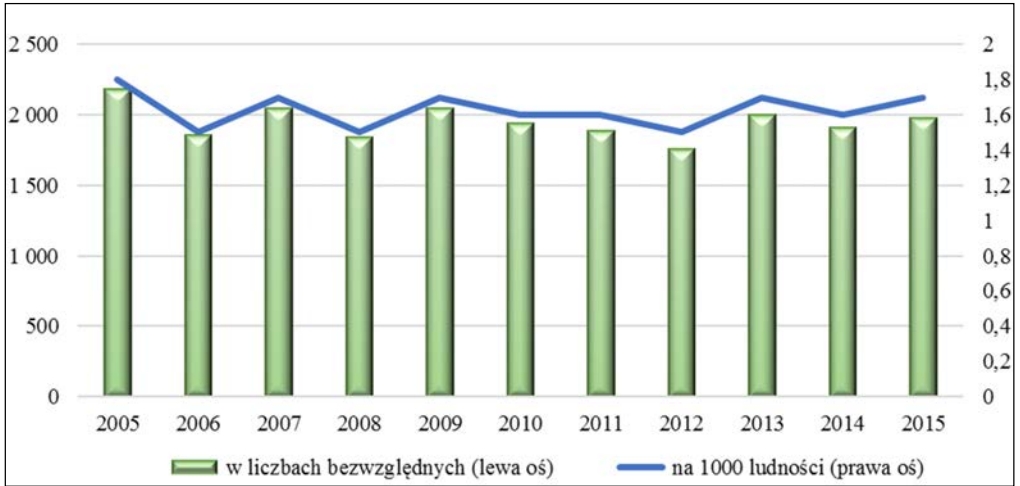

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W latach 2005–2015 liczba prawnie rozwiązanych związków małżeńskich w województwie podlaskim kształtowała się na poziomie 1 800–2 100 rozwodów rocznie. W 2015 r. w Podlaskiem orzeczono 1 975 rozwodów. Współczynnik rozwodów wyniósł 1,7 (wyk. 3.5.)

Liczba rozwodów na terenach miejskich jest zdecydowanie wyższa niż na wsi. W 2015 r., podobnie jak w latach poprzednich, prawie 78% ogółu rozwo-

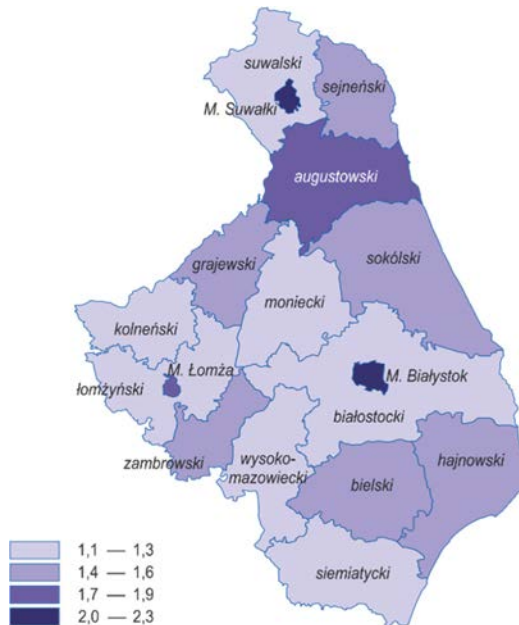
Wykres 3.5. Rozwody w województwie podlaskim w latach 2005–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

dów dotyczyło mieszkańców miast, a w ponad 2/3 przypadków o rozwód wniosła kobieta. Najwyższe współczynniki rozwodów odnotowano w Białymstoku (2,3) oraz w Suwałkach (2,3) (ryc. 3.2.).

Rycina 3.2. Rozwody na 1000 ludności według powiatów w 2015 r.

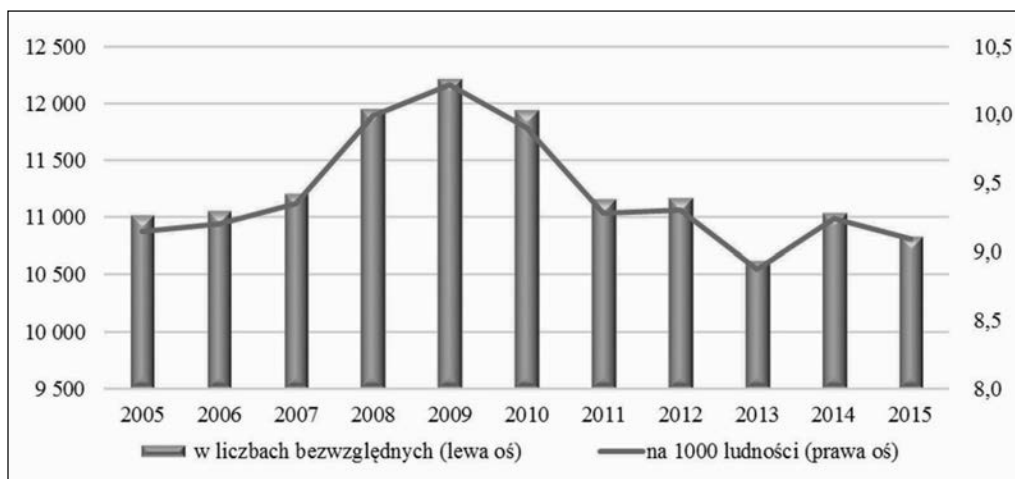

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

3.3. Urodzenia i zgony. Przyrost naturalny

Od 2009 r., kiedy to zarejestrowano największą liczbę urodzeń w całym minionym dziesięcioleciu, mamy do czynienia ze spadkiem liczby urodzeń żywych w województwie podlaskim. W 2015 r. zanotowano 10 825 urodzeń. Współczynnik urodzeń wyniósł 9,09, podczas gdy w Polsce osiągnął poziom 9,60 (wyk. 3.6.).

Wykres 3.6. Urodzenia żywe w województwie podlaskim w latach 2005–2015

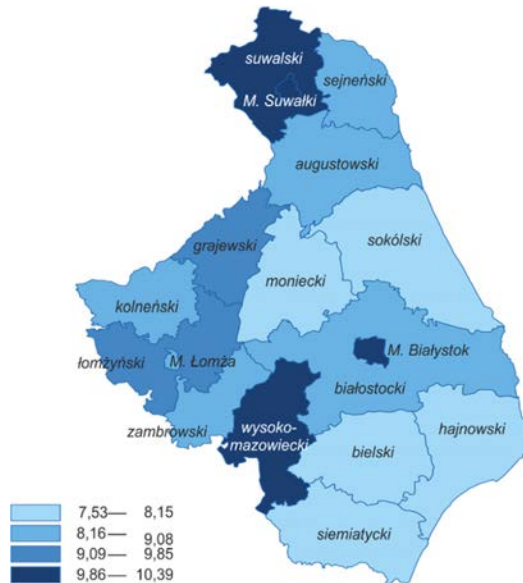

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Niezmiennie od 10 lat województwo podlaskie charakteryzuje wyższy odsetek urodzeń małżeńskich niż średnio w kraju. W 2015 r. urodzenia małżeńskie stanowiły ponad 83% wszystkich urodzeń żywych w województwie, podczas gdy w kraju urodzenia te stanowiły 75,4%.

Najwięcej urodzeń w przeliczeniu na 1000 mieszkańców zanotowano w powiatach suwalskim (10,39) oraz wysokomazowieckim (9,99), a także w Białymstoku (10,20) i w Suwałkach (9,86). Najmniej natomiast w południowo-wschodnich powiatach województwa, tj. w powiecie hajnowskim (7,58), bielskim (7,75) i siemiatyckim (7,89), a także sokólskim (7,53) i monieckim (7,89) (ryc. 3.3.).

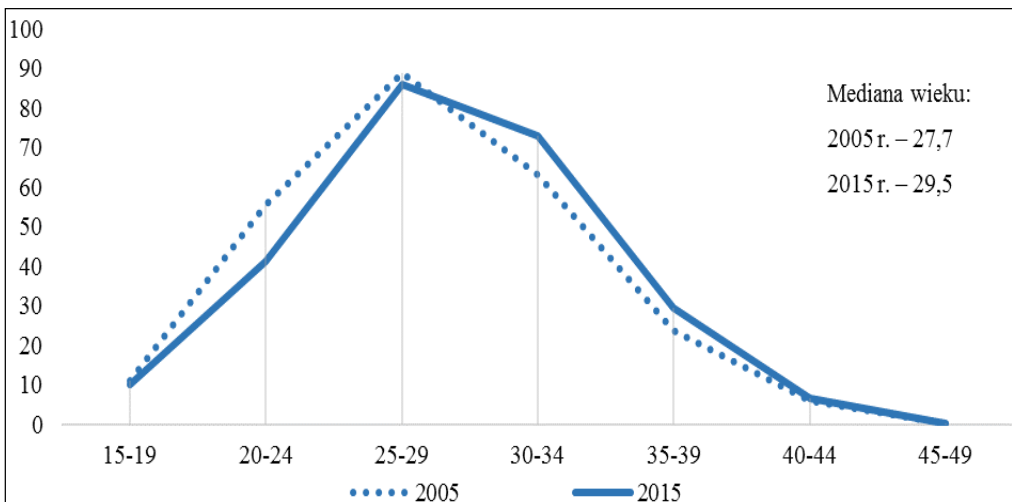
Rycina 3.3. Urodzenia żywe na 1000 ludności według powiatów w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Na przestrzeni ostatnich lat obserwujemy zmiany natężenia urodzeń według wieku matki, czyli tzw. wzorca płodności według wieku (wyk. 3.7.). Przede wszystkim, nastąpił znaczący spadek płodności kobiet w wieku 20–24 lata (z 55,48 w 2005 r. do 41,14 w 2015 r.), a wzrost płodności kobiet mających 30 lat i więcej.

Wykres 3.7. Płodność kobiet według wieku

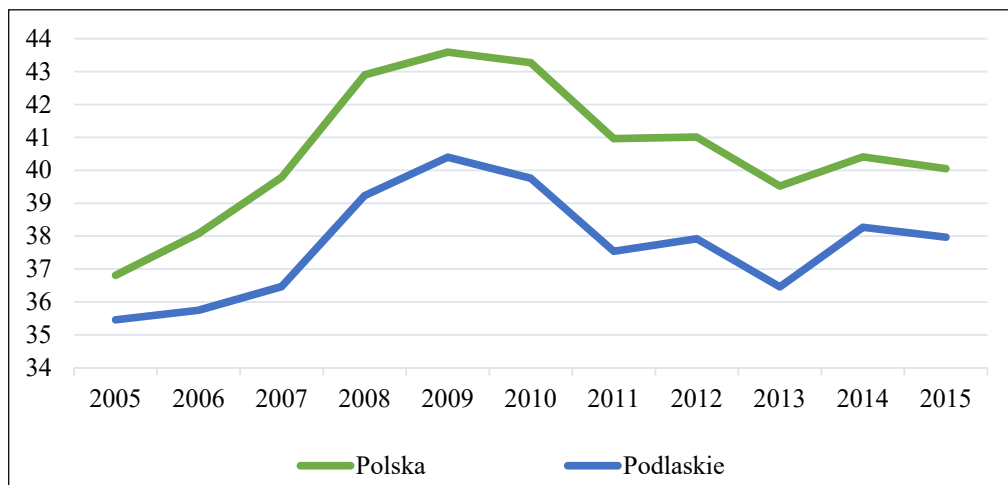

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Nastąpiło również podwyższenie mediany wieku kobiet rodzących dziecko. Statystyczna mieszkanka województwa podlaskiego, która urodziła dziecko w 2015 r. miała 29,5 roku, podczas gdy w 2005 r. – 27,7 lat.

Współczynnik płodności określający liczbę urodzeń żywych przypadających na 1000 kobiet w wieku rozrodczym (tj. 15–49 lat) wyniósł w 2015 r. w województwie podlaskim 37,97 i był niższy od tego współczynnika w kraju, który ukształtował się na poziomie 40,05.

Wykres 3.8. Współczynnik płodności

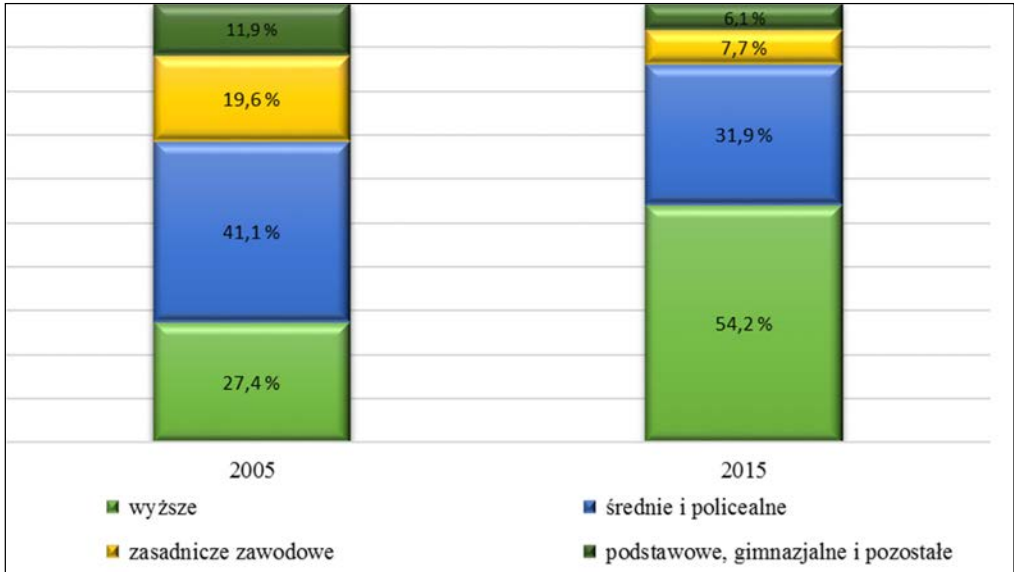
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Zmianie uległa również struktura poziomu wykształcenia matek. W 2015 r. najczęściej kobiet, które urodziły dziecko, legitymowało się wykształceniem wyższym (54,2%), podczas gdy w 2005 r. najczęściej kobiet rodzących dziecko miało wykształcenie średnie i policealne (41,1%) (wyk. 3.9.).

Utrzymujący się od lat niski poziom urodzeń nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń². W 2015 r. współczynnik dzietności określający liczbę dzieci, które urodziłby kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego wyniósł w województwie podlaskim 1,23, co oznacza, że na 100 kobiet w wieku rozrodczym przypadło 123 urodzonych dzieci. W Polsce współczynnik ten ukształtował się na poziomie 1,29 (wyk. 3.10.).

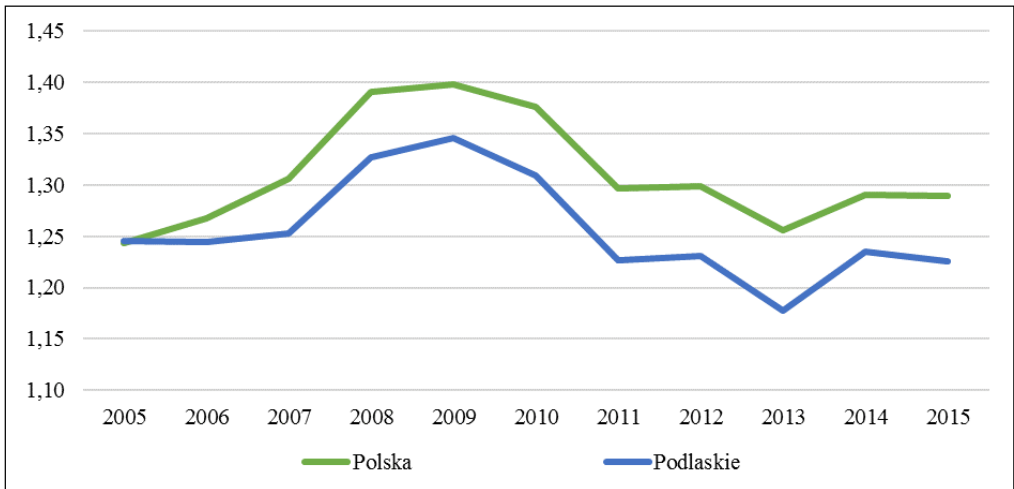
² Zastępowalność jest gwarantowana wówczas, gdy współczynnik dzietności wynosić 2,1–2,15.

Wykres 3.9. Struktura urodzeń żywych według poziomu wykształcenia matki

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 3.10. Współczynnik dzietności

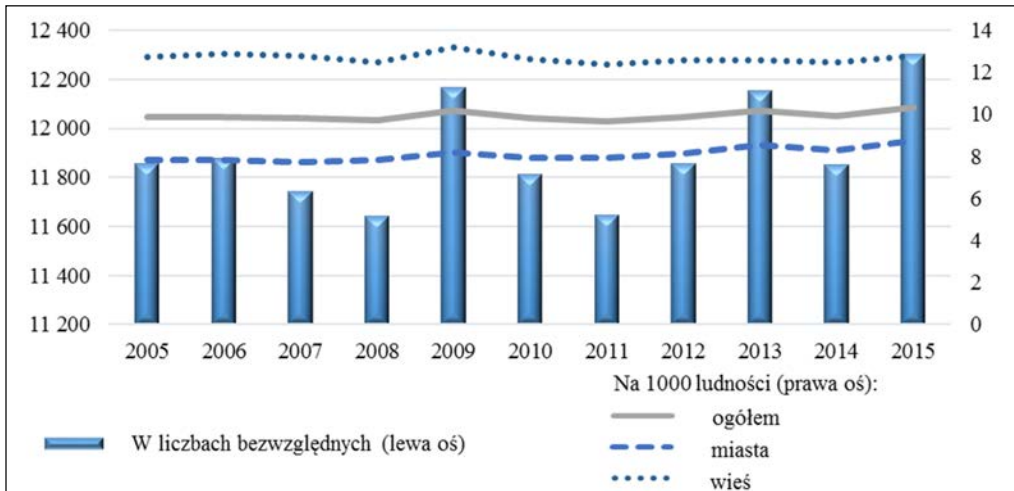

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W 2015 r. w województwie podlaskim odnotowano najwyższą od 10 lat liczbę zgonów – zmarły wówczas 12 302 osoby. Współczynnik umieralności ukształtował się na poziomie 10,34 i był o 0,07 pkt. wyższy niż w Polsce (10,27). Liczba zgonów przypadająca na 1000 mieszkańców była znacznie

wyższa na wsi, gdzie współczynnik ten wyniósł 12,76, podczas gdy w miastach osiągnął poziom 8,75 (wyk. 3.11.).

Wykres 3.11. Zgony

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

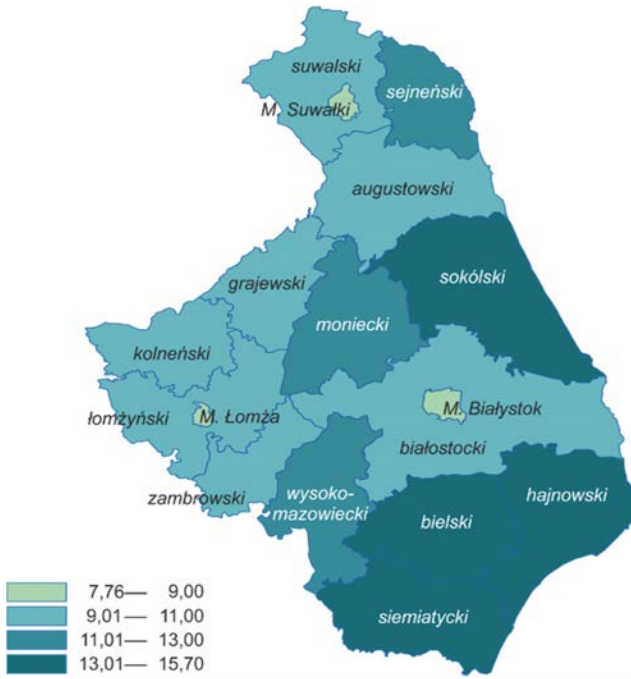
Największą umieralność zanotowano w 2015 r. w powiecie sokólskim (15,76) oraz w południowo-wschodnich powiatach województwa, tj. w powiecie hajnowskim (15,70), bielskim (13,96) oraz siemiatyckim (13,55). Najmniejszą zaś w Łomży i w Suwałkach (7,76) oraz w Białymstoku (8,38) (ryc. 3.4).

Struktura zgonów według płci w całym analizowanym 10-leciu świadczy o nadumieralności mężczyzn, których udział w ogólnej liczbie zgonów stanowił w 2015 r. 53,3 % wszystkich zgonów.

Głównymi przyczynami zgonów w województwie podlaskim w 2015 r. (podobnie jak w latach poprzednich) były choroby układu krążenia oraz choroby nowotworowe. Umieralność z powodu chorób układu krążenia jest wyższa wśród kobiet niż mężczyzn. W 2015 r. były one powodem 50,8% wszystkich zgonów pań i 37,4% panów. Choroby nowotworowe, będące drugą najczęstszą przyczyną zgonów w 2015 r., spowodowały 26,5% zgonów panów oraz 23,5% pań.

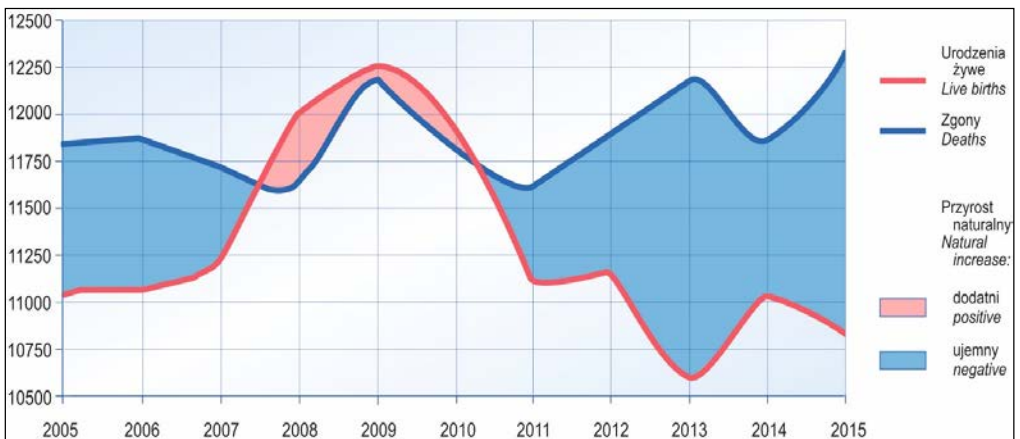
W ostatnich 10 latach w województwie podlaskim 3-krotnie odnotowano dodatni przyrost naturalny. Liczba urodzeń żywych przewyższyła liczbę zgonów w roku w latach 2008–2010. Od 2011 r. notujemy ujemny przyrost naturalny. W 2015 r. wyniósł on –1477 (wyk. 3.12.).

Rycina 3.4. Zgony na 1000 ludności według powiatów w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

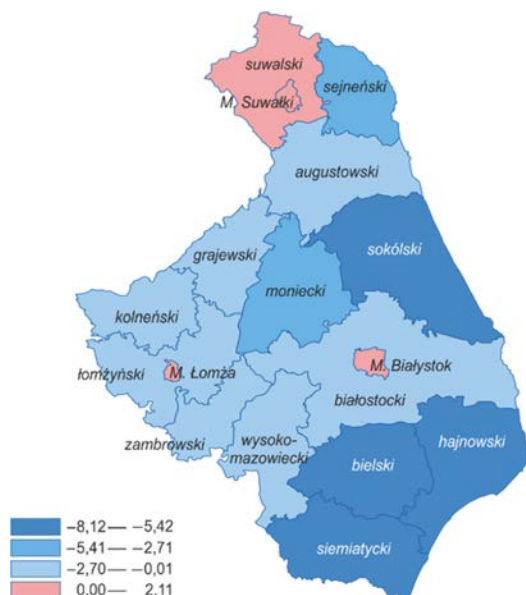
Wykres 3.12. Przyrost naturalny

Źródło: *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2015 r.*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2016.

W przeliczeniu na 1000 mieszkańców województwa przyrost naturalny kształtował się na poziomie $-1,24$ i nadal wyraźnie odbiegał od wskaźnika ogólnopolskiego wynoszącego $-0,67$. Dodatni przyrost naturalny zanotowano w Suwałkach (2,11), Białymstoku (1,82), Łomży (0,75) oraz w powiecie suwalskim (0,53). Najwyższy, ujemny przyrost naturalny zanotowano w powiecie sokólskim ($-6,09$) oraz w powiatach hajnowskim ($-8,12$), bielskim ($-6,21$) oraz siemiatyckim ($-5,66$) (ryc. 3.5.).

Rycina 3.5. Przyrost naturalny na 1000 ludności według powiatów w 2015 r.

Źródło: *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2015 r.*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2016.

3.4. Podsumowanie

Kierunek oraz dynamika procesów demograficznych zachodzących w województwie podlaskim jest odzwierciedleniem ogólnych przemian społeczno-demograficznych dokonujących się w Polsce, ale również specyficznych uwarunkowań geograficznych, historycznych i kulturowych. Analizując wybrane wskaźniki ruchu naturalnego ludności oraz zmiany potencjału demograficznego, można stwierdzić, że zarówno skala, jak i tempo tych zmian w dłuższej perspektywie mogą stanowić jedną z barier rozwoju społeczno-gospodarczego województwa.

Bibliografia

Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2015 r. (2016), Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok.

Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podlaskiego w 2015 r. (2016), Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok.

Rocznik demograficzny 2016 (2016), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.

Rocznik statystyczny województwa podlaskiego 2016 (2016), Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok.

Województwo podlaskie. Podregiony, powiaty, gminy 2016 (2016), Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok.

<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/temat>.

<http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx>.

Dr Emilia KRAMKOWSKA

Zakład Socjologii Edukacji i Gerontologii Społecznej

Wydział Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku

4. Specyfika procesów starzenia się ludności województwa podlaskiego¹

4.1. Wprowadzenie

Starzenie się jest procesem, który rozpoczyna się w trzeciej dekadzie życia człowieka, choć jego tempo zwiększa się w dekadzie szóstej i siódmej. Ponadto starzenie się przebiega na płaszczyźnie biologicznej, psychicznej i społecznej. Prezentowany tekst dotyczy ostatniego z wymienionych aspektów, czyli społecznego i będzie go omawiał w odniesieniu do osób, które przekroczyły 60. rok życia. Na podstawie badań przeprowadzonych w instytucjach pomocy społecznej w województwie podlaskim zostaną omówione role pełnione przez seniorów w rodzinach zamieszkujących to województwo. Przedstawienie ich zachowań, ilustrowane wypowiedziami osób biorących udział w badaniu, pozwoli na uchwycenie specyfiki procesów starzenia się ludności województwa podlaskiego.

4.2. Wstęp

Proces starzenia się ludności świata jest faktem. W 2012 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych opublikowała raport *Ageing in the Twenty-First Century: a Celebration and a Challenge*, z którego jasno wynika, iż w strukturach poszczególnych społeczeństw jest coraz więcej osób w wieku 60+², niezależnie od tego, w jakim regionie świata dane państwo leży, i jaki jest poziom jego rozwoju. Liczba osób starszych zwiększa się znacznie szybciej niż ma to miejsce w przypadku jakiegokolwiek innej populacji. Obecnie w skali całego świata, co

¹ Prezentowany tekst jest poszerzoną i zmodyfikowaną wersją artykułu *The role of an elderly person in a family living in Podlaskie Voivodeship*, który ukaże się drukiem w drugim numerze 45. tomu *Roczników Nauk Społecznych*, t. 9 (45), nr 2, 2017.

² Klasyfikacja przyjęta przez Organizację Narodów Zjednoczonych zakłada, iż późna dorosłość (starość) rozpoczyna się w wieku 60 lat; por. A. Klimczuk, *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, Wydawnictwo Wiedza i Edukacja, Lublin 2012, s. 17–18.

sekunda dwie osoby świętują swoje 60-te urodziny, co dziewiąta osoba na świecie przekroczyła już 60 rok życia, a za dziesięć lat osób mających 60 lat i więcej będzie w sumie ponad miliard. I co ważne, proces starzenia się ludności będzie postępował. Prognozy donoszą, że w 2050 r. osób po 60-tce będzie już 2 miliardy. Obecnie tylko Japonia jest społeczeństwem, w którym więcej niż 30% populacji to osoby po 60-tym roku życia, ale szacuje się, że w 2050 r., sześćdziesiąt cztery inne kraje będą w podobnej sytuacji. Czy Polska również znajdzie się w tym gronie? Statystyki demograficzne wskazują, iż taki scenariusz jest całkiem możliwy.

Według opracowania Głównego Urzędu Statystycznego pod koniec 2015 r. Polskę zamieszkiwało 38,4 mln osób, z czego 8,8 mln (22,9%) stanowiły osoby w wieku 60 lat i więcej. Jest to znaczący odsetek, który na przestrzeni ostatnich 26 lat zwiększył się o blisko 13,0% (w 1989 r. wynosił 10,0%) i nadal wzrosło. Dla porównania odsetek dzieci i młodzieży zmniejszył się w tym czasie z prawie 30% do niewiele ponad 18%³. Rosnąca populacja seniorów wynika z niskiego przyrostu naturalnego, poprawiających się warunków życia czy postępu medycznego, co w konsekwencji doprowadza do obniżania się poziomu umieralności. Specyfiką sytuacji polskiej jest fakt stopniowego wkraczania w wiek emerytalny osób urodzonych w okresie powojennego boomu demograficznego, przypadającego na lata 1946–1960. W rezultacie piramida demograficzna Polski odwraca się.

Wprowadzenie w tematykę artykułu wymaga również odniesienia do pojęcia starzenia się. Najogólniej rzecz ujmując, na podstawie założeń Wojciecha Pędicha należy przyjąć, iż starzenie się jest naturalnym, długotrwałym i – co ważne – nieodwracalnym procesem fizjologicznym, któremu podlegają wszystkie organizmy żywe. Jest to zjawisko dynamiczne i rozciągnięte w czasie, dokonujące się na płaszczyźnie biologicznej, psychicznej i społecznej⁴. Mówiąc o płaszczyźnie biologicznej, mamy na myśli zmiany w tkankach i narządach organizmu człowieka, stopniowo tracących zdolność auto odnowy osobniczej, czyli nie będących w stanie naprawiać pojawiających się uszkodzeń. W wyniku tej sytuacji, osłabieniu ulegają zdolności funkcjonalne wszystkich części ciała człowieka i na wszystkich poziomach. Objawem tych zaburzeń jest osłabiony metabolizm, odpowiadający za wymianę energii i składników mineralnych

³ *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognoz na lata 2014–2050*, GUS, Warszawa 2015, s. 3. Dostępne na: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc-sytuacja-demograficzna-osob-starszych-i-konsekwencje-starzenia-sie-ludnosc-polski-w-swietle-prognozy-na-lata-2014-2050,18,1.html> (data dostępu: 19.04.2016 r.)

⁴ W. Pędich, *Ludzie starzy*, Centrum Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa, 1996, s. 7.

między organizmem a środowiskiem, zmiany czynności w układzie nerwowym, hormonalnym, krążenia, oddychania, czy innych⁵. Psychospołeczna płaszczyzna starzenia się odnosi się do procesu ciągłych zmian, który można określić jako „działanie czasu na osobowość człowieka, jego życie emocjonalne i duchowe”⁶. Problemy z pamięcią, labilność emocjonalna, obniżona sprawność intelektualna, niechęć wobec jakiegokolwiek zakłócenia rutyny codzienności, to tylko niektóre ze zmian dokonujących się na poziomie psychiki seniora⁷. Z kolei starzenie się na płaszczyźnie społecznej: „jest procesem przechodzenia jednostki przez kolejne stadia cyklu życiowego, z którymi łączą się specyficzne choroby i zaburzenia życia społecznego jednostki”⁸. A zatem, gdy mówimy o społecznym wymiarze procesu starzenia się, mamy na myśli role i zadania przyjmowane przez osoby przeżywające okres starości.

Starzenie się jest procesem złożonym i długotrwałym. Literatura przedmiotu donosi, że rozpoczyna się ono „z chwilą wystąpienia niechorobowych zmian regresyjnych, obniżających sprawność organizmu, więc początek starzenia się musimy »datować« na lata między 30 a 40 rokiem życia”⁹. Chcąc zatem opisać proces starzenia się ludności województwa podlaskiego, należałoby wziąć pod uwagę populację 30+ i omawiać zjawisko z perspektywy biologicznej, psychologicznej i społecznej. Zasadnym jest zatem wyznaczenie granic analizy. W prezentowanym artykule zostanie przedstawiony społeczny wymiar procesu starzenia się, dotyczący osób będących w wieku 60 lat i więcej. Na podstawie badań przeprowadzonych w instytucjach pomocy społecznej w województwie podlaskim, w niniejszym artykule, zostaną omówione wybrane role przyjmowane przez seniorów zamieszkujących teren województwa, dzięki czemu zostanie zarysowana specyfika procesów starzenia się ludności Podlasia.

4.3. Kilka uwag na temat organizacji badań i miejsca badania

Materiał empiryczny stanowiący podstawę niniejszego tekstu to fragment badań jakościowych przeprowadzonych wśród pracowników instytucji pomocy

⁵ J. Kocemba, *Biologiczne wyznaczniki starości*, [w:] *Zrozumieć starość*, A. Panek, Z. Szarota (red.), Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków 2000, s. 107.

⁶ A. Zych, M. Kaleta-Witusiak, *Geragogika specjalna – moralnym obowiązkiem naszych czasów*, [w:] *Wybrane problemy osób starszych*, A. Nowicka (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010, s. 30.

⁷ N. Piłkuła, *Etos starości w aspekcie społecznym. Gerontologia dla pracowników socjalnych*, Wydawnictwo Wam, Kraków 2011, s. 21–23.

⁸ A. Zych, M. Kaleta-Witusiak, *Geragogika specjalna...*, op. cyt. s. 28.

⁹ J. Kocemba, *Biologiczne wyznaczniki starości...*, op. cyt. s. 108.

społecznej w województwie podlaskim. Tematyka badań dotyczyła obecności człowieka starego w systemie pomocy społecznej, jak też zjawiska przemocy w rodzinie wobec ludzi starych, czyli wobec kobiet i mężczyzn w/i po 60-tym roku życia¹⁰. W badaniu wykorzystano technikę wywiadu, a dokładniej był to ustrukturyzowany wywiad pogłębiony¹¹. Zgodnie z założeniami, w każdym ośrodku pomocy (miejskim, gminnym, miejsko-gminnym), funkcjonującym na terenie województwa podlaskiego, o udział w badaniu poproszono jednego pracownika socjalnego oraz psychologa, jeśli taki był zatrudniony w danej instytucji. Uznano bowiem, że nie kto inny jak właśnie pracownik socjalny czy psycholog pracujący w instytucji zajmującej się pomocą różnym grupom osób będących w potrzebie, posiada wiedzę na temat problemów mieszkańców danego obszaru. Udało się przeprowadzić wywiad z 145 osobami, a dokładnie było to 133 pracowników socjalnych oraz 12 psychologów. Badania prowadzono od lipca do grudnia 2011 r. Z nagranych wywiadów przygotowano transkrypcje, które były przedmiotem pogłębionej analizy jakościowej.

Badania przeprowadzono na terenie województwa podlaskiego położonego w północno-wschodniej części Polski. Województwo to „sąsiaduje z trzema województwami: warmińsko-mazurskim, mazowieckim i lubelskim. Na północnym wschodzie graniczy z Litwą, a na wschodzie z Białorusią. Podlaskie stanowi więc wewnętrzną (z Litwą) i zewnętrzną (z Białorusią) granicę Unii Europejskiej”¹².

Powierzchnia Podlasia mierzy 20 187, 02 km², co stanowi 6,5% terenu Polski. W województwie podlaskim na dzień 30 czerwca 2016 r. zamieszkiwało 1,2 mln osób, co stanowiło 3,1% ludności kraju. Województwo podlaskie należy do biedniejszych regionów naszego państwa i jednocześnie jest jednym z najstarszych demograficznie¹³. Wyniki *Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 roku* wskazują, że osoby w wieku poprodukcyjnym stanowią 17,5% mieszkańców całego województwa i jest to o 1,2 pkt. proc. więcej niż podczas spisu w 2002 r.¹⁴

¹⁰ Klasyfikacja wieku rozpoczynającego starość przyjęta za Światową Organizacją Zdrowia.

¹¹ Por. K. T. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 169–170; L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Olsztyn 1999, s. 65.

¹² M. Kietliński, *W suwerennej Polsce*, [w:] *Historia województwa podlaskiego*, A. Dobroński (red.), Instytut Wydawniczy KREATOR, Białystok 2010, s. 316.

¹³ M. Halicka, *Satysfakcja życiowa ludzi starych. Studium teoretyczno-empiryczne*, Akademia Medyczna, Białystok 2004, s. 93.

¹⁴ *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników w województwie podlaskim*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2012, s. 56. Dostępne na: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bialystok/ASSETS_2012_nsp_2011_raport_z_wynikow_wpodl.pdf (data dostępu: 07.12.2012 r.)

Warto dodać, że województwo podlaskie wyróżnia się na tle innych województw występującą tu wielokulturowością i wielonarodowościowością. „Białostoczczyzna jest tym szczególnym obszarem Polski, którego mieszkańcy należą do kilku odrębnych grup etnicznych. (...) Wprawdzie szybko zachodzące przemiany ekonomiczne i obyczajowe wywarły wpływ także na (...) obywateli tego regionu, to jednak środowiska wiejskie wydają się być enklawą tradycyjnych stosunków rodzinnych i społecznych. Różnice etniczne i religijne, typowe dla Białostoczczyzny, czynią z tego regionu ciekawy teren badań”¹⁵. Wspomniane grupy etniczne to ludność białoruska, litewska, Tatarzy, Rosjanie, Ukraińcy, Romowie czy ludność żydowska. Przynależność mieszkańców Podlasia do tak wielu grup mniejszościowych czyni ten obszar Polski najbardziej zróżnicowanym pod względem kulturowym i wyznaniowym¹⁶, a jednocześnie pozwala go nazwać pograniczem. Jak wyjaśnia Andrzej Sadowski: „najczęściej obszarami przygranicznymi nazywa się województwa lub ich części bezpośrednio przylegające do granicy państwowej. W praktyce badawczej wyróżnia się w Polsce zachodnie, południowe, oraz wschodnie obszary przygraniczne”¹⁷. W dalszej części tekstu autor dodaje, że: „w węższym znaczeniu zamiast obszaru przygranicznego, warto mówić o pograniczu, w celu podkreślenia, że jest to obszar wzajemnego kontaktu przedstawicieli dwóch lub więcej zbiorowości, zróżnicowanych etnicznie i kulturowo. Podstawą wyróżnienia wschodniego pogranicza jest fakt, że są to tereny wzajemnego styku, a często przenikania się kultury polskiej i kultur sąsiednich narodów: ukraińskiego, białoruskiego, litewskiego i rosyjskiego. O ile więc w przypadku wyznaczania obszarów przygranicznych podstawowym układem odniesienia jest granica państwa (można go wyznaczyć opierając się na obecnych granicach państwa), o tyle w sytuacji określenia pogranicza kulturowego, podstawowym układem odniesienia jest zasięg i stopień wzajemnego przenikania się określonych kultur”¹⁸.

Wschodnie pogranicze wyróżnia kilka właściwych mu cech. Wśród nich oprócz wspomnianego już zróżnicowania narodowego i religijnego mieszkańców, należy podkreślić peryferyjne położenie wynikające z miejsca na mapie Polski, ale także z historycznych przemian przynależności państwowej.

¹⁵ J. Borowik, W. Pędich, *Status społeczny ludzi starych na wsi (na przykładzie Białostoczczyzny)*, [w:] *Problemy ludzi starszych i niepełnosprawnych w rolnictwie*, L. Solecki (red.), Instytut Medycyny Wsi, Lublin 2004, s. 37; por. M. Halicka *Satysfakcja życiowa ludzi starych...*, op. cyt., s. 93–94.

¹⁶ *Narodowy Spis Powszechny...*, op. cyt., s. 95–96; A. Sadowski, *Struktura religijno-etniczna mieszkańców województwa podlaskiego*, [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne. Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Ukraina*, A. Sadowski, T. Skoczek (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2001, s. 123–126.

¹⁷ A. Sadowski, *Specyfika wschodniego pogranicza*, [w:] *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*, A. Sadowski (red.), Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 1995, s. 9.

¹⁸ *Ibidem*.

Wschodnie pogranicze to obszar o relatywnie niższym poziomie gospodarki, oświaty, kultury, niższym poziomie urbanizacji przy znacznej ruralizacji miast oraz słabszej infrastrukturze technicznej i społecznej. Niekorzystne wskaźniki bezrobocia, które często mają charakter strukturalny powodują wysoki wskaźnik emigracji do innych regionów kraju i za granicę¹⁹. Wymienione cechy nie pozostają bez wpływu na życie ludzi zamieszkujących ten teren. Dlatego w dalszej części tekstu zostanie omówiona specyfika procesów starzenia się ludności zamieszkującej województwo podlaskie.

4.4. Człowiek stary jako przekaziciel wartości i tzw. „swojego języka”

Rodzina od dawien dawna była przekazicielem kultury, wprowadzała swoich członków w świat znaczeń, wartości dzięki czemu „dziecko, a potem człowiek dorosły może odnaleźć się i zrozumieć to, co się wokół niego dzieje”²⁰. Co więcej; „jeśli spojrzeć na rodzinę, jako najmniejsze, naturalne środowisko wychowawcze, a zrazem społeczeństwo w mikroskali, to należy powtórzyć truizm i banał, że w znacznej mierze determinuje ona kształtowanie się osobowości jej członków – wychowanków, którzy nawet jeśli w dorosłym życiu będą hołdowali innej filozofii wychowawczej, to i tak w jakimś stopniu będą powielali wzorce wyniesione z domu rodzinnego”²¹.

Niezwykle istotną rolę w wychowywaniu i socjalizacji młodego pokolenia odgrywają wartości, pielęgnowane zwyczaje rodzinne i tradycja tworzące fundament osobowości młodego człowieka. Najstarsi członkowie rodziny starają się przekazywać młodemu pokoleniu właściwe wzorce i podtrzymują dawne zwyczaje. Badania przeprowadzone wśród pracowników instytucji pomocy wskazują, iż w wielu rodzinach zamieszkujących Podlasie, człowiek stary wciąż wypełnia powierzoną mu przez tradycję rolę przekaziciela wartości. Szczególnie często mówili o tym pracownicy zatrudnieni w gminnych ośrodkach, czyli zlokalizowanych na wsi.

Nasze województwo, ja uważam, my jesteśmy kulturalnymi ludźmi w porównaniu do Polski. – tłumaczył jeden z pracowników socjalnych – *bo tutaj jest*

¹⁹ Ibidem, s. 9–11.

²⁰ L. Dyczewski, *Rodzina jako twórca i przekaziciel kultury polskiej*, [w:] *W kręgu rodziny dawnej i dzisiaj. Materiały z konferencji: Jesień życia – blaski i cienie, Rodzina – tradycja i współczesność*, J. M. Markowska (red.), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2000 s. 11.

²¹ J. Tomiło, *Biografie ludzi starszych jako źródło wartości wychowawczych*, [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, S. Steuden, M. Marczuk (red.), Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2006, s. 212.

rodzina tradycyjna, z wartościami i seniorami w rodzinie. Oczywiście, że występuje patologia tak jak wszędzie, ale u nas nie ma takich drastycznych rzeczy, przynajmniej tutaj. Już długo pracuję w pomocy społecznej i nie ma przypadków makabrycznych, są jakieś nieszczęścia normalne, ale nie ma zaniedbań ewidentnych, że ktoś leży, ktoś traci zdrowie i życie i nie ma żadnego oparcia. Nie ma czegoś takiego. Jest przeciwnie – jest szacunek do seniorów (K, GOPS, 61 L)²².

Czy też inny komentarz:

Na tych wsiach, gdzie zostali rolnicy i rodzice, to tam powiem pani, że w takich wsiach, kiedy ja jeżdżę w teren, to w większości rodzin, to starsi bardzo są szanowni, niesamowity jest szacunek do rodziców. Ojciec i matka to świętość. Są to zazwyczaj rodziny wielopokoleniowe. Ale rodzice są szanowani. Tam wnukowie szanują babcię, zazwyczaj babcia nagotuje dla nich, pomaga, śniadanie robi do szkoły, o przodkach opowie. I ta babcia jest bardzo szanowna, a to czegoś uczy (K, GOPS, 58 L). Opinie pracowników instytucji pomocy potwierdzają wyniki badań prowadzonych przez Polskie Towarzystwo Gerontologiczne w latach 1999–2001 w ramach projektu „Polska starość”, pod kierownictwem Brunona Synaka. W badaniach wzięli udział seniorzy z 7 gmin z różnych części Polski, w tym seniorzy z gminy Narew (województwo podlaskie). Ogólnie rzecz biorąc, 87% respondentów stwierdziło, że są traktowani przez członków rodziny z należytym szacunkiem, zaś w przypadku seniorów z gminy Narew, odpowiedzi takiej udzieliło 100% badanych²³.

Literatura przedmiotu, w tym publikacje z zakresu socjologii wsi, podają, że wieś to pewna specyficzna przestrzeń posiadająca cechy nieraz tylko dla niej właściwe, czyli np. pracę w rolnictwie jako dominujący typ aktywności (choć od dziesięcioleci prace w rolnictwie ustępują innym zajęciom mieszkańców wsi polskiej), mniejsze aniżeli w mieście zagęszczenie ludności, relacje społeczne oparte przede wszystkim na więzi krewniczno-sąsiedzkiej i długotrwałości współzamieszkiwania, stosunki społeczne bazujące na zasadach „familijności”, silną rolę tradycji²⁴. Antoni Kozuch na podstawie badań prowadzonych w gminach województwa podlaskiego potwierdził występowanie wymienio-

²² Informacje zawarte w nawiasach oznaczają następujące cechy osób biorących udział w wywiadach: płeć (K – kobieta, M – mężczyzna), GOPS/MOPS/MGOPS/ OPS – typ ośrodka, w którym pracuje osoba udzielająca wywiadu, zaś ostatnią informacją w nawiasie jest wiek rozmówcy.

²³ W. Pędich, *Regionalne różnicowanie sytuacji ludzi starych na wsi*, [w:] *Polska starość*, B. Synak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003, s. 242.

²⁴ K. Górlach, *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 14

nych cech. „W tym regionie są silne przejawy tradycyjnej wiejskości. – pisze Kożuch – społeczności wiejskie charakteryzuje tutaj: niska specjalizacja i podział pracy, stosunkowo niskie wykształcenie, nieznaczne przepływy ludności między wsiami, silnie wykształcone więzi pokrewieństwa, status społeczny związany z rodziną, a także silne więzi lokalne”²⁵. Wymienione przez autora osobliwości województwa działają na korzyść seniorów.

Inną cechą wyróżniającą województwo podlaskie, a szczególnie południową jego część, jest występowanie dialektów. W wielu miejscowościach można usłyszeć ludową gwarę czy język białoruski, a np. gmina Orla (powiat bielski) jest wpisana do rejestru gmin, na obszarze której ludzie posługują się językiem mniejszości, czyli używają języka białoruskiego, a nazwy miejscowości są dwujęzyczne. Pracownicy ośrodków pomocy zatrudnieni na terenie powiatów hajnowskiego i bielskiego opowiadali, że czasami mają problemy z „dogadaniem się” z miejscową ludnością ze względu na bariery językowe. *Tutaj jest grono ludzi, którzy nie potrafią mówić po polsku dobrze, przeważnie takim białoruskim łamanym mówią* – tłumaczył pracownik socjalny (K, MOPS, 54 L).

A oto wypowiedź rozmówcy z sąsiedniej gminy.

Jeżeli chodzi o nasz teren, to my musimy znać język, na naszym terenie często osoby posługują się językiem tzw. swoim, a to jest taka mieszanina różnych i polski i białoruski i jakiś rosyjski, i jeżeli go nie rozumiesz, to bardzo ciężko jest dojść do porozumienia z klientem (K, GOPS, 30 L).

Inna osoba powiedziała:

Ludzie posługują się u nas językiem regionalnym, to nie jest ani białoruski, ani ukraiński, taka gwara, szczególnie z osobami starszymi rozmawia się gwarą (K, GOPS, 50 L).

Wiesław Romanowicz, znawca tematu, tłumaczy, że mieszkające na południowym Podlasiu grupy etniczne i religijne czują się jak „u siebie”, bo z „dziada pradziada” zamieszkują tę ziemię. Romanowicz pisał: „taka sytuacja spowodowała wytworzenie się wielu specyficznych norm i wartości. Specyfiką miejscowej ludności jest posługiwanie się własnym dialektem. Chociaż tą specyficzną mową posługują się jedynie starsi mieszkańcy tego regionu, jednak wśród młodego pokolenia zauważana jest umiejętność rozumienia tego dialektu”²⁶. Można przypuszczać, umiejętność tę młodzież zawdzięcza seniorom.

²⁵ A. Kożuch, *Rozwój obszarów wiejskich. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2002, s. 171.

²⁶ W. Romanowicz, *Pogranicze jako miejsce kształtowania się postaw ekumenicznych*, [w:] *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach*, M. Bieńkowska-

4.5. Człowiek stary jako żywiciel i głowa rodziny

Istnieje wiele cech odróżniających starość od innych okresów życia. Jedną z nich jest posiadanie comiesięcznego uposażenia w postaci emerytury/renty. Oczywiście kwestią dyskusyjną jest fakt wysokości otrzymywanych wypłat, niemniej jednak pewne jest to, że raz w miesiącu na konto emeryta wpłynęła konkretna kwota. Czynnikiem ten nie jest bez znaczenia nie tylko dla samych otrzymujących emeryturę, ale również dla ich rodzin.

Barbara Tryfan, zajmująca się problematyką starości wiejskiej, wyjaśnia, iż w tradycyjnej rodzinie chłopskiej, każda jednostka zespołu rodzinnego miała swoje miejsce w systemie produkcji. Nad realizacją funkcji zabezpieczającej rodziny czuwała społeczność lokalna, aczkolwiek przedstawiciele młodszej generacji, nie chcąc dopuścić do cofnięcia decyzji rodziców w kwestii przepisanej majątku, utrzymywali seniorów²⁷. Sytuacja w znacznym stopniu uległa zmianie, gdy od lat 70. i 80. XX wieku zaczęto wprowadzać emerytalne ubezpieczenia rolników indywidualnych. Ludność w wieku emerytalnym osiągnęła dzięki temu pewien stopień niezależności ekonomicznej od dzieci, co wpłynęło na stosunki międzygeneracyjne. Pozycja seniorów w środowisku rodzinnym i społecznym wzrosła²⁸, co ma swoje dobre i złe strony.

Prowadząc badania w miastach i wsiach województwa podlaskiego, od pracowników instytucji pomocy społecznej wielokrotnie można było usłyszeć, iż obowiązujący w Polsce familiarystyczny model zabezpieczeń społecznych, będący trwałą komponentą polskiego systemu kulturowego²⁹, przejawia się m.in. we współzamieszkiwaniu pokoleń. Z jednej strony od rodziny oczekuje się, że zabezpieczy byt najstarszym jej członkom. A sprawowanie opieki nad seniorem, szczególnie chorym, leżącym, wymaga wysiłku³⁰. Z drugiej zaś, sytuacja współzamieszkiwania w istotnym stopniu wpływa na budżet rodziny, co ma szczególne znaczenie w obliczu problemu bezrobocia. Pozostawanie bez pracy jest istotną bolączką mieszkańców województwa³¹. Wyjątkowo często

Ptasznik, K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 109.

²⁷ B. Tryfan, *Wiejska starość w Europie*, Polska Akademia Nauk Instytut Rozwoju Wsi, Turowski Miasta 1993, s. 21.

²⁸ J. Turowski, *Socjologia wsi i rolnictwa*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1995, s. 164.

²⁹ Ł. Krzyżowski, *Zobowiązania rodzinne i dynamika wykluczenia w transnarodowej przestrzeni społecznej. Polacy w Islandii i ich starzy rodzice w Polsce*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2012, nr 38, 1(143), 126.

³⁰ M. Halicka, *Problemy rodziny w opiece nad człowiekiem starym niesprawnym*, [w:] *Zostawić ślad na ziemi. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Pędichowi w 80 rocznicę urodzin i 55 rocznicę pracy naukowej*, M. Halicka, J. Halicki (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 249.

³¹ Stopa bezrobocia w Podlaskiem w maju 2017 r. wynosiła 9,4%.

mówili o tym pracownicy systemu pomocy zatrudnieni w południowej części Podlasia. Jeśli zatem wśród domowników jest osoba w podeszłym wieku, rodzina dysponuje wyższymi środkami finansowymi.

Starszy człowiek kiedyś to nie miał tych pieniędzy, a teraz ma pieniądze – mówił jeden z pracowników – *a ludzie młodzi dążą do tego, żeby często im te pieniądze przekazywać, chcą gospodarować tymi pieniędzmi* (K, MGOPS, 53 L).

Albo inny komentarz:

Do 1976 r. rolnik nie posiadał w ogóle świadczenia emerytalnego bez względu na wiek i taka różnica nastąpiła w latach 70-tych, jak otrzymano pierwsze emerytury i teraz jak są dopłaty i renty strukturalne, to ci młodzi, jakby mogli to by w lodówkę wsadzili tego człowieka starego, bo to jest stały miesięczny dochód (K, GOPS, 35 L).

Można zatem powiedzieć, że człowiek stary pełni w rodzinie ważną rolę, ponieważ przyczynia się do poprawienia jej sytuacji finansowej albo jest jednym z głównych jej żywicieli. Z relacji pracowników instytucji pomocy wynika, iż w wielu przypadkach osoba starsza czuje się zobowiązana do partycypowania w kosztach utrzymania i dobrowolnie oddaje część swego uposażenia, by dołożyć się do rachunków czy zakupu żywności. Leon Dyczewski uważa wręcz, że ludzie starzy mają to do siebie, iż; „ograniczając własne potrzeby do minimum i posiadając sztukę umiejętnego gospodarowania pieniędzmi, pomagają jeszcze materialnie swym dzieciom i wnukom. Obdarzają ich prezentami, dokładają się do kupna mieszkania, telewizora, mebli, lodówki, chociaż sami nie posiadają wielu urządzeń udogadniających codzienne życie”³². Niestety bywa i tak, że senior nie jest wolny w zakresie gospodarowania swoim budżetem i doświadcza przemocy ekonomicznej ze strony dorosłych dzieci lub wnuków, którzy albo wymuszają oddanie pieniędzy, albo powodują, że senior zupełnie nie ma do nich dostępu³³. Badania prowadzone wśród pracowników socjalnych i psychologów z województwa podlaskiego wskazały, iż po przemocy psychicznej i fizycznej, przemoc ekonomiczna była kolejnym, często odnotowywanym agresywnym zachowaniem doświadczanym przez seniorów w rodzinie³⁴.

Jest też i druga strona medalu. Współzamieszkiwanie pokoleń może stać się konfliktowe z powodu dyskusyjnych zachowań seniorów. Opowiadali o tym pracownicy systemu pomocy pracujący w zachodniej części regionu.

³² L. Dyczewski, *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1994, s. 54.

³³ Por. M. Halicka, J. Halicki (red.), *Przemoc wobec ludzi starych. Na przykładzie badań środowiskowych w województwie podlaskim*, Temida2, Białystok 2010.

³⁴ E. Kramkowska, *Człowiek stary jako ofiara przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe KATIEDRA, Gdańsk 2016.

Zachodnia część województwa podlaskiego to obszar m.in. dawnego województwa łomżyńskiego, a tereny te znane są z silnego przywiązania do tradycji i wartości religijnych. Przypuszczano zatem, iż w takich uwarunkowaniach jakość relacji rodzinnych będzie wysoka, a rodziny będą żyć zgodnie. Okazało się jednak, iż w żadnej innej części regionu, badani tak często nie wspominali o kłótni i roszczeniowości seniorów, jak właśnie w regionie zachodnim³⁵. Nigdzie indziej – tak często jak tu – nie pojawiał się również wątek konfliktów na linii teściowie – synowa/zięć. Z relacji pracowników instytucji pomocy wynika, że osoby starsze, niezadowolone z postępowania czy zachowania swoich dzieci, synowej/zięcia, nie szczędzą im krytycznych uwag, co przyczynia się do kłótni i problemów rodzinnych. I wcale nie chodzi o to, że syn, córka, synowa czy zięć postępują źle. Oni jedynie postępują inaczej, według swego pomysłu na.... A osobom starym trudno pogodzić się z faktem, iż ich rola w życiu rodziny zmienia się, pomniejsza się na skutek zakładania przez ich dorosłe dzieci własnych rodzin. Młodzi małżonkowie czy nowi gospodarze „po swojemu” chcą żyć czy zarządzać powierzonym majątkiem, co nie zawsze zyskuje aprobatę nestorów rodu.

Podczas jednego z wywiadów pojawiała się opinia:

Wie pani co, ja w ogóle z białostockiego pochodzę, a tu Łomża, tak wredne te stare teściowe, jakie są tu w łomżyńskim, to nie ma w całej Polsce i wiecie co, ja normalnie, jak chłop mówi, że wredna teściowa, to ja normalnie jestem w stanie w to uwierzyć, bo ja byłam w wieku domach i takich teściowych to nigdzie nie ma.. Syn pozwala na to, żeby matka trzymała pieniądze i żona nie miała nic do powiedzenia, to taka kultura, że matka rządzi, jak przychodzi synowa na jej pole, jej ziemię, to matka rządzi, zabiera pieniądze bo jej wszystko” (K, MOPS, 56 L).

Z czego może zatem wynikać taka postawa seniorów zamieszkujących zachodnią część województwa?

Małgorzata Dajnowicz, historyk, badaczka dziejów regionu wyjaśnia: „łomżyńskie – pogranicze podlasko-mazowieckie, wyróżnia się spośród innych regionów kraju bardzo dużą liczebnością drobnej szlachty, warstwy społecznej, której relikty odrębności dostrzegamy i w dniu dzisiejszym. Na żadnym innym polskim obszarze nie występował tak wysoki odsetek ziemi należącej do drobnej szlachty, a jednocześnie nigdzie nie było tak niskiego procentu ziemi należącej do chłopów czy do bogatej szlachty (ziemiaństwa). Należy podkreślić również, iż drobna szlachta odegrała bardzo dużą rolę w kształtowaniu i trwałości szeroko rozumianych trwałych procesów społecznych i politycznych na

³⁵ Do zachodniej części województwa zaliczono takie powiaty jak: kolneński, łomżyński, zambrowski i wysoko-mazowiecki.

ziemiach północno-wschodniej Polski³⁶. W dalszej części opracowania badaczka zauważa, że w literaturze przedmiotu bardzo często pojawia się opinia, iż Mazowsze i Podlasie odznaczało się swą odrębnością od innych ziem polskich, a decydowała o tym m.in. mieszkająca tu ludność. Drobną szlachta mazowiecka cechowała się silnym przywiązaniem do polskich wartości (np. religii katolickiej, języka polskiego, ziemi), przez co mogła być gwarantem polskiego odrodzenia narodowego³⁷.

Wydaje się, że niechęć ludzi starych do usuwania się w cień i ich pragnienie dalszego wpływania na to, co będzie działo się z ich życiowym dorobkiem czy też na życie ich dorosłych dzieci, mogą mieć związek z tym, iż osoby zamieszkujące zachodnią część województwa są którymś z kolei pokoleniem potomków dawnych rodów szlacheckich, silnie przywiązanych do ziemi i przyjmujących określony system wartości.

4.6. Człowiek stary jako osoba doznająca przemocy w rodzinie

Przedstawione informacje pozwalają wnioskować, iż w wielu rodzinach zamieszkujących dzisiejsze województwo podlaskie osoba w podeszłym wieku cieszy się należyтым szacunkiem, jest w rodzinie osobą istotną, pełni w niej ważną rolę i zajmuje poczesne miejsce. I bardzo dobrze, że tak jest, bo przecież tak powinno być. Niemniej jednak niekompletnym byłby opis sytuacji, jeśli przemilczy się fakt, iż są i takie rodziny, w których seniorzy doznają przemocy lub które zaniedbują seniorów i nie interesują się ich losem. Prowadzone aktualnie diagnozy problemu w województwie podlaskim wskazały, że od 9%³⁸ do 11,4%³⁹ badanych osób starszych przyznało, iż doświadczało/doświadcza ze strony najbliższych zachowań przemocowych. Badani pracownicy ośrodków pomocy również pracowali z osobami pokrzywdzonymi przemocą w rodzinie.

W trakcie prowadzonych wywiadów zapytano pracowników instytucji pomocy społecznej z województwa podlaskiego o to, czy w swojej pracy zawodowej miał/miała Pan/Pani kontakt z osobą starszą doświadczającą przemocy w rodzinie? Na tak postawione pytanie dość często padała odpowiedź: *u nas*

³⁶ M. Dajnowicz, *Badacze drobnej szlachty ziem polskich, ze szczególnym uwzględnieniem szlachty łomżyńskiej*, [w:] *Badacze i historiografia regionu łomżyńskiego*, A. Dobroński (red.), Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, seria: *Badacze Ziemi Łomżyńskiej*, Łomża 2008, s. 29.

³⁷ *Ibidem*, s. 30.

³⁸ Por. M. Halicka, J. Halicki (red.), *Przemoc wobec ludzi starych. Na przykładzie badań...*, op. cyt.

³⁹ M. Halicka, J. Halicki, P. Ślusarczyk, *Przemoc w stosunku do osób starszych*, [w:] *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2012, s. 495–509.

takiej przemocy w czystym wydaniu to nie ma (K, GOPS, 35 L) albo: *takiej typowej przemocy to u nas nie ma* (K, GOPS, 37 L). Na podstawie wypowiedzi pracowników można wnioskować, że typowa, czysta przemoc, to przemoc fizyczna, choć pracownicy socjalni i psychologowie są świadomi faktu, iż wiele zachowań można zaliczyć do zachowań przemocowych. Mówili zatem o przypadkach fizycznych, psychicznych czy ekonomicznych nadużyć domowników wobec seniorów. Doświadczenie w pracy z osobą starszą doznającą przemocy w rodzinie, w okresie ostatnich 5 lat pracy, miało w sumie 85 badanych, czyli 58,6%. Pracownicy socjalni wspominali też o zaniedbywaniu seniorów i pozostawieniu ich samym sobie.

W trakcie jednego z wywiadów, pracownik socjalny z wieloletnim stażem pracy powiedział: *teraz jak rodzice oddają gospodarstwo rolne, mają jeszcze siły do pracy, to pracują tak długo jak się da, a te dzieci, młodzi, na których to gospodarstwo jest przepisane siedzą w mieście i póki rodzice pracują, dają radę, to jest ok., póki jeszcze mają siły, ale dzieci rzadko kiedy odwiedzają tych starych rodziców i to też jest dla mnie przemoc, takie zaniedbywanie, wszystko jest już na dzieci, a rodzice się zajmują i nie ma za to żadnej wdzięczności tylko wykorzystywanie* (K, GOPS, 56 L). I nie jest to niestety odosobniona sytuacja.

Podczas kolejnego wywiadu pojawił się następujący komentarz: *często się zdarza, że są dzieci dobrze usytuowane, a ten rodzic mieszka gdzie niedaleko, ale oni są tak zajęci swoimi sprawami i zarabianiem pieniędzy, zabawami, że o rodzicach zapominają. Miałyśmy takie sytuacje, że starsza pani, już nie żyje, tęskniła za córką, a córka prowadziła bardzo duże gospodarstwo agroturystyczne, przyjmowała gości, robiła imprezy, wszyscy ją uważali za duszę towarzystwa. A jej matka, która mieszkała 2 km od niej, była sama. Pojechaliśmy z pracownikiem socjalnym do córki. Ta córka była na nas troszkę oburzona, ale później po dłuższych rozmowach zabrała matkę do siebie, a potem ta matka zmarła w godziwych warunkach* (K, GOPS, 39 L).

Różne są powody braku zainteresowania się losem rodziców. Z pewnością istotną rolę odgrywa migracja zagraniczna lub do innego miasta/wsi w Polsce, intensywne życie rodzinno-zawodowe, czy chociażby choroby własne dorosłego dziecka czy któregoś z członków jego rodziny. W rezultacie osoby starsze są pozostawione samym sobie, doświadczają samotności mieszkaniowej czy emocjonalnej (osamotnienie), co odbija się na ich samopoczuciu i codziennym funkcjonowaniu. Osobom odczuwającym osamotnienie nie obce są też uczucia cierpienia, lęku, poczucia opuszczenia, krzywdy. W konsekwencji taka osoba zamyka się w sobie, nie wykazuje żadnej aktywności, przyjmując to co niesie codzienność. Wydaje się, że w przypadku ludzi starych samotność i osamotnienie

nie to stany niezwykle silne, wywołane albo stanem zdrowia i ograniczoną mobilnością seniora, śmiercią współmałżonka czy opuszczeniem przez dzieci. Doświadczanie takiej sytuacji w dużym stopniu może zachwiać wiarę człowieka w moc instytucji, jaką jest rodzina.

4.7. Podsumowanie

Przedstawiony materiał skłania do pewnych wniosków. Szacunek okazywany seniorom w rodzinie, korzystanie z ich wiedzy, znajomości dialektu, dziejów rodziny, regionu czy zgodne współzamieszkiwanie pokoleń to chwalebna strona województwa i cecha w pozytywny sposób wyróżniająca jego mieszkańców. Z kolei stosowane wobec seniorów nadużycia, pozostawienie ich samym sobie np. w wyniku migracji czy też wątpliwe zachowania nestorów rodu wobec młodszych generacji sprawiają, iż teren ten można nazwać „krajem zapomnianą przez Boga”⁴⁰. Jest to zatem janusowe oblicze procesów starzenia się ludności zamieszkującej województwo podlaskie.

Warto jednak pamiętać, że żyjemy w ciekawych czasach. Z jednej strony – ciekawych ze względu na dokonujące się zmiany, postęp kulturowy, społeczny czy technologiczny. Z drugiej zaś wśród nas są znawcy tradycji, dawnych zwyczajów, „swojego języka”, jak też świadkowie historii, czasów wojny, powstań czy innych, mrocznych okresów w dziejach naszej państwowości. Właściwe będzie zatem pamiętanie o tejszy specyfice naszych czasów i odpowiednia postawa wobec seniorów, których za jakiś czas zabraknie, a wraz z nimi zaniknie to, co w znacznym stopniu nadaje koloryt współczesnej nam rzeczywistości. Współżycie pokoleń w społeczeństwie jest niezbędne, aby każdy mógł zachować swą tożsamość, rozwijać się i wzajemnie udzielać sobie pomocy⁴¹.

Bibliografia

Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge 2012 (2012), UNFPA, New York and Help Age International, London; Available at: <http://www.helpage.org/resources/ageing-in-the-21st-century-a-celebration-and-a-challenge> (data dostępu: 14.11.2012 r.)

⁴⁰ M. Kietliński, *W suwerennej Polsce...*, op. cyt. s. 324.

⁴¹ L. Dyczewski, *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie...*, op. cyt., s. 79.

- Borowik J., Pędich W. (2004), *Status społeczny ludzi starych na wsi (na przykładzie Białostoczczyzny)*, [w:] *Problemy ludzi starszych i niepełnosprawnych w rolnictwie*, L. Solecki (red.), Instytut Medycyny Wsi, Lublin, s. 37–45.
- Dajnowicz M., (2008), *Badacze drobnej szlachty ziem polskich, ze szczególnym uwzględnieniem szlachty łomżyńskiej*, [w:] *Badacze i historiografia regionu łomżyńskiego*, A. Dobroński (red.), Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, seria: Badacze Ziemi Łomżyńskiej, Łomża, s. 29–35.
- Dyczewski L. (1994), *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin.
- Dyczewski L. (2000), *Rodzina jako twórca i przekaziciel kultury polskiej*, [w:] *W kręgu rodziny dawnej i dzisiaj. Materiały z konferencji: Jesień życia – blaski i cienie, Rodzina – tradycja i współczesność*, J.M. Markowska (red.), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok, s. 7–30.
- Gorlach K. (2004), *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Halicka M. (2004), *Satysfakcja życiowa ludzi starych. Studium teoretyczno-empiryczne*, Akademia Medyczna, Białystok.
- Halicka M. (2006), *Problemy rodziny w opiece nad człowiekiem starym niesprawnym, Zostawić ślad na ziemi. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Pędichowi w 80 rocznicę urodzin i 55 rocznicę pracy naukowej*, M. Halicka, J. Halicki (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 242–254.
- Halicka M., Halicki J., Ślusarczyk P. (2012), *Przemoc w stosunku do osób starszych*, [w:] *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań, s. 495–509.
- Kietliński M. (2010), *W suwerennej Polsce*, [w:] *Historia województwa podlaskiego*, A. Dobroński (red.), Instytut Wydawniczy KREATOR, Białystok, s. 308–324.
- Klimczuk A. (2012), *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, Wydawnictwo Wiedza i Edukacja, Lublin.
- Kocemba J., *Biologiczne wyznaczniki starości*, [w:] *Zrozumieć starość*, A. Panek, Z. Szarota (red.), Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków, s. 107–110.
- Kramkowska E. (2016), *Człowiek stary jako ofiara przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe KATEDRA, Gdańsk.
- Krzyżowski Ł. (2012), *Zobowiązania rodzinne i dynamika wykluczenia w transnarodowej przestrzeni społecznej. Polacy w Islandii i ich starzy rodzice w Polsce*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2012, nr 38, 1(143), 125–142.
- Kożuch A. (2002), *Rozwój obszarów wiejskich. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce.
- Pędich W. (1996), *Ludzie starzy*, Centrum Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa.
- Pędich W. (2003), *Regionalne różnicowanie sytuacji ludzi starych na wsi*, [w:] *Polska starość*, B. Synak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 231–285.
- Pikuła N., (2011), *Etos starości w aspekcie społecznym. Gerontologia dla pracowników społecznych*, Wydawnictwo Wam, Kraków.
- Romanowicz W. (2006), *Pogranicze jako miejsce kształtowania się postaw ekumenicznych*, [w:] *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograni-*

- czach, M. Bienkowska-Ptasznik, K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 107–116.
- Sadowski A. (1995), *Specyfika wschodniego pogranicza*, [w:] *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*, A. Sadowski (red.), Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok, s. 9–11.
- Sadowski A. (2001), *Struktura religijno-etniczna mieszkańców województwa podlaskiego*, [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne. Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Ukraina*, A. Sadowski, T. Skoczek (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 115–142.
- Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognoz na lata 2014– 2050* (2014), GUS, Warszawa; dostępne na: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnoscysytuacja-demograficzna-osob-starszych-i-konsekwencje-starzenia-sie-ludnoscipolski-w-swietle-prognozy-na-lata-2014-2050,18,1.html> (data dostępu: 19.04.2016 r.)
- Tomilo J. (2006), *Biografie ludzi starszych jako źródło wartości wychowawczych*, [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, S. Steuden, M. Marczuk (red.), Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin, s. 205–215.
- Turowski J. (1995), *Socjologia wsi i rolnictwa*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Zych A. A., Kaleta-Witusiak M., (2010), *Geragogika specjalna – moralnym obowiązkiem naszych czasów*, [w:] *Wybrane problemy osób starszych*, A. Nowicka (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 27-41.

Dyskusja

Prof. zw. dr hab. Cezary KUKLO, Uniwersytet w Białymstoku,
Komitet Nauk Demograficznych PAN

Śledziłem z dużą uwagą referaty przedstawione w tej części naszej konferencji naukowej poświęcone sytuacji demograficznej województwa podlaskiego. Do dwóch pierwszych wystąpień, tj. pani Ewy Kamińskiej-Gawryluk Dyrektor Urzędu Statystycznego w Białymstoku i pani dr Doroty Wyszkwowskiej (US/Uniwersytet w Białymstoku), które obok bieżącej sytuacji demograficznej naszego województwa przedstawiły także jej projekcję w najbliższych 30 latach, mam niejako wspólne zapytanie. Nie ulega wątpliwości, że mamy do czynienia z nieuchronnym procesem starzenia się ludności, którego tempo, jak wynika z obu referatów, w najbliższych latach w województwie podlaskim będzie przybierało na sile. Jego najbardziej widocznym skutkiem w najbliższych dziesięcioleciach będzie szybki wzrost udziału w ogólnej populacji województwa mieszkańców w wieku 65 i więcej lat, nawet do ok. 30%. Pomijam na razie konsekwencje samego procesu starzenia się ludności, które – co oczywiste – mają wieloaspektowy charakter. Nie ulega jednak wątpliwości, że owe całe szeregi seniorów w trochę bliższej i dalszej przyszłości będą wymagały nie tylko opieki, sensu stricto, zdrowotnej. W przeszłości przynajmniej część takiej opieki zapewniała rodzina, podstawowa instytucja życia społecznego. W przyszłości niekoniecznie tak musi być z racji na widoczną tendencję np. do formowania się związków nieformalnych, czy też słabnięcia więzi rodzinnych, małżeństwa, rozwodów. Moje pytanie zatem brzmi: czy jest możliwe poznanie i określenie rozmiarów przyszłej grupy seniorów ze względu na ich stan cywilny; czy projekcja takiego zagadnienia w świetle danych zgromadzonych przez Urząd Statystyczny w Białymstoku jest możliwa? Chodzi mi o poznanie skali potencjalnego zjawiska trwałej bezżenności wśród grupy naszych seniorów, którzy najkrócej rzecz ujmując w wieku 70 czy 80 lat nie będą mogli liczyć na mniejsze czy większe wsparcie ze strony współmałżonka, czy w przypadku jego braku, na jakąś pomoc dzieci, a może nawet wnuków, gdyż nigdy nie założyli własnej rodziny. Najkrócej rzecz ujmując, będzie to grupa seniorów w większym stopniu absorbująca zaangażowanie różnorodnych instytucji rządowych, samorządowych i prywatnych.

Ewa KAMIŃSKA-GAWRYLUK, Dyrektor Urzędu Statystycznego w Białymstoku

Takich danych nie mamy. Badań takich nie prowadzimy, ale zastanowimy się nad tym zagadnieniem.

Józefina HRYNKIEWICZ, Rządowa Rada Ludnościowa

Kwestia poruszona przez prof. Kuklo jest bardzo trudna. Przesuwanie wieku zawierania związku małżeńskiego jest uwarunkowane wieloma czynnikami: długie studia, brak mieszkania, pracy, dochodu. Po 30 roku życia młodzi ludzie przyzwyczajają się do samotności. Pan profesor Kuklo podniósł bardzo ważki temat, który wymaga nie tylko poważnej debaty, ale także pogłębionych badań o charakterze nie tylko ilościowym, które odpowiedziałyby na pytanie o wielkość zjawiska trwałej bezżenności w poszczególnych populacjach oraz badań jakościowych, które wyjaśniłyby charakter, przyczyny i skutki zjawiska w poszczególnych generacjach.

Prof. dr hab. Małgorzata HALICKA, Kierownik Zakładu Socjologii Edukacji i Gerontologii Społecznej, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet w Białymstoku

Chciałabym zadać pytanie, które będzie dopełnieniem wypowiedzi pana prof. Kuklo do Urzędu Statystycznego. Czy są badania dotyczące naszego województwa pokazujące wskaźnik powtórnych małżeństw w wieku poprodukcyjnym. W Polsce już prowadzi się na ten temat badania.

Ewa KAMIŃSKA-GAWRYLUK, Dyrektor Urzędu Statystycznego w Białymstoku

Takich danych nie mamy.

Statystyka publiczna zmierza do badań gospodarki senioralnej. Być może będziemy mieli więcej informacji na temat osób powyżej 60 roku życia i podmiotów oferujących usługi i dobra na ich rzecz.

Lech KOŁAKOWSKI, Poseł na Sejm RP

Dziękuję pani Profesor, Pani Posel za podniesienie tak ważkiego tematu dotyczącego naszego kraju oraz województwa podlaskiego. Sprawa demografii jest kwestią polskiej racji stanu. Cieszę się, że mamy sposobność rozmawiać o tym istotnym dla naszego państwa zagadnieniu. Chciałbym zatem zwrócić się z pytaniem do przedstawicieli GUS: czy statystyki, które zostały przedstawione odnośnie ludności są tworzone na podstawie danych przechowywanych w urzędach gmin i czy brano pod uwagę liczbę wyjazdów za pracą za granicę, czy do innych części Polski, które są nierejestrowane przez gminy.

Ewa KAMIŃSKA-GAWRYLUK, Dyrektor Urzędu Statystycznego w Białymstoku

Badamy te liczby przy spisach powszechnych.

Lech KOŁAKOWSKI, Poseł na Sejm RP

Chciałbym zasugerować, aby w najbliższym spisie dotyczącym województwa podlaskiego podać liczbę osób, które na stałe wyjechały z domu, przebywają za granicą bądź incydentalnie przyjeżdżają do rodzinnego domu mimo że są zameldowani w danej gminie. Ośmielam się zwrócić uwagę, że przewidywane wskaźniki będą bardziej dramatyczne, niż dane zaprezentowane w trakcie dzisiejszej konferencji.

Następna kwestia dotyczy postępu cywilizacyjnego, technologicznego, który powoduje niekorzystne zmiany na polskiej wsi. Podaje się, że w Anglii 2% społeczeństwa pracuje w rolnictwie, jeżeli nawet nie mniej. Na terenie województwa podlaskiego 40% ludzi zajmuje się rolnictwem. Obawiam się, że dalszy postęp, zwiększanie powierzchni gospodarstw, wprowadzenie nowych technologii, nowych urządzeń pogłębi to niekorzystne zjawisko. Rysuje się zatem szerokie pole do podjęcia działań przez polski rząd, samorządy czy władze lokalne, które powinny zmierzać do tego, aby na terenie polskiej wsi poza gospodarstwami farmerskim zamieszkiwała znaczna część populacji naszego kraju. Ludność ta mieszkająca na wsi może wspomagać sektor rolniczy albo wykonywać inne rodzaje działalności gospodarczej. Należy skierować środki rządowe w ramach istniejących programów poprzez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, która dodatkowo wspierałaby trwałe zamieszkanie ludności na terenie wsi. To ważne zadanie, które pozwoli utrzymać zaludnienie

na polskiej wsi Jeżeli tak się nie stanie, jeżeli nie podejmiemy takich działań, to teren naszego województwa wyludni się i te niekorzystne zjawiska okażą się trwałe. Składam taki wniosek.

Józefina HRYNKIEWICZ, Rządowa Rada Ludnościowa

Odpowiadając na pytanie pana Posła Kołakowskiego chcę poinformować, że Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji pracuje na projektem przywrócenia obowiązku meldunkowego, który został dość niefrasobliwie wycofany przez poprzedni rząd. Trzeba obowiązek meldunkowy przywrócić, gdyż tracimy bardzo dużo informacji demograficznych dotyczących między innymi procesów migracyjnych. Brak wiedzy o stanie i strukturze ludności zamieszkującej dane terytorium, daną jednostkę administracyjną, powoduje też wiele szkód dla mieszkańców, a także dla samorządów. Projekt przywracający obowiązek meldunkowy i zmiany w ewidencji ludności ma wejść w życie 1 stycznia 2018 r. Zameldowanie będzie możliwe z wykorzystaniem techniki informatycznej. Uregulowane zostaną też rejestry migracji wewnętrznych i zewnętrznych, dzięki czemu będą dostępne rzetelne i pełne informacje o procesach migracyjnych.

Pan Poseł poruszył też sprawę niezwykle trudną. Podczas transformacji podejmowano liczne próby likwidacji małych „ułomnych” gospodarstw rolnych, które zatrudniają ludzi mieszkających na wsi. Gospodarstwa te należą do osób nie mających faktycznie innych źródeł utrzymania i możliwości zarobkowych. Przez wiele lat podejmowano działania, aby tych ludzi pozbawić ich własności i wysiedlić ze wsi. Jestem zdecydowanie przeciwna takim działaniom z wielu powodów: ci ludzie mieszkają na wsi, mają jakąś własność ziemi, domu, lasu. Własność ta jest mniejsza lub większa, ale oni są właścicielami ziemi i nie są pozbawieni własności. Mają też własny dochód, który pozwala im samym utrzymać się, a czasem nawet i wspomóc materialnie rodzinę, która wyjechała do miasta. To jest bardzo trudne zagadnienie społeczne. Z punktu widzenia technokratycznego można powiedzieć, że farmerzy dostarczają dość żywności tańszej, szybciej modernizują gospodarstwa. Problemów społecznych związanych z warunkami życia ludzi na wsi, w tradycyjnym chłopskim rolnictwie, bez możliwości zmiany swojego położenia, nie rozwiąże się „wypychając” ich do miasta, w dodatku nic im nie proponując w miastach. Ludzie ci dysponują na wsi jakimś kawałkiem ziemi i domu. Jeżeli im się ten kawałek ziemi wyrwie, to pozostaną im tylko śmietniki i slumsy w miastach. To zagadnienie jest ważne ze względów społecznych i humanitarnych. Nie można przyspieszyć tam zmiany, która będzie następować, ale powoli i stopniowo rozwiązywać problem.

Coraz pełniej widzimy, że na terenie gmin, trzeba będzie dużo zrobić, włożyć wiele starań, żeby starość tych ludzi upływała w godnych warunkach, z poszanowaniem ich ludzkiej godności.

Agnieszka MUZYK, Zastępca prezydent miasta Łomży

Dziękuję bardzo za podjęcie tematu. Dla samorządów demografia jest kwestią kluczową. Często mówimy o zwalnianiu nauczycieli, ale to nie samorzady ich zwalniają, tylko rodzice, my wszyscy, którzy przyczyniamy się do tego, że z powodu niskiego przyrostu naturalnego zwalniamy ludzi z pracy w szkole. Dziękuję, że ta refleksja pojawiła się w toku naszej debaty.

Chciałabym odnieść się do trzech punktów, które pojawiły się w dyskusji. Jedna z prelegentek postawiła pytanie dotyczące niezawierania małżeństw i funkcjonowania w związkach pozamałżeńskich w województwie podlaskim. Wygląda na to, że w województwie podlaskim jest podobny poziom, jak na terenie całego kraju. A wydawać by się mogło, że powinno być nieco lepiej, ponieważ jest to tradycyjny region. Pytanie o przyczyny tego zjawiska jest bardzo interesujące, chociaż go dzisiaj nie rozstrzygniemy. Pozwolę sobie poczynić kilka refleksji na ten temat. W województwie podlaskim przyrost naturalny jest większy w miastach niż na wsiach. Miasto ma inny profil funkcjonowania i styl życia, który nie jest związany z tradycyjnymi wartościami.

Druga kwestia. Program 500+ podkreślił wartość rodziny. Wcześniej nie zawierano związków małżeńskich, pozostając w luźnych związkach ze względu na pobierane zasiłki. Mieszkańcy miast, mając możliwość korzystania z tych form, nie wchodzili w trwałe sformalizowane związki. Warto o tym mówić, ponieważ jest to pierwszy program, który wspiera rodziny, a nie pojedynczą osobę, która wychowuje dziecko. Warto zwrócić na to uwagę.

Zainspirowało mnie stwierdzenie: „Senior jako samozwańcza głowa rodziny”. W trakcie wystąpień podkreślano drobnoszlacheckie tradycje Podlasia. Trzeba powiedzieć, że Podlasie było regionem historycznie „dręczonym”, w którym przywiązanie do ziemi było o wiele większe niż w innych regionach Polski. Jest to region, w którym walczono o każdy skrawek ziemi, chroniąc prawo tradycji i poczucie własności. Z Podlasia wywożono bardzo dużo ludzi na Syberię, ponieważ bronili oni swojego prawa do własności, do ojcowizny. Województwo podlaskie był regionem kułaków; za posiadanie ziemi wywożono ludzi na Sybir. Ziemię przekazywano w rodzinach z pokolenia na pokolenie. Trudno pominąć sytuacje, gdy rodzice przekazywali gospodarstwa i potem nie mieli z czego żyć. Warto poszukać przyczyn kulturowych ogromnego przywiązania do ziemi, przywiązania do własności, dzięki któremu do dnia dzisiejszego

województwo podlaskie ma wiele gospodarstw, jest zagłębiem mleczarstwa przewyższającym Wielkopolskę. Przyczyny są głębokie, kulturowe i związane z trudną historią tego regionu.

Trzeci wątek dotyczy polityki senioralnej, która dla miasta Łomża jest bardzo istotna. Władze samorządowe wspierają kluby seniora, uruchomiono program SENIORVIGOR, praca z seniorami jest bardzo intensywna. Pozwolę się pochwalić, że Łomża jest w finale *Podlaska marka roku* z takim „produktem” jak *Seniorada*, czyli spotkania integracyjne dla seniorów, które wdrożyliśmy od dwóch lat. Udało się wprowadzić do *Podlaskiej marki* imprezę, która wskazuje, jak ważną rolę pełnią seniorzy w województwie podlaskim.

Józefina HRYNKIEWICZ, Rządowa Rada Ludnościowa

Dziękuję Pani Prezydent miasta Łomży. Można powiedzieć, że tyle mamy wolności, ile własności. Ludzie na wsi zawsze, bronili swojej własności, bo dobrze wiedzieli czego i dlaczego bronią. Dla ludzi na wsi własna ziemia stanowiła najwyższą wartość, bo tylko to mieli. Ziemia gwarantowała im możliwość przeżycia. Szacunek do ziemi i jej owoców to są tradycyjne wartości polskiej wsi, trzeba je utrzymywać i bardzo szanować.

Stanisław DZIEMIARZ, Dyrektor Centrum Pomocy Rodzinie w Suwałkach

W świetle danych, które były przedłożone przez przedstawicieli Urzędu Statystycznego, interesuje mnie pytanie: czy macie prognozy w odniesieniu do współczynnika obciążenia demograficznego i jak to w perspektywie projektowanych lat przekłada się na obciążenia wydatków budżetowych w sferze socjalnej. Powinny być znaczące różnice. Druga sprawa, czy badane były w kontekście zamieszkiwania ludności na terenie wiejskim zasoby infrastrukturalne, instytucjonalne, które by sprzyjały temu procesowi.

Bohdan Józef PASZKOWSKI, Wojewoda Podlaski

Współczynnik dzietności w Polsce jest bardzo niski, nieadekwatny do odtworzenia zadowalającego stanu ludnościowego. Podejmowane są różne działania, aby ten wskaźnik zwiększyć. Interesuje mnie jednak następująca kwestia: czy są prowadzone pogłębione badania dotyczące sfery wartości ludzi, od których oczekujemy, że wskaźnik dzietności będą nam podwyższać? Rozumiem, że są

instrumenty sprzyjające, które powinny się nakładać na pewien system wartości. Jeżeli ktoś jest przekonany o założeniu rodziny, urodzeniu dziecka w określonym czasie i ma zaplanowany tok rozwoju indywidualnego, to pewnie tych planów nie zmienimy, ale może zaobserwujemy dzięki wynikom pogłębionych badań, że te pokolenia, od których oczekujemy podwyższenia wskaźnika dzietności gdzieś się rozmiągają w systemie wartości? W debacie publicznej mówimy o rodzinie. Młodzi ludzie także deklarują, że rodzina ma wysoką wartość. Czy jednak badania nie wskazują, że istnieje rozbieżność między tym, co jest deklarowane, a tym co jest praktykowane? Warto sobie też odpowiedzieć na pytanie: „Co się stało? Czemu zmieniły się przekazywane wartości? Trzeba zastanowić się, kiedy to się zmieniło. Nasi rodzice zmagali się z niedostatkami, bowiem życie w latach 50. ubiegłego wieku było uboższe niż dzisiaj. Zmieniły się zatem aspiracje i systemy wartości. Podobne procesy obserwujemy na Zachodzie Europy. Zadam więc raz jeszcze kardynalne pytanie: Co się dzieje w głowach ludzi i jaki mają oni system wartości? Mamy dane, mamy statystyki, poszukajmy więc źródła, skąd te statystyki się biorą!

Józefina HRYNKIEWICZ, Rządowa Rada Ludnościowa

Spróbuję odpowiedzieć na zadane pytania. Wydatki budżetowe w sferze społecznej nie są wydatkami, których nie można kształtować przez politykę społeczną państwa. Wydatki będą takie, jaka będzie ocena polityków związana ze wspomaganiami procesów prokreacyjnych i procesów związanych z sytuacją demograficzną. Tu nic nie jest nakazane. Wielkość i forma wydatków na rzecz rodziny to wybór polityczny. Są też pewne rozwiązania systemowe, z których Polska nie może się wycofać. Takim rozwiązaniem systemowym jest ubezpieczenie społeczne. Wchodząc do Unii Europejskiej, przyjęliśmy obowiązek utrzymywania systemu zabezpieczenia społecznego, w tym muszą być zasiłki rodzinne. Zasiłki rodzinne przez długie lata były niewielkie, ale wypełnialiśmy jako państwo zobowiązania, bo były zasiłki, a więc spełnialiśmy określone standardy.

Podjęta w 1999 roku prywatyzacja ubezpieczeń społecznych polegająca na wpłacaniu co rok ponad 20 miliardów złotych do kasy Otwartych Funduszy Emerytalnych, z punktu widzenia sytuacji demograficznej, była wysoce szkodliwym rozwiązaniem. Był to bowiem czas, gdy trzeba było z funduszy publicznych pomóc młodym ludziom urodzonym na przełomie lat 70/80 XX wieku, aby mogli pracować, ustabilizować się materialnie, założyć rodziny i wychowywać następne pokolenie. Jednak chciwość, pazerność i skrajna nieodpowiedzialność rządzących doprowadziła do wypędzenia kilkunastu generacji

Polaków „za chlebem”. Tak wyemigrowało na początku XXI wieku 2,5 mln młodych z najlepiej wykształconych w dziejach Polski generacji. To jest nieodwracalny skutek polityki państwa. Państwo zawsze może prowadzić określoną politykę i dowolnie dzielić dochód na różne cele. Obecny podział dochodu społecznego i wydatki na cele społeczne to skutek politycznego wyboru i decyzji.

Drugi wątek dotyczy zasobów infrastrukturalnych. Przechodzimy do systemu, kiedy będą tworzone w różnych gminach centra usług społecznych świadczące różnego rodzaju usługi dla osób starszych, niepełnosprawnych, dla rodzin z dziećmi. W tym zakresie musi być znaczna inicjatywa władz samorządowych, aby dostosowywać instytucje do potrzeb ludności zamieszkującej dany teren. Szkoły nie będą powiększały liczby uczniów. Przebieg tych procesów przez następne lata będzie zdeterminowany tym, co obecnie obserwujemy w zakresie urodzeń. Wiemy, jakie będą współczynniki starości, współczynniki zawierania małżeństw, umieralności, struktury wieku. Tendencje i kierunki zmian do 2050 roku są już znane.

Badania systemu wartości polskiego społeczeństwa pokazują, że najważniejsza jest rodzina. Badania osób w wieku prokreacyjnym, wskazują, że ludzie chcą zakładać rodziny i wychowywać dzieci; 2/3 odpowiada, że chce mieć dwoje dzieci, 1/3 troje dzieci. Daje to nam idealny dla prostej zastępowalności pokoleń współczynnik dzietności 2,1. Nie taki więc, jak na Podlasiu w 2016 roku, tj. współczynnik 1,23. Jak zatem uzyskać w województwie podlaskim idealny współczynnik urodzeń 2,1, czy 2,2, który pozwala na uzyskanie prostej zastępowalności pokoleń, gdy jedno pokolenie odchodzi i na jego miejsce pojawia się następne pokolenie. Tak nie jest. Gdy przychodzi do realizacji marzeń o rodzinie z dwojgiem lub trojgiem dzieci, to okazuje się, że mamy w rzeczywistości współczynnik 1,3, (a w śmiałych prognozach 1,4, a nawet 1,5). Czy to się może zmienić? Nie mamy takich doświadczeń w polityce ludnościowej, ponieważ w Polsce do lat 90. XX wieku mieliśmy wysokie współczynniki urodzeń. Pod koniec lat 70. ubiegłego wieku prognozowano, że Polska będzie krajem liczącym 50 mln, potem miało być nas 40 milionów, teraz wiemy, że 40 milionów Polska raczej już nie osiągnie. Czy warunki, które tworzy się obecnie, zmieniają sytuację? Tego nie wiemy. Możemy porównać naszą sytuację do tego, co stało się w Anglii, czy we Francji. Francuzi prowadzą kompleksową politykę ludnościową. Polega ona na tym, że jest dostęp do pracy dobrze wynagradzanej, dobry dostęp do usług publicznych (opieka, szkoła, ochrona zdrowia), bezpieczne (do niedawna) warunki życia, wsparcie dochodów rodzin przez państwo (podatek prorodzinny; wysokość podatku zależy od obciążeń rodzinnych podatnika). We Francji polityka ludnościowa przyniosła bardzo dobre rezultaty, człowiek sukcesu we Francji ma dużo dzieci. Człowiek sukcesu ma wielodzietną rodzinę.

Warunkiem rozwoju rodziny jest dostęp do mieszkania; mieszkanie jest warunkiem istnienia rodziny. Musi też być dostęp do wysokiej jakości usług. Ponad 50% kobiet, które w ostatnich latach rodzą w Polsce dzieci ma wyższe wykształcenie, co oznacza, że usługi ochrony zdrowia, edukacji, wychowania muszą być na coraz wyższym poziomie, bo niskiego poziomu nikt już nie zaakceptuje.

Józefina HRYNKIEWICZ, Rządowa Rada Ludnościowa

Podsumowanie:

Trudno podsumować wielowątkową dyskusję, po której nasuwa się ważna refleksja i pewien wniosek. W Polsce istnieją bardzo dobre warunki historyczne, społeczne, religijne, aby rodziny się powiększały. Jeżeli stworzymy korzystne warunki w ramach kompleksowej polityki ludnościowej (dostęp do pracy, dobrze zorganizowanej, dobrze płatnej, usług, mieszkania) to być może powinniśmy w Polsce uzyskać wyższą dzietność. Nie wiem, czy gdy już będziemy mieli warunki do tego, aby deklarowane wartości życia rodzinnego ziściły się, to one rzeczywiście się ziszczą? Czy warto zatem podejmować wysiłki, gdy nie jesteśmy pewni sukcesu? Jeżeli podejmiemy pewne działania, to niekorzystne tendencje mogą się zmienić. Jeśli nie podejmiemy działań, to warunki się nie zmienią. Możemy w Polsce uzyskać wyższą dzietność i przełamać pułapkę niskiej dzietności. Jednak nie ma pewności, że tendencja obecna istotnie zmieni się. Jeśli jednak nie wykonamy potrzebnego wysiłku, aby poprawić warunki życia rodzin, to niekorzystne tendencje demograficzne utrwalą się i nie ulegną zmianie.

CZEŚĆ II

**SYTUACJA NA RYNKU PRACY
A WARUNKI ŻYCIA MIESZKAŃCÓW PODLASIA**

Prof. zw. dr hab. Henryk WNOROWSKI

Wydział Ekonomii i Zarządzania

Uniwersytet w Białymstoku

5. Perspektywy rozwoju demograficznego województwa podlaskiego, wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne

5.1. Wstęp

Wydaje się, że na początku 2017 r., nie trzeba nazbyt mocno uzasadniać poglądu, iż problem demograficzny w Polsce jest ważny i poważny zarazem zarówno na poziomie ogólnokrajowym, jak i regionalnym. W literaturze naukowej (z różnych dyscyplin¹), jak i w publicystyce, a także w artykułowanych w różnych miejscach i okolicznościach poglądach polityków funkcjonuje bardzo dużo alarmistycznych tez. Gdyby słowami Marka Kupiszewskiego zapytać, czy nie niepokoi mnie przyszłość demograficzna Polski?, to należy odpowiedzieć także jego słowami, tak niepokoi, i to bardzo².

Gdybyśmy jednak sformułowali pytanie, dlaczego problem jest ważny i skierowali je do ekonomistów, to wydaje się, że odpowiedź ma wysokim poziomem ogólności jest prosta. Dotyczy wszak (wskazany problem) fundamentalnej kwestii egzystencjalnej ludzkości – rozwoju. A rozwój niewątpliwie stanowi cel i marzenie społeczeństw i gospodarek na wszystkich poziomach agregacji, także w regionach (również w województwie podlaskim).

Należy zauważyć, iż podmiotowość regionu w kwestiach demograficznych ogranicza się do poziomu makro, który jest tutaj zdecydowanie najważniejszy. Znane są jednak przypadki licznych inicjatyw regionalnych, a nawet lokalnych dostarczających impulsów prodemograficznych. Nie powinniśmy więc zbyt łatwo przyjmować usprawiedliwień, że na poziomie regionu nie możemy nic zrobić.

¹ Powszechnie zauważalny jest ścisły związek demografii z wieloma innymi naukami, znaczne jest powiązanie demografii z ekonomią, a następnie planowaniem i polityką gospodarczą. Charakter i przebieg zjawisk ludnościowych jest istotnie skorelowany z istniejącymi na danym terenie stosunkami społeczno-gospodarczymi i poziomem rozwoju ekonomicznego; F. Stokowski, *Demografia*, PWE Warszawa 2015, s. 10.

² M. Kupiszewski, *Przyszłość demograficzna Polski*, [w:] *Transformacje. Przewodnik po zmianach społeczno-ekonomicznych w Polsce*, A. Górny, P. Kaczmarczyk, M. Lesińska (red.), Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR Warszawa 2016, s. 85.

Dlatego, autor niniejszego artykułu, formułuje główną hipotezę jako stwierdzenie, iż obowiązujące dzisiaj prognozy demograficzne województwa podlaskiego nakazują oczekiwać, że demografia stanie się źródłem wielu istotnych barier jego rozwoju.

5.2. Rozwój społeczno-gospodarczy a demografia

Człowiek czy jak kto woli demografia, były zawsze nierozzerwalnie związane z ekonomią, gospodarką, rozwojem, funkcjonowaniem różnych organizacji, w tym gospodarczych. To z udziałem człowieka toczy się życie na ziemi, w tym życiu pełni on wiodącą rolę, nadając mu odpowiedni kształt. Już w Księdze Rodzaju – rozdział 1, wers 28, Bóg, po tym, gdy wcześniej stworzył człowieka – mężczyznę i niewiastę, mówi: „... rozmnażajcie się, zaludniajcie Ziemię i czyńcie ją sobie poddaną”³.

Wydaje się, że można zaryzykować tezę, iż różnie, w różnych okresach, i różnych miejscach (w sensie geograficznym), z tym zaludnianiem bywało. Przez tysiąclecia, od czasów Rzymu poprzez wieki ciemne i renesans, ludzie w pocie czoła pracowali, by zapewnić sobie byt. Niekiedy ledwie uchodząc z życiem. Nieustannie groziła im śmierć, choroby, głód, wojna i niskie płace. Tylko niewielu szczęśliwców – głównie władców i arystokratów – żyło w dostatku i miało czas wypoczywać, ale nawet ich życie było skromne jak na nasze standardy. Życie zwykłych ludzi przez całe wieki prawie się nie zmieniało. Zarobki realne na głowę były takie same rok po roku, dekada po dekadzie. W owej epoce, gdy średnia długość życia w Anglii wynosiła 40 lat, Thomas Hobbes powiedział o życiu człowieka, że jest: „samotne, nędzne, niemiłe, brutalne i krótkie”⁴.

Na całe szczęście dzisiaj jest zupełnie inaczej, jest lepiej, ale to właśnie za sprawą człowieka i jego roli. W przeszłości była nią głównie utrzymywanie się przy życiu, dzisiaj jest to bardziej zarabianie na jak najlepsze życie. Wydaje się, że możemy zaryzykować tezę, iż historycznie jest to/był temat, który zdominował większość życia każdego człowieka. Współcześnie, to ekonomia podpowiada nam jak postępować, aby w ramach posiadanych możliwości osiągnąć jak najwyższy poziom satysfakcji. Ale znowu, zależy to przede wszystkim od człowieka uruchamiającego proces gospodarczy, który staje się sprawcą wszelkiego doczesnego porządku, także porządku gospodarczego, sprawnie funkcjonujących systemów, jeśli nie buduje ich w sprzeczności do systemów natural-

³ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Wydawnictwo PALLOTINUM, Poznań-Warszawa 1988, s. 25.

⁴ M. Skousen, *Narodziny współczesnej ekonomii. Żywoty i idee wielkich myślicieli*, Wydawnictwo FIJORR PUBLISHING, Warszawa 2012, s. 33.

nych i do obowiązujących wartości. Ale ten sam człowiek jest/może być przyczyną nieporządku, wadliwych systemów i szkodliwych rozwiązań⁵.

Człowiek jest istotą myślącą, społeczną, tworzącą i pracującą, bawiącą się, jest też istotą duchową przeżywającą transcendentnie i immanentnie obecność Boga. Pytanie o jego miejsce i zadania w różnych przestrzeniach, między innymi, intelektualnej, gospodarczej i duchowej stworzonego świata od zawsze poruszało umysły myślicieli kreujących wiele koncepcji, niejednokrotnie skrajnych⁶.

Przytoczone opinie i fakty nie budzą wątpliwości z dzisiejszego punktu widzenia, w przeszłości nie zawsze rola człowieka była wystarczająco eksponowana. Wydaje się, iż z ekonomicznego punktu widzenia kluczowe są dwa wydarzenia.

Pierwsze wydarzenie, to rok 1798, kiedy Robert Thomas Malthus opublikował – anonimowo – swoje dzieło *Prawo ludności*, w którym postawił tezę, iż zasoby ziemi nie są w stanie sprostać popytowi jej rosnącej populacji. Ten złowieszczy traktat na zawsze zmienił krajobraz ekonomii i polityki oraz podciął skrzydła optymistycznej wizji A. Smitha. Teza okazała się sensacją natychmiast po jej opublikowaniu, a Malthus stał się przedmiotem niezliczonych ataków⁷. Na szczęście czarne wizje Malthusa nie sprawdziły się⁸.

Drugie wydarzenie to lata 60. XX wieku, kiedy to Gary S. Becker upowszechnił koncepcję kapitału ludzkiego. Istota tej teorii sprowadzała się do stwierdzenia, iż człowiek jest najcenniejszym elementem zasobów przedsiębiorstwa, który przesądza o pozycji konkurencyjnej firmy, stąd należy w niego inwestować. „Rozwój Japonii, Korei Południowej, Tajwanu, Hongkongu oraz Singapuru należy do najbardziej znaczących wydarzeń gospodarczych ostatnich trzydziestu lat (Gary S. Becker pisał te słowa w roku 1997). Setki książek i artykułów podają pozostające ze sobą w sprzeczności powody tego wzrostu. Jestem przekonany, że zasadniczą przyczyną tego rozwoju jest fakt, że kraje te

⁵ H. Wnorowski, *Antropologiczne granice ekonomii*, „Rocznik Teologii Katolickiej”, Uniwersytet w Białymstoku, t. XIII/1, 2014, s. 105–106.

⁶ R. Samsel, *Homo oeconomicus w katolickiej nauce społecznej*, [w:] *Homo oeconomicus w pastoralno-społecznej przestrzeni*, I. Celary, G. Polok (red.), Księgarnia św. Jacka, Katowice 2013, s. 13.

⁷ M. Skousen, op. cit..., s. 108–112.

⁸ Pomijając ideologiczną interpretację teorii T.R. Malthusa oraz niereprezentatywne dane statystyczne stanowiące podstawę wywodów, należy podkreślić, iż była to pierwsza próba sformułowania zwartej teorii rozwoju ludności w powiązaniu z rozwojem ekonomicznym. Chociaż się nie sprawdziła, to dobrze, to także warta zauważenia jest opinia, że dotychczas nie sformułowano w pełni zadowalającej teorii rozwoju ludności. To dzięki Malthusowi, w użyciu, znalazły się dwa określenia często stosowane i związane z jego nazwiskiem, są to maltuzjanizm i neomaltuzjanizm. Maltuzjanizm opowiada się za ograniczeniem przyrostu ludności na drodze przeszkód represyjnych i prewencyjnych, neomaltuzjanizm opowiada się natomiast za ograniczaniem przyrostu ludności za pomocą regulacji urodzeń; J.Z. Holzer, *Demografia*, PWE Warszawa 2003, s. 19.

przykładają o wiele większą wagę do edukacji, szkoleń, zwyczajów pracowni-
czych oraz innych sposobów na podniesienie kwalifikacji zawodowych pra-
cowników, niż ma to miejsce w przypadku Stanów Zjednoczonych”⁹.

Biorąc pod uwagę powyższe, tak czy inaczej, wydaje się, że w odniesieniu do
demografii obowiązuje podstawowe założenie mikroekonomiczne: „więcej
znaczy lepiej”. Większa liczba ludności to większa liczba pracowników i po-
datników, co umożliwia wzrost PKB oraz zwiększenie wpływów budżetowych
i potencjalnie finansowanie liczniejszych lub bardziej zaawansowanych projek-
tów inwestycyjnych, badawczych i zbrojeniowych. Większa populacja stwarza
bazę do pozyskania odpowiedniej liczby wykwalifikowanych specjalistów do
realizacji tych projektów. Umożliwia to stworzenie przewagi technologicznej
i podstaw do większego wzrostu produktywności.

5.3. Stan i struktura ludności województwa podlaskiego

W końcu 2015 r. w województwie podlaskim mieszkało 1 188,8 tys. osób, tj.
3,1% ogółu ludności naszego kraju. Pod względem liczby mieszkańców woje-
wództwo uplasowało się na 14 miejscu w Polsce, a mniejszą liczbę ludności
zanotowano tylko w województwach lubuskim i opolskim. Średnia gęstość za-
ludnienia wyniosła w Podlaskiem 59 (w Polsce 123) osób na km². Wskaźnik
ten wykazywał znaczne zróżnicowanie przestrzenne na terenie województwa,
najwyższy zanotowano w Białymstoku i Łomży, zaś najniższy w powiatach
sejneńskim, suwalskim i hajnowskim¹⁰.

W województwie podlaskim jest obserwowany systematyczny spadek liczby
ludności, na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat, tj. od roku 2000 liczba miesza-
kańców zmniejszyła się o 21,9 tys. osób. Wpływ na tę sytuację miał między
innymi obserwowany w regionie ubytek naturalny, a także utrzymujące się
ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały.

Rezultatem wspomnianych przemian w procesach demograficznych jest suk-
cesywne zmniejszanie się liczby dzieci i młodzieży. Zmiany można zaobserwo-
wać także wśród ludności w wieku produkcyjnym (kobiety w wieku 18–59 lat,
mężczyźni – 18–64 lata). Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat, w wyniku
wchodzenia w wiek zdolności do pracy osób urodzonych w okresie wyżu demo-
graficznego, zwiększała się zarówno liczba, jak i udział tych osób w ogólnej po-

⁹ G S. Becker, *Ekonomia życia*, Wydawnictwo HELION, Gliwice 2006, s. 102.

¹⁰ *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2015 r.*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2016.

pulacji ludności. Proces ten ulegał jednak powolnemu wyhamowaniu, a w końcu 2015 r. odsetek ludności w wieku produkcyjnym był już nieznacznie niższy niż przed rokiem. Na uwagę zasługuje fakt, że w wiek zdolności do pracy wkraczają coraz mniej liczne roczniki osiemnastolatków. Zasygnalizowane jedynie negatywne tendencje będą się niestety nasilały, co pokazuje tabela 5.1.

Tabela 5.1. Prognoza demograficzna województwa podlaskiego

WOJEWÓDZTWO PODLASKIE	2013	2035	2050
Liczba ludności (stan w dniu 31 XII)	1195,0 tys.	1092,5 tys. ↓ w stosunku do 2013 r. 102,5 tys.	982,3 tys. ↓ w stosunku do 2013 r. 212,6 tys.
Udział ludności województwa w ogólnej liczbie ludności kraju	3,1%	3,0%	2,9%
I ludność według miejsca zamieszkania			
Przyrost naturalny na 1000 ludności	-1,3	-4,6	-6,9
Odsetek osób w wieku 65 lat i więcej	15,4%	26,1%	35,1%
Przeciętne trwanie życia (lata)	82,3 (mężczyźni), 73,2 (kobiety)	85,8 (mężczyźni), 79,0 (kobiety)	88,4 (mężczyźni), 82,6 (kobiety)

Źródło: Prognoza demograficzna na lata 2014–2050 dla województwa podlaskiego, Urząd Statystyczny w Białymstoku.

5.4. Możliwe konsekwencje realizacji prognoz demograficznych

Do roku 2050 liczba ludności województwa podlaskiego zmniejszy się o ponad 200 tys. osób i wyniesie wyraźnie mniej niż jeden milion mieszkańców. Czy można być konkurencyjnym regionem przy tak niskiej populacji? Być może tak, ale zajdą także niekorzystne zmiany w strukturze wieku dotyczące faktu, że nie tylko będzie nas mniej, ale, że przybywać będzie osób starszych, mniej

aktywnych zawodowo. Jakie będą możliwe konsekwencje, jeśli nakreślone prognozy sprawdzą się, innymi słowy, co nas zaboli najbardziej?

Wydaje się, że można wskazać cztery główne obszary takich negatywnych konsekwencji, a mianowicie: po pierwsze, ubytek kapitału ludzkiego w wielkościach bezwzględnych. Redukcja liczby ludności może stanowić realne zagrożenie dla funkcjonowania określonych sektorów. Ponadto mniejsza liczba potencjalnych pracowników przełoży się na niższy poziom zatrudnienia, a to może mieć wpływ na spowolnienie tempa wzrostu gospodarczego, dochody społeczeństwa i wydatki na konsumpcję. Na zmniejszających się liczebnie zasobach pracy będzie spoczywać coraz większy ciężar utrzymania coraz liczniejszych roczników osób niepracujących w wieku poprodukcyjnym.

Po drugie, niekorzystna zmiana proporcji między osobami w wieku produkcyjnym a nieprodukcyjnym. Innymi słowy, mniej aktywnych ekonomicznie dorosłych będzie musiało się zaopiekować większą liczbą nieaktywnych emerytów. To z kolei stwarza zagrożenie znacznie większego obciążenia dla systemu emerytalnego. Autorzy reformy emerytalnej zakładali, że znaczny ubytek środków w FUS przeznaczonych na bieżące wypłaty będzie rekompensowany racjonalizacją wydatków na świadczenia emerytalno-rentowe, a także wpływami z prywatyzacji majątku państwowego. Jak się później okazało, racjonalizacja wydatków na świadczenia emerytalno-rentowe okazała się znacznie trudniejsza niż pierwotnie zakładano¹¹. Dzisiejsze prognozy deficytu Funduszu Ubezpieczeń Społecznych już są dramatyczne (najbardziej korzystna zakłada, że w latach 2017–2021 w kasie ZUS brakować będzie każdego roku od 49 do 51 mld złotych).

Po trzecie, będzie to generowało konieczność sprowadzania „siły roboczej” z zagranicy. Rosnąca skala imigracji, także spoza Europy, to określone spectrum problemów. Musimy być przygotowani na problem wielokulturowości, integracji, asymilacji, a także tolerancji związanej z napływem imigrantów z innych cywilizacji. Czy jesteśmy na nie gotowi? Czy można w ogóle do tego się przygotować? Wydaje się że nie, skoro nawet prowadzona na tak szeroka skalę polityka multi-kulti w Niemczech poniosła klęskę¹². Ponadto taka sytuacja

¹¹ P. Rusel, *Demografia a powszechny system emerytalny w Polsce*, [w:] *Przemiany demograficzne w Polsce i ich społeczno-ekonomiczne konsekwencje*, B. Kłós, P. Rusel (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016., s. 186.

¹² Z. Strzelecki, *Wyzwania demograficzne: Świat, Europa, Polska*, [w:] *Determinanty rozwoju Polski. Rynek pracy i demografia*, E. Kwiatkowski, B. Liberda (red.), Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2015, s. 282.

cja wytwarza przestrzeń dla populizmu i myślenia – „my nie mamy u siebie pracy, a oni przyjeżdżają i mają! Kradną nam pracę!”. Polacy tego doświadczają na Wyspach ze strony Brytyjczyków czy Irlandczyków, ale sami mogą się tak zachowywać u siebie.

I wreszcie czwarty obszar potencjalnych konsekwencji to mniejsza konkurencja na rynku pracy. Mniejsza liczba ludności będzie generowała problemy z podażą siły roboczej. Stopniowo będzie się ujawniało działanie mechanizmu konkurencji w obszarze rynku pracy w swojej gorszej odsłonie. Niższa podaż niewątpliwie spowoduje wzrost cen, czyli koszty pracy wzrosną, ale także będzie następowała erozja motywacji i zaangażowania tych, którzy pracę mają.

5.5. Podsumowanie

Demografia to jeden z czynników mających wpływ na rozwój gospodarczy na wszystkich poziomach agregacji. Nakreślony wyżej scenariusz dla województwa podlaskiego optymistyczny nie jest. Jednak, wcale tak źle być nie musi.

- Odwracanie negatywnego trendu demograficznego na pewno nie jest łatwe, ale jest możliwe. W tym celu potrzeba działań zarówno na poziomie regionalnym jak i krajowym.
- Region ma więcej do zrobienia w obszarze ograniczania odpływu kapitału ludzkiego – odważę się na ocenę, iż jak dotychczas niespecjalnie ma się czym pochwalić!
- Kraj/rząd – realizuje Program 500+, największe przedsięwzięcie w polskiej polityce rodzinnej od lat, może to mieć wpływ na większą liczbę urodzeń – z symulacji GUS wynika, że (w wariacie optymistycznym) osób w wieku 0–17 lat w 2050 roku może być o ponad milion więcej niż w wariacie oficjalnym. Jeśli pojawią się kolejne instrumenty prodemograficzne, to sygnalizowane odwrócenie negatywnych prognoz będzie wysoce realistyczne.

Bibliografia

- Becker G.S. (2006), *Ekonomia życia*, Wydawnictwo HELION, Gliwice.
- Górny A., Kaczmarczyk P., Lesińska M. (red.) (2016), *Transformacje. Przewodnik po zmianach społeczno-ekonomicznych w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR Warszawa.
- Holzer J.Z. (2003), *Demografia*, PWE Warszawa.

- Kłós B., Rusel P. (red.) (2016), *Przemiany demograficzne w Polsce i ich społeczno-ekonomiczne konsekwencje*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Kwiatkowski E., Liberda B. (red.) (2015), *Determinanty rozwoju Polski. Rynek pracy i demografia*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2015 r.* (2016). GUS, Białystok.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (1988), Wydawnictwo PALLOTINUM, Poznań-Warszawa.
- Samsel R. (2013), *Homo oeconomicus w katolickiej nauce społecznej*, [w:] *Homo oeconomicus w pastoralno-społecznej przestrzeni*, I. Celary, G. Polok (red.), Księgarnia św. Jacka, Katowice.
- Skousen M. (2010), *Narodziny współczesnej ekonomii. Żywoty i idee wielkich myślicieli*, Wydawnictwo FIJORR PUBLISHING, Warszawa.
- Stokowski F. (2015), *Demografia*, PWE Warszawa.
- Wnorowski H. (2014), *Antropologiczne granice ekonomii*, „Rocznik Teologii Katolickiej”, Uniwersytet w Białymstoku, t. XIII/1.

Szanse życiowe jednostek i zbiorowości zależą od unikalnego bilansu relacji pozytywnych i negatywnych, a zwłaszcza moralnych i amoralnych. Kapitał społeczny mają tylko relacje pozytywne, moralne (zaufanie, lojalność, wzajemność, solidarność, szacunek i sprawiedliwość)
(Sztompka 2016: 334).

Dr hab. Barbara CIEŚLIŃSKA
Instytut Socjologii i Kognitywistyki
Uniwersytet w Białymstoku

6. Migracje wewnętrzne ludności w województwie podlaskim z perspektywy socjologicznej

6.1. Wstęp

Zarówno migracjom wewnętrznym (krajowym), jaki i zewnętrznym (zagranicznym), sprzyja obecnie szereg czynników. Można tu wymienić brak ograniczeń prawnych, rozwój środków transportu, niskie koszty podróży czy chociażby popularność mobilnego stylu życia (Urry 2009). Artykuł przedstawia migracje wewnętrzne z województwa podlaskiego i do województwa podlaskiego, związane ze zmianą miejsca stałego pobytu. Na stan i strukturę ludności w województwie nie wpływa zasadniczo przemieszczanie się między gminami lub powiatami wewnątrz danego województwa. Istotne znaczenie ma napływ i odpływ spoza województwa. Od migracji międzywojewódzkich zależy, w pewnym stopniu, rozmieszczenie terytorialne ludności w kraju oraz gęstość zaludnienia w poszczególnych jednostkach wyodrębnionych na podstawie podziału administracyjnego Polski.

Nasileniu migracji międzywojewódzkich sprzyjają zróżnicowane warunki życia w poszczególnych regionach kraju. Pomocną w interpretacji tego zjawiska jest zastosowanie klasycznej koncepcji migracyjnej *push-pull factors*. Niektóre cechy województwa pełnią rolę *sił wypychających* (*push*), inne rolę *sił przyciągających* (*pull*). Warto jednak zauważyć, że pominięta została w tej koncepcji „trzecia siła”, którą można określić jako **siłę zatrzymującą**, czy też powstrzymującą przed zmianą miejsca pobytu. Nie zawsze działanie *sił zatrzymujących* jest pożądaną i korzystną. W wielu przypadkach bardziej pożądaną jest mobilność terytorialna ludności, ale z perspektywy regionu zagrożonego

depopulacją i negatywnymi jej konsekwencjami. Warto zwrócić uwagę na czynniki, które będą sprzyjały zatrzymaniu „własnej” ludności w dotychczasowej przestrzeni terytorialnej. W tym celu odwołuję się do koncepcji dotyczącej kultury zaufania i roli przestrzeni międzyludzkich. (Sztompka 2016). Rozwój kultury zaufania jest ważnym elementem wzmacniania *sił zatrzymujących* gdyż sprzyja zakorzenieniu jednostki w jej dotychczasowym miejscu zamieszkania, a tym samym obniża skłonność do wyjazdu.

6.2. Społeczny kontekst migracji wewnętrznych

Według Zbigniewa Galora przyczyny zróżnicowania generującego współczesne migracje ludności w Polsce wynikają z przebiegu transformacji ustrojowej: „transformacja ustrojowa, będąca przejściem od socjalistycznej do kapitalistycznej formacji społeczeństwa, przyniosła zróżnicowanie na tych, którzy z niej skorzystali i tych, którym się nie powiodło. (...) Jeśli wziąć pod uwagę to, że w Polsce pod pojęciem transformacji kryją się „szokowe”: zmiany własnościowe – prywatyzacja; zmiany struktury gospodarki, zatrudnienia – restrukturyzacja, wówczas także bardziej zrozumiałe stają się poglądy przypisujące transformacji zasadniczą rolę w kształtowaniu cech społecznych sprzyjających migracji” (Galor 2008, s. 62)¹.

Zbigniew Galor koncentruje się na zróżnicowaniu sytuacji życiowej jednostek ludzkich, ale to zróżnicowanie wiążące się z marginalizacją występuje również w odniesieniu do jednostek terytorialnych, w tym takich jak województwa. Procesy napływu lub odpływu odzwierciedlają poziom atrakcyjności poszczególnych miejsc i terenów w kontekście szans życiowych, jakie wiążą się z zamieszkaniem w określonym miejscu.. Napływ pojawiać się będzie tam, gdzie istnieją większe szanse na lepsze życie, dobrą pracę, wyższe zarobki, dostępność edukacyjną i specjalistyczną opiekę medyczną czy też ciekawsze i bardziej urozmaicone możliwości spędzania czasu wolnego. Tam, gdzie tego nie ma, zaczynają działać siły wypychające, których efektem staje się odpływ ludności sprzyjający pogłębieniu marginalizacji danego regionu.

Dużym uproszczeniem jest jednak sprowadzenie przyczyn migracji do działania sił wypychających (złe warunki) lub przyciągających (dobre warunki). Na nasilenie migracyjne mają również wpływ siły, które określić można jako *siły zatrzymujące* w danym miejscu. Ich działanie polega na obniżaniu natężenia migracyjnego (w szczególności odpływu). Obecność tych *sił* potwierdza fakt, że większość mieszkańców nie zmienia swego miejsca pobytu, niezależnie od

¹ Z. Galor, *Migracje a „zasoby dla innych” jako forma kapitału społecznego*, 2008, dostępna w: http://www.zbigniewgalor.pl/publikacje/2008__Migracje_a_zasoby_dla_innych.pdf, s. 5 (data dostępu: 2017.03.13).

warunków, z jakimi mają do czynienia. Z danych GUS wynika, że w województwie podlaskim w 2015 r. w migracjach wewnętrznych uczestniczyło łącznie 22 745 osób (napływ wynosił 10 419, odpływ 12 326), co na ogólną liczbę ludności województwa, która wynosiła 1 188 800 (stan na 31 XII 2015 r.), stanowiło niespełna dwa procent (1,9%)². Natężenie migracyjne w województwie podlaskim było jednak prawie dwukrotnie wyższe od przeciętnej krajowej. W 2015 r. co setny mieszkaniec Polski (1%) zmienił miejsce zamieszkania (dotyczyło to 387 546 osób, na ogólną liczbę ludności Polski wynoszącą 38 437 239³ osób). W przypadku województwa podlaskiego miejsce zamieszkania zmienił co pięćdziesiąty mieszkaniec.

Na siły zatrzymujące składają się czynniki demograficzne, takie jak wiek, stan zdrowia, zawód, i inne. Bardziej interesujące są jednak czynniki społeczne, które można kształtować poprzez świadome działania indywidualne lub zespołowe, w tym polityczne. Do czynników społecznych o charakterze zatrzymującym należy zaliczyć przede wszystkim dominację w danym środowisku kultury zaufania (Sztompka 2016), której towarzyszy poczucie zakorzenienia, bycia wśród swoich, i u siebie. Metaforycznemu „zapuszczaniu korzeni” sprzyja życie rodzinne, zawodowe i towarzyskie. Nie opuszcza się miejsca, w które się „wrosło”. Metafora zakorzenienia, jak pisze Aleksandra Lompart, „adresowana do jednostki lub grupy podpowiada najprostszą jej interpretację, odsyłając do kontekstu *społecznego podłoża* (...). Socjologiczne pojęcia habitusu, jaźni, tożsamości na różne sposoby starają się uchwycić tę zależność” (Lompart 2010, s. 13). W warunkach „zakorzenienia” jednostek w danym środowisku łatwiej się rozwija kultura zaufania, która stanowi wartość samą w sobie, a przy tym tworzy powstawanie kapitału społecznego, którego znaczenie ma dużą wartość we współczesnym świecie. Dominacja kultury nieufności, brak poczucia przynależności do wspólnoty lokalnej, wykorzenienie⁴, marginalizacja i wyobcowanie staje się podłożem sprzyjającym zmianie miejsca zamieszkania. Polityka, której celem byłoby zatrzymanie ludności w dotychczasowym miejscu pobytu, powinna uwzględniać potrzeby ekonomiczne ludności (praca, mieszkania), ale również potrzeby społeczne, wyrażające się w dobrym klimacie społecznym (zaufanie, wzajemny szacunek) i takim funkcjonowaniu lokalnych instytucji i organizacji, które sprawia, że ludziom po prostu chce się w danym miejscu

² Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

³ Dane GUS.

⁴ Zbigniew Galor i Barbara Goryńska-Bittner w artykule *Wykorzenienie i migracje a „zasoby dla innych”* definiują wykorzenienie jako *utratę cechy decydującej dla tożsamości grup i jednostek*. Wyróżniają cztery rodzaje wykorzenienia, jako kategorię filozoficzną, socjologiczną, ekonomiczną i ideologiczną. „ (...) Filozoficznie istotą wykorzenienia jest utrata tożsamości; socjologicznie – zerwanie więzi społecznej ze wspólnotą odniesienia; ekonomicznie – utrata miejsca zajmowanego w społecznym podziale pracy; ideologicznie – alienacja wobec wcześniejszych własnych postaw światopoglądowych.

żyć. Ten typ przywiązania można określić również w kategoriach patriotyzmu lokalnego, którego rozbudzanie i pielęgnowanie sprzyja interesowi społeczności i zbiorowości nastawionych na przetrwanie i rozwój.

6.3. Definicje i statystyki

W świetle definicji stosowanej przez Główny Urząd Statystyczny migracje wewnętrzne są to: „zmiany miejsca zamieszkania (pobytu stałego lub czasowego) w obrębie kraju, polegające na przekroczeniu granicy administracyjnej gminy (...). W ramach migracji wewnętrznych wyróżnia się migracje: międzywojewódzkie – przemieszczenia ludności z jednego województwa do innego; wewnątrzwojewódzkie – zmiany miejsca zamieszkania w obrębie tego samego województwa; międzypowiatowe – przemieszczenia ludności z jednego powiatu do innego; – wewnątrzpowiatowe – zmiany miejsca zamieszkania w obrębie tego samego powiatu”.⁵

Przemieszczania się między gminami lub powiatami są przykładem migracji bliskich, dokonywanych w obrębie tego samego województwa⁶. Dane statystyczne pokazują, że ten typ przemieszczeń w województwie podlaskim najczęściej występował w latach 2005–2015 (tab. 6.1). W tym okresie miejsce zamieszkania w obrębie województwa zmieniło 105 704 (z tego do miast przeniosło się 54 627, a na wieś 51 077; odpływ z miast wynosił 56 097, a odpływ ze wsi 49 607). W tym samym czasie w migracjach międzywojewódzkich uczestniczyło w sumie 68 411 osób (napływ z innych województw wynosił 24 087, a odpływ do innych województw wynosił 44 324 osoby). Łączny obrót migracyjny wynosił 174 115, z czego migracje wewnątrzwojewódzkie stanowiły 60,7%, a międzywojewódzkie 39,3%.

Saldo migracji międzywojewódzkich było ujemne i w latach 2005–2015 województwo podlaskie straciło na skutek odpływu ludności do innych województw 20 237 osób (w tym czasie dodatkowo na skutek migracji zagranicznych ubyło z województwa podlaskiego 2 454 osób). Najwyższe roczne migracje krajowe w województwie podlaskim miały miejsce w latach 2006 i 2007 (odpowiednio napływ: 13 738 i 14 006 i odpływ 15 732, 16 188), a najniższe w 2015 i 2009 oraz 2008 r. (napływ w 2009 r. – 10 419 i 10 973 i odpływ w 2008 r. –12 458, a w 2015 –12 326).

⁵ <http://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/212,pojcie.html>, (data dostępu: 15.03.2016 r.).

⁶ Podział na bliską i daleką mobilność wprowadziłam w związku z badaniami migracji zagranicznych z województwa podlaskiego, ale klasyfikacja ta nadaje się również do analizy migracji krajowych (Cieślińska 2012)

Tabela 6.1. Migracje wewnętrzne (napływ) w województwie podlaskim w latach 2005–2015

Rok	Napływ				
	Ogółem	z tego samego województwa			z innych województw
		Ogółem	do miast	na wieś	
2005	12 162	9 868	5 165	4 703	2 294
2006	13 738	11 202	5 975	5 227	2 536
2007	14 006	11 495	5 823	5 672	2 511
2008	11 018	8 794	4 445	4 349	2 224
2009	10 973	8 864	4 550	4 314	2 109
2010	11 731	9 469	4 744	4 725	2 262
2011	11 862	9 744	5 047	4 697	2 118
2012	11 309	9 307	4 802	4 505	2 002
2013	11 279	9 215	4 705	4 510	2 064
2014	11 294	9 185	4 844	4 341	2 109
2015	10 419	8 561	4 527	4 034	1 858
Ogółem	129 791	105 704	54 627	51 077	24 087

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WUS w Białymstoku.

Tabela 6.2. Migracje wewnętrzne (odpływ) w województwie podlaskim w latach 2005–2015

Rok	Odpływ				
	Ogółem	do tego samego województwa			do innych województw
		Ogółem	z miast	ze wsi	
2005	14 000	9 868	5 229	4 639	4 132
2006	15 732	11 202	5 677	5 525	4 530
2007	16 188	11 495	5 889	5 606	4 693
2008	12 458	8 794	4 769	4 025	3 664
2009	12 625	8 864	4 749	4 115	3 761
2010	13 347	9 469	5 216	4 253	3 878
2011	13 760	9 744	5 247	4 497	4 016
2012	13 054	9 307	5 015	4 292	3 747
2013	13 332	9 215	4 909	4 306	4 117
2014	13 206	9 185	4 864	4 321	4 021
2015	12 326	8 561	4 533	4 028	3 765
Ogółem	150 028	105 704	56 097	49 607	44 324

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WUS w Białymstoku.

Każdego roku w omawianym okresie województwo podlaskie więcej traciło ludności na rzecz innych województw niż jej pozyskiwało. Dane statystyczne pokazują, że nierównomierna jest popularność poszczególnych województw jako kierunków wyjazdów (odpływu) z województwa podlaskiego. I odwrotnie, także napływ do województwa podlaskiego jest zróżnicowany w zależności od województwa: z niektórych jest wyraźnie wyższy, z innych niższy (tab. 6.3.).

Inspirując się metodą badawczą, którą w socjologii jest test socjometryczny (Mayntz, Holm, Hubner 1985, s. 156–170), można przyrzeć się procesom migracji jako wzajemnych wyborów i odrzuceń. *Wybór*, oznaczać będzie największy odpływ mieszkańców do określonego województwa lub największy napływ z tego województwa do województwa podlaskiego. *Odrzucenie*, wyrażać się będzie w najmniejszym napływie lub najmniejszym odpływie w porównaniu do napływu i odpływu do innych województw⁷.

Tabela 6.3. Bilans napływu i odpływu z województwa podlaskiego w latach 2005–2015

Województwo	Suma odpływu i napływu ludności do województwa podlaskiego w latach 2005–2015		
	napływ	odpływ	saldo
Dolnośląskie	882	1 322	–440
Kujawsko-pomorskie	632	938	–306
Lubelskie	1 404	1 219	185
Lubuskie	277	345	–68
Łódzkie	682	944	–262
Małopolskie	671	1 263	–592
Mazowieckie	7 540	22 630	–15 090
Opolskie	216	228	–12
Podkarpackie	562	562	0
Pomorskie	1 122	3 304	–2 182
Śląskie	1 658	1 300	358
Świętokrzyskie	302	312	–10
Wamińsko-mazurskie	6 873	7 811	–938
Wielkopolskie	562	1 298	–736
Zachodniopomorskie	704	848	–144
Ogółem	24 087	44 324	–20 237

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WUS w Białymstoku.

⁷ Lepsze byłoby porównanie współczynników napływu i odpływu. Nie jest to zatem miara idealna, ale wystarczająca na potrzeby niniejszej analizy, której celem jest pokazanie skali przepływów ludnościowych między województwem podlaskim a innymi województwami.

W latach 2005–2015 najwięcej mieszkańców województwa podlaskiego wybierało województwo mazowieckie (22 630), ale również z województwa mazowieckiego był największy napływ (7 540). Bilans tych przepływów był jednak niekorzystny dla województwa podlaskiego. Saldo migracji było ujemne i wynosiło -15 090. Na drugim miejscu, pod względem wzajemności przepływów, było także województwo sąsiednie – warmińsko-mazurskie. Napływ z województwa warmińsko-mazurskiego wynosił 6 873, a odpływ 7 811 osób. Saldo migracji było ujemne i wynosiło -938.

Kolejne kierunki pod względem wielkości przemieszczeń (napływu i odpływu) nie mają charakteru wzajemnego. W kwestii napływu, na kolejnych miejscach, znalazły się następujące województwa: śląskie, lubelskie i pomorskie. W kwestii odpływu na kolejnych miejscach znalazły się województwa: pomorskie, dolnośląskie i wielkopolskie (tabl. 6.3.). Ciekawym przypadkiem jest województwo pomorskie, które w analizowanym przedziale czasu (2005–2015) było ponad dwukrotnie częściej wybierane przez mieszkańców województwa podlaskiego niż odwrotnie. Saldo migracji z tym województwem było ujemne i wynosiło -2 182.

Województwo podlaskie w wyniku wzajemnych przepływów najwięcej ludności straciło na rzecz dwóch województw, to jest mazowieckiego i pomorskiego (tab. 6.4.).

Najniższy obrót migracyjny, wyrażający brak wzajemnych wyborów, czyli *odrzućenia* dotyczył województw opolskiego (444 – suma osób, które przybyły lub wyjechały z województwa podlaskiego do województwa opolskiego w latach 2005–2015), świętokrzyskiego (614) i lubuskiego (622). Cechą tych województw, podobnie jak województwa podlaskiego, jest w porównaniu do innych województw niska liczba ludności. Przykład ten potwierdza działanie modelu grawitacji: województwa odległe i o mniejszej „masie” (liczbie mieszkańców) miały mniejszą siłę przyciągania w porównaniu do województw bliższych lub o większej masie (liczbie mieszkańców)⁸.

W latach 2005–2015 nieujemne saldo migracji pojawiło się w przypadku tylko trzech województw: śląskiego, lubelskiego i podkarpackiego. Przy czym, zrównoważony bilans migracji wystąpił z województwem podkarpackim (saldo migracji wynosiło 0), a w przypadku województwa śląskiego i lubelskiego bilans był dodatni. Z pozostałymi, trzynastoma województwami saldo migracji było ujemne (ranking popularności kierunków migracji z województwa podlaskiego przedstawia tabela 6.4.).

⁸ Próbę zastosowania modelu grawitacji w odniesieniu do przepływów międzywojewódzkich przedstawia m.in. praca Barbary Dańskiej-Borsiak z 2007 r.

Tabela 6.4. Uszeregowanie województw według najwyższych wartości napływu, odpływu i salda migracji wewnętrznych w województwie podlaskim w latach 2005–2015.

NAPŁYW DO WOJ. PODLASKIEGO		ODPŁYW Z WOJ. PODLASKIEGO		SALDO	
Mazowieckie	7 540	Mazowieckie	22 630	Śląskie	358
Warmińsko-mazurskie	6 873	Warmińsko-mazurskie	7 811	Lubelskie	185
Śląskie	1 658	Pomorskie	3 304	Podkarpackie	0
Lubelskie	1 404	Dolnośląskie	1 322	Świętokrzyskie	-10
Pomorskie	1 122	Śląskie	1 300	Opolskie	-12
Dolnośląskie	882	Wielkopolskie	1 298	Lubuskie	-68
Zachodniopomorskie	704	Małopolskie	1 263	Zachodniopomorskie	-144
Łódzkie	682	Lubelskie	1 219	Łódzkie	-262
Małopolskie	671	Łódzkie	944	Kujawsko-pomorskie	-306
Kujawsko-pomorskie	632	Kujawsko-pomorskie	938	Dolnośląskie	-440
Podkarpackie	562	Zachodniopomorskie	848	Małopolskie	-592
Wielkopolskie	562	Podkarpackie	562	Wielkopolskie	-736
Świętokrzyskie	302	Lubuskie	345	Warmińsko-mazurskie	-938
Lubuskie	277	Świętokrzyskie	312	Pomorskie	-2 182
Opolskie	216	Opolskie	228	Mazowieckie	-15 090
Ogółem	24 087		44 324		-20 237

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WUS w Białymstoku.

Biorąc pod uwagę strukturę migrantów według ekonomicznych grup wieku, można zauważyć, że w latach 2005–2015 zdecydowanie wśród migrantów dominowały osoby w wieku produkcyjnym. Osoby w tym wieku stanowiły 72,2% napływu i 78,4% odpływu. (tab. 6.5.).

Nieproporcjonalnie wysoki udział w migracjach osób w wieku produkcyjnym wskazuje, że przyczyny mobilności wynikają z kwestii związanych z zatrudnieniem i pracą zawodową. Nie wiemy, czy osoby te wyjechały z powodu bezrobocia w miejscu zamieszkania, czy też z powodu braku odpowiedniej pracy lub zarobków. Praca należy bowiem do jednych z najważniejszych (obok religii i kultury) form zakorzenienia w świecie (Bell 1998). Brak pracy (lub brak odpowiedniej pracy) powoduje wykorzenienie i migrację (Galor, Goryń-

ska-Bittner 2006, s. 5). Zależność taką potwierdza wysoki udział w migracjach osób w wieku produkcyjnym.

Tabela 6.5. Migracje ludności w latach 2005–2015 na pobyt stały według ekonomicznych grup wieku i płci – napływ i odpływ do województwo podlaskiego z innych województw

Grupa wieku	Napływ		Odpływ		Saldo	
Wiek przedprodukcyjny	4 585	19,0%	7 213	16,3%	–2 628	13,0%
Wiek produkcyjny	17 381	72,2%	34 749	78,4%	–17 368	85,8%
Wiek poprodukcyjny	2 121	8,8%	2 362	5,3%	–241	1,2%
Razem	24 087	100,0%	44 324	100,0%	–20 237	100,0%
Mężczyźni	10 966	45,5%	19 439	43,9%	–8 473	41,9%
Kobiety	13 121	54,5%	24 885	56,1%	–11 764	58,1%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WUS w Białymstoku.

Bardziej mobilne w analizowanym okresie były kobiety, tworząc 54,5% napływu i 56,1% odpływu. Mężczyźni stanowili odpowiednio 45,5% napływu i 43,9% odpływu. Odpływ kobiet, zwłaszcza w wieku prokreacyjnym, jest szczególnie niekorzystny, gdyż w województwie podlaskim występuje niedobór młodych kobiet. Na obszarach wiejskich kreuje to już od dłuższego czasu poważne wyzwania społeczne.

6.4. Kultura zaufania jako czynnik zatrzymujący w miejscu dotychczasowego pobytu

Migracje ludności dokonują się w przestrzeni geograficznej. Jednakże jest jeszcze inny wymiar przestrzeni, który oddziałuje na przebieg procesów migracyjnych. Piotr Sztompka w jednej ze swych najnowszych książek *Kapitał społeczny* (2016) zwraca uwagę na znaczenie przestrzeni, którą określa jako przestrzeń międzyludzką. Ta przestrzeń silnie związana z kapitałem społecznym wpływa na percepcję szans życiowych jednostek i służy wzmocnieniu lub osłabianiu sił zatrzymujących jednostkę w danym miejscu. Duże nasilenie migracyjne nie sprzyja budowaniu przestrzeni międzyludzkich, które tworzą kapitał społeczny, wyrażający się we wzroście poczucia przynależności do wspólnoty lokalnej. Jak pisze Sztompka: „gdy w społeczności tradycyjnej ludzie rodzili się i umierali w tej samej miejscowości, relacje ze współmieszkańcami, sąsiadami

były istotne i bliskie. Zmiana miejsca zamieszkania, częsta w epoce nowoczesnej, osłabia znaczenie więzi sąsiedzkiej. Podobnie działa rozdzielenie miejsca zamieszkania i pracy, gdy jedynie znikomą część codziennego czasu spędza się w domu (...). Dla sąsiadów nie ma tutaj już miejsca” (Sztompka 2016, s. 247). Zauważmy, że w województwie podlaskim zmiany miejsca zamieszkania są dwukrotnie częstsze niż przeciętnie w Polsce. Jest to czynnik niesprzyjający budowaniu kultury zaufania.

Kulturę zaufania i kulturę nieufności tworzy syndrom specyficznych cech (tab. 6.6.), które mają kluczowe znaczenie dla procesów migracyjnych. Kultura zaufania i towarzyszący jej wysoki kapitał społeczny sprzyja niepodejmowaniu lub odraczeniu strategii migracyjnych. Natomiast kultura nieufności niszczy więzy społeczne i tym samym nie służy „zakorzenieniu” ludności w danym miejscu. W środowisku zdominowanym przez kulturę nieufności chętniej i łatwiej podejmuje się decyzję o wyjeździe.

Tabela 6.6. Cechy kultury zaufania i cechy kultury nieufności

KULTURA ZAUFANIA	KULTURA NIEUFNOŚCI
Spójność normatywna. Normy i zwyczaje są wiążące, egzekwowane: uporządkowanie, przewidywalność,	Normatywny chaos, anomia, zamęt, nieprzewidywalność, egoizm
Trwałość porządku społecznego, niezmiennosc instytucji, rodzi ufność, poczucie bezpieczeństwa	Radykalna zmiana, niestabilność, trauma
Przejrzystość organizacji społecznej, dostęp do informacji zapewnia poczucie bezpieczeństwa i przewidywalności	Niejasność i tajemniczość, teorie spiskowe i podejrzliwość
Swojskość, familiarność; ludzie czują się jak u siebie, przebywają wśród osób o podobnych cechach	Obcość otoczenia, wielokulturowość, wieloetniczność
Odpowiedzialność innych ludzi i instytucji, Dobrze funkcjonujące instytucje	Arbitralność i brak odpowiedzialności, niepewność czy inni nam nie będą szkodzić
Trwała sieć relacji, w jakie wchodzi jednostka, pozytywne stosunki społeczne: silna rodzina, niezawodni współpracownicy, serdeczni przyjaciele	Samotność, nieszczęśliwe związki i relacje prowadzi do izolacji, niepewność, podejrzliwość

Źródło: P. Sztompka (2016: 162-164)

6.5. Podsumowanie

Śledzenie ruchów ludności pozwala zorientować się, które miejsca są atrakcyjne do zamieszkania i przyciągają ludność, a z którymi jest odwrotnie i ludność je opuszcza. Jednym z czynników zachęcającym do osiedlenia się są szanse życiowe w danym miejscu. Oznacza to zazwyczaj możliwość pracy, dobrych zarobków i przyjaznych warunków codziennego życia. Z tej perspektywy województwo podlaskie nie wypada zbyt dobrze. W latach 2005–2015 był obserwowany systematyczny ubytek ludności na skutek migracji międzywojewódzkich (saldo migracji wyniosło –20 237). Najwięcej mieszkańców województwa podlaskiego przeprowadziło się do województwa mazowieckiego i warmińsko-mazurskiego. Z województw tych, które są województwami sąsiednimi, również dużo mieszkańców przybywało do województwa podlaskiego. Jednakże napływ był znacznie mniejszy od odpływu. W przypadku województwa mazowieckiego skala odpływu do tego województwa była prawie trzykrotnie większa niż skala napływu z tego województwa do województwa podlaskiego. Bardziej zrównoważone saldo migracji wystąpiło z województwem warmińsko-mazurskim. Liderem odpływu z województwa podlaskiego (po mazowieckim) było także województwo pomorskie, które przyciągało z ponad dwukrotnie większą siłą mieszkańców województwa podlaskiego niż odwrotnie. Nieujemne saldo migracji wystąpiło w odniesieniu tylko do trzech województw: śląskiego, lubelskiego i podkarpackiego. Wszystkie pozostałe województwa przyciągały mieszkańców podlaskiego bardziej skutecznie niż województwo podlaskie mieszkańców wspomnianych województw.

Konkurowanie o zasoby ludzkie nie jest łatwe. Najprostszym rozwiązaniem byłoby skupienie się na zatrzymaniu i nietraceniu tej ludności, która już mieszka na danym terenie i jest tu zameldowana na pobyt stały. Przed utratą takiej ludności chroni jej „zakorzenienie” poprzez pracę, mieszkanie, rodzinę, znajomych itp. Brak pracy, lub brak odpowiedniej pracy, jest czynnikiem sprzyjającym migracjom, o czym świadczy wysoki udział wśród migrantów ludności w wieku produkcyjnym. W przypadku odpływu z województwa podlaskiego jest to udział blisko 80%. Praca jest jednym z najsilniej „zakorzeniających” czynników. Podobną jednak rolę pełnią również inne czynniki, które można nazwać „miękkimi”. Należy do nich przede wszystkim rozwój kultury zaufania w przestrzeniach międzyludzkich. Sprzyja temu, między innymi, przejrzystość organizacji społecznej, dostęp do informacji, poczucie bezpieczeństwa i przewidywalności, dobrze funkcjonujące instytucje, pozytywne stosunki społeczne, w tym silna rodzina, niezawodni współpracownicy i inne (Sztompka 2016). Kultura zaufania jest konieczna do tworzenia się kapitału społecznego, który zwiększa szanse życiowe jednostek, wzmacnia społeczność i chroni je przed „wykorzeniem”, a tym samym migracją w poszukiwaniu bardziej przyjaznych przestrzeni.

Bibliografia

- Bell D. (1998), *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, PWN, Warszawa.
- Cieślińska B. (2012), *Emigracje bliskie i dalekie. Studium współczesnych emigracji zarobkowych na przykładzie województwa podlaskiego*, Wydawnictwo UwB, Białystok.
- Dańska-Borsiak B. (2007), *Migracje międzywojewódzkie ludności a działalność badawczo-rozwojowa w województwach*, „Wiadomości Statystyczne” 2007, nr 5 (552), 53–66.
- Galor Z. (2008), *Migracje a „zasoby dla innych” jako forma kapitału społecznego*, [w:] *Migracja – wartość dodana?*, K. Markowski (red.), KUL, Lublin, s. 58–72.
- Galor Z., B. Goryńska-Bittner (2006) *Wykorzenienie i migracje a „zasoby dla innych”*, [w:] http://www.zbigniewgalor.pl/publikacje/2006_Wykorzenienie_i_migracje.pdf.
- Lompart A. (2010), *Zakorzenie, wykorzenienie; metafora w refleksji socjologicznej*, [w:] *Jednostka zakorzeniona? Wykorzeniona*, A. Lompart (red.), IS UW, Warszawa, s. 7–23.
- Mayntz R., Holm K., Hubner P. (1985), *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, PWN, Warszawa.
- Urry J. (2009), *Socjologia mobilności*, PWN, Warszawa.
- Sztompka P. (2016), *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Wydawnictwo Znak, Kraków.

Dr hab. Barbara CIEŚLIŃSKA
Instytut Socjologii i Kognitywistyki
Uniwersytet w Białymstoku
Mgr. Urszula ABRAMOWICZ
Instytut Socjologii i Kognitywistyki
Uniwersytet w Białymstoku

7. Emigracje zarobkowe matek i urlopy wychowawcze ojców w życiu rodzinnym

7.1. Wstęp

W tradycyjnym podziale ról rodzinnych ojciec zapewniał rodzinie utrzymanie, a matka zajmowała się wychowaniem dzieci. Tak rozumiany porządek życia rodzinnego, związany w socjologii z teoriami funkcjonalistycznymi, został poddany ostrej krytyce „za przedstawianie domowego podziału pracy między mężczyzną i kobietą jako rzeczy naturalnej i nieproblematicznej, a co za tym idzie, uprawomocnienie tego stanu rzeczy” (Giddens 2004, s. 196). Pomimo tej krytyki, wciąż nie oczekuje się, że kobieta będzie utrzymywała rodzinę, a mężczyzna poświęci się wychowaniu małych dzieci. Warto jednak zwrócić uwagę, że są sytuacje, w których mamy do czynienia z odwrotnością tradycyjnych oczekiwań. Zaliczyć można do nich przypadki, gdy na emigrację zarobkową udaje się matka małego dziecka lub, gdy ojciec korzysta z urlopu wychowawczego. Wspólnym elementem tych zjawisk jest nieobecność (lub niepełna obecność) matki w wychowaniu dziecka, które nie ukończyło czwartego roku życia. Zakładamy, że tego typu zjawiska będą przyczyniać się do kształtowania nowych wzorów życia rodzinnego i zmieniać oczekiwania społeczne odnośnie pełnienia ról rodzicielskich ze względu na płeć. Sytuacja nieobecności lub niepełnej obecności matki w wychowaniu małoletniego potomka i pozostawienie go (lub ich) pod opieką ojca stwarza warunki do zwiększenia obecności i obowiązków ojca w życiu domowym, a kobiety w życiu zawodowym czyli pozadomowym¹. Pełna obecność rodzica w sprawowaniu opieki nad dzieckiem wią-

¹ Używamy tu kategorii „życie domowe” i „pozadomowe” w celu bardziej precyzyjnego oddania istoty zjawiska, które jest przedmiotem naszej refleksji. Zauważmy, że trudno byłoby nazwać sferą życia publicznego charakter pracy emigrantki zarobkowej, który często związany jest z sektorem pracy domowej i opiekuńczej. Równocześnie jest to obszar aktywności kobiety poza sferą jej życia domowego, życia jej rodziny.

że się z czasowym wykluczeniem z życia zawodowego, a niepełna – z czasowym wykluczeniem z życia domowego (szczególnie w przypadku emigracji). Interesuje nas, co w takich przypadkach dzieje się z rolami rodzicielskimi, a także z rodziną podejmującą nietypowe rozwiązania organizacyjne.

Urlopy wychowawcze ojców i emigracje zarobkowe matek łączy ograniczenie obecności matki w życiu małego dziecka na rzecz zwiększenia obecności ojca. Korzystanie z prawa do urlopu wychowawczego przez ojca jest jednak czymś stosunkowo nowym w przestrzeni życia rodzinnego w Polsce. Wydaje się, że zjawisko to budzi społeczne zainteresowanie, ale nie wywołuje emocji negatywnych i takich kontrowersji, jak dzieje się to w przypadku emigracji matek (np. krytyka tego typu zachowań pod hasłem eurosieroctwa). Urlopy wychowawcze ojców pokazują, że życie domowe i wychowanie dzieci może być domeną mężczyzn, a aktywność zawodowa i zarobkowa – kobiet.

Problem przez nas podjęty jest próbą spojrzenia z tej samej perspektywy na dwa zazwyczaj osobno występujące tematy (emigracje kobiet i urlopy wychowawcze ojców). Punktem wyjścia (podstawą materiałową) są zebrane przypadki takich sytuacji na terenie województwa podlaskiego. Nie ma ich zbyt dużo, co sprawia, że nasze analizy mogą pomóc w doprecyzowaniu hipotez badawczych niż uzyskać jednoznaczną odpowiedź, popartą wynikami badań. Interesuje nas, w jakim stopniu emigracja zarobkowa matek małych dzieci (poniżej czwartego roku życia) i urlopy wychowawcze ojców modyfikują tradycyjne wzory życia rodzinnego? Czy aktywności zawodowej i pozadomowej kobiet towarzyszy poszerzenie aktywności mężczyzn w sferze życia domowego i rodzinnego? W jaki sposób takie sytuacje wpływają na relacje małżeńskie i stabilność rodziny?

Urlop wychowawczy ojca, podobnie jak nieobecność kobiety (z powodu emigracji), wymusza większe zaangażowanie mężczyzny w sprawy domowe i czasowo ogranicza jego aktywność pozadomową. Z kolei matka, z opiekunki i organizatorki życia domowego, przeobraża się w „żywiciela rodziny”. W polskiej historii kobiety nieraz podejmowały role związane z zapewnieniem bytu rodzinie: „kiedy pojawiała się taka potrzeba, kobieta potrafiła podołać również pokojowym obowiązkom należącym obyczajowo do mężczyzn. W kraju położonym na pograniczu różnych kultur, w którym napaści wrogów zmuszały mężczyzn jako obrońców do opuszczenia domów, wszechstronne umiejętności kobiet bywały niezbędne. Nie pragnęła ona pełnić roli męskiej, ale częstokroć sytuacja ją zmuszała do pełnienia tej roli” (Pawelczyńska 2010, s. 92). Nowum obecnych transformacji ról rodzinnych jest kontekst, którego nie określa sytuacja zagrożenia, ale możliwość wyboru z wielu dostępnych opcji.

7.2. Rodzina jako instytucja i organizacja

Spojrzenie na rodzinę z perspektywy instytucjonalno-organizacyjnej pozwala uwzględnić zarówno sytuację wewnętrzną rodziny (wewnętrzne reguły obowiązujące w danej rodzinie), jak również sytuację zewnętrzną, w jakiej toczy się życie rodzinne (gospodarka, kultura, polityka). W rozważanym przez nas przypadku transformacji ról rodzinnych szczególnie użyteczne stają się ujęcie instytucji i organizacji, zaproponowane przez Douglasa Northa, który aby zdefiniować te pojęcia, odwołuje się do metafory gry. Zdaniem Northa instytucje tworzą reguły gry, a organizacje i ich członkowie są graczami. (North 1994, s. 362). Ten sposób rozumienia instytucji i organizacji umieszczony w kontekście życia gospodarczego pozwala dostrzec procesy wzajemnego oddziaływania na siebie rodziny i otoczenia zewnętrznego (rynek pracy).

Na formułę rodziny jako instytucji składa się szereg formalnych i nieformalnych zasad, przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Do podstawowego kanonu należy zasada mówiąca o obowiązkach rodziców wobec swego potomstwa, a w szczególności obowiązków matek wobec małoletnich dzieci. W społeczeństwie polskim istnieją wysokie oczekiwania społeczne związane z rolą matki, w tym oczekiwanie nierozłączności matki z małym dzieckiem (Budrowska 2000). Młodych rodziców („młodzi” w rozumieniu jako rodzice małych dzieci) cechuje pewien stopień otwartości na możliwość modyfikacji tradycyjnych ról rodzinnych w zależności od potrzeb rodziny i sytuacji w otoczeniu zewnętrznym.

Rodzinę jako organizację tworzą członkowie rodziny. Typową współczesną rodziną jest rodzina nuklearna składająca się z rodziców i ich dzieci. Funkcjonowanie rodziny jako organizacji zależy głównie od osób pełniących role rodziców. Ich decyzje i postawy mogą rodzinę wzmacniać lub osłabiać, utrwaląc wzory życia rodzinnego lub je zmieniać.

„Oddelegowanie” matki do pracy zawodowej lub wręcz pracy poza granicami kraju, co dodatkowo wiąże się z separacją od dziecka, nie jest typową strategią młodych rodzin. Przyjęcie takiej strategii rodzinnej zazwyczaj wynika z kalkulacji i negocjacji, co się rodzinie bardziej opłaca, i co przyniesie większe zyski. Tylko wtedy reguła nierozłączności z dzieckiem ustąpić musi przed zasadą dbania o dobrostan rodziny, mierzony poziomem życia rodziny. Zmiana hierarchii reguł życia wewnątrzrodzinnego przenosi się na zmianę ról rodzinnych; mężczyzna staje się opiekunem dzieci, a kobieta żywicielem rodziny.

Zwróćmy uwagę, że obecnie w Polsce (w świetle danych NSP z 2011 r.) coraz częściej młode kobiety reprezentują wyższy poziom wykształcenia niż mężczyźni, a to zwiększa prawdopodobieństwo, że również ich pensje oraz perspektywy zawodowe będą lepsze niż mężczyzn. Zrozumiałe stają się wtedy

strategie wewnątrzrodzinne, polegające na zamianie ról i inwestowaniu w aktywność zawodową kobiety, nawet wtedy gdy będzie ona matką małego dziecka. W tej sytuacji naturalnym procesem będzie przejmowanie obowiązków domowych przez mężczyzn, szczególnie tych, których pozycja na rynku pracy z powodu niższych kwalifikacji będzie gorsza od pozycji ich żon.

7.3. Emigracja zarobkowe matek małych dzieci

Z badań zrealizowanych na zlecenie Rzecznika Praw Dziecka w szkołach w 2014 r. na próbie 4 169 uczniów i 272 nauczycieli wynika, że „siedem na dziesięć migracji rodzicielskich to wyjazd samego ojca (opiekuna), 14,8% migracja matki, 17,2% to migracja obydwojga, w 2/3 przypadków o charakterze naprzemiennym.” (Walczak 2014, s. 91). Ustalenie zasięgu zjawiska emigracji matek dzieci poniżej czwartego roku życia, które nie są jeszcze objęte obowiązkiem szkolnym, jest trudniejsze niż w przypadku matek uczniów. Muszą być zatem użyte inne sposoby pozyskiwania danych na ten temat. W małych środowiskach (wsie i małe miasta) źródłem informacji mogą być rodzice małych dzieci, ich sąsiedzi, lekarze, znajomi lub duszpasterze parafialni. W dużych miastach, gdzie procesy atomizacji i anonimowości są bardziej zaawansowane, pozyskanie tego typu informacji staje się znacznie trudniejsze. Podjęte ustalenia na temat zasięgu zjawiska emigracji matek małych dzieci opierają się o analizę częstotliwości pojawiania się takich przypadków w historiach emigracyjnych, zebranych w latach 2005–2010 w województwie podlaskim oraz na podstawie wyników innych badaczy, którzy wyodrębniają wśród emigrantów kategorię matek małych dzieci. Nie dotyczy tu matek, które urodziły dzieci po wyjeździe z kraju, ale tylko przypadków, gdy matka w momencie wyjazdu do pracy za granicą pozostawiła w kraju (pod opieką ojca) dziecko poniżej czwartego roku życia.

Z badań przeprowadzonych przez Agnieszkę Pawlak wynika, że zjawisko emigracji zarobkowej matek małych dzieci jest bardzo rzadkie. W jednym ze swoich artykułów pod znamienym tytułem *Poczytaj mi mamę przez Skype'a. Negocjowanie zakresu i modyfikowanie ról rodzinnych w rodzinach z doświadczeniem emigracji zarobkowej* koncentruje się na 31 przykładach emigracji rodziców. W tej próbie badanych znalazło się zaledwie 5 kobiet, przy czym, jak pisze autorka: „obecne w próbie kobiety, zgodnie ze społecznymi oczekiwaniami, wyemigrowały w chwili, gdy ich dzieci miały więcej niż 10 lat. Tylko w jednym przypadku w momencie badania respondentka miała czteroletnie dziecko, a zaczęła swoją, jak sama określiła, przygodę z emigracją, jeszcze przed

jego urodzeniem. (...) Urodzenie dziecka spowodowało jedynie czasowe zawieszenie wyjazdów” (Pawlak 2014, s. 63).

Analiza historii migracyjnych zebranych w województwie podlaskim w latach 2005–2010² także potwierdza tę prawidłowość; emigracja matek małych dzieci zdarza się sporadycznie. Typowym wzorem emigracji kobiet-matek było to, że wyjeżdżały dopiero wtedy, gdy ich dzieci były przynajmniej w wieku szkolnym, czasem wczesnoszkolnym. Tylko w pięciu przypadkach na ponad 250 zebranych historii emigracyjnych pojawiły się opisy emigracji matek małych dzieci. Dwa przykłady dotyczyły wyjazdu kobiety do pracy w USA (017, 256), dwa do Niemiec (048, 356) i jeden do Belgii (037). Temat emigracji matek stał się przedmiotem zainteresowania opinii publicznej w związku z nagłośnieniem zjawiska określanego jako eurosieroctwo³. Termin „eurosieroty” (*euro-orphans*) ukuto po pierwszej fali emigracji z Polski związanej z akcesją do Unii Europejskiej i rozszerzeniem dostępności rynków pracy w niektórych krajach Europy Zachodniej, z czego skorzystała także część kobiet-matek, które wyjeżdżając do pracy za granicą, pozostawiały w kraju swoje dzieci, zazwyczaj w wieku szkolnym (Danilewicz 2006). Nauczyciele i pedagodzy należeli do tych, którzy pierwsi zaalarmowali opinię publiczną w związku z takimi zdarzeniami. Nie było to wprawdzie zjawisko nowe (emigracja matek występowała także w poprzednich dekadach), ale dopiero po akcesji temat ten stał się przedmiotem debaty publicznej oraz refleksji naukowych. Przy czym połączenie emigracji kobiet z eurosieroctwem dało impuls do krytyki strategii emigracyjnych. Sylwia Urbańska opisała to zjawisko w kategoriach stygmatyzacji rodzin migrantów, wykluczenia ze względu na płeć i paniki moralnej⁴ (Urbańska 2015). Z kolei według Bartłomieja Walczaka: „czynnikiem wpływającym na uruchomienie procesów stygmatyzacji jest złamanie wzorów związanych z płcią kulturową i funkcjonowaniem rodziny w obrębie państwa narodowego” (Walczak 2014, s. 12).

² Zebrane historie emigracji zarobkowych były przedmiotem opracowań pod różnymi kątami: B. Cieślińska, *Emigracje bliskie i dalekie. Studium współczesnych emigracji zarobkowych na przykładzie województwa podlaskiego*, Wydawnictwo UwB, Białystok 2012; B. Cieślińska, *The Experience of Labour Emigration in the Life of Married Women. The case of Podlasie, Poland*, „International Migration” 2014, t. 52, nr 1. s. 56–73; B. Cieślińska, *Motywy emigracji niezamężnych kobiet na przykładzie Podlasia*, [w:] *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, K. Słany (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 265–277; B. Cieślińska, *Formy migracji a procesy integracji. Współczesna emigracja zarobkowa z województwa podlaskiego*. „Studia Migracyjne- Przegląd Polonijny” 2 (2011), s. 97–114. i in.

³ Na temat eurosieroctwa powstało wiele artykułów publicystycznych, jak również badań i prac naukowych. W przeważającej większości dotyczą one emigracji rodziców, których dzieci uczęszczają już do szkoły: <https://secure.milenium.edu.pl/application/files/Bibliografia-migracja.pdf>.

⁴ Rozbudzenie przez *mass media* niepokoju społecznego i poczucia zagrożenia wartości rodzinnych jako skutku emigracji matek

Nieobecność kobiety w codziennym życiu domowym z powodu pracy za granicą powoduje, że bezpowrotnie traci ona możliwość obserwacji rozwoju swoich małych dzieci. Nie traci takiej możliwości kobieta pracująca zawodowo, ale mieszkająca razem ze swoją rodziną. Emigracja kobiety jest znacznie bardziej ekstremalną formą jej nieobecności. Należy przypuszczać, że decyzje o emigracji matek małych dzieci podejmowane są w sytuacjach szczególnych. Przy czym, jak zauważa Krystyna Slany; „kobiety imigrantki traktowane są jako pewniejsze żywicielki rodzin w porównaniu do mężczyzn imigrantów, przysyłają bowiem regularnie pieniądze, a realna opieka nad dziećmi w kraju pochodzenia jest sprawowana przy wsparciu systemu krewniaczego tych kobiet” (Slany 2010, s. 330). Choć emigracja matek powinna bardziej sprzyjać transformacji ról rodzinnych niż urlopy wychowawcze ojców, to jak wynika z przytoczonej wyżej opinii, matki-emigrantki często „zabezpieczają” swoją rolę, wyznaczając dodatkową, kobiecą pomoc dla ojca swoich dzieci.

W analizowanych historiach migracyjnych z województwa podlaskiego zwraca uwagę fakt, że zagraniczne wyjazdy do pracy kobiet zazwyczaj były dobrze przygotowane i zabezpieczone. Kobiety wyjeżdżały do konkretnej pracy, pod znany sobie wcześniej adres, na miejscu czekał na nich ktoś znajomy lub krewny. Ponadto kobiety-emigrantki opuszczając swoją rodzinę, starały się zapewnić opiekę nad dziećmi i wsparcie dla męża w wykonywaniu rozszerzonego zakresu obowiązków domowych. Emigracja nie oznaczała rezygnacji z roli matki, ale rozdzielenie z rodziną w sferze życia domowego, co według relacji najbliższych było dla wyjeżdżających matek przykrym doświadczeniem: „(...) gdy córka miała 6 miesięcy kobieta znowu wyjechała (przed urodzeniem najmłodszego dziecka pracowała w Belgii), zostawiła ją pod opieką męża i jej starszych dzieci. Po 3 miesiącach znalazła zastępstwo i wróciła jeszcze na pół roku. Po powrocie do Brukseli bardzo rozpacziała z tęsknoty, sprzątając, płakała, łzy spływały jej po policzkach i padały na ziemię. Jednak musiała to przetrwać, kierowała się dobrem dzieci, myślała o ich przyszłości, nie chciała aby jej dzieci były gorsze od innych” (037).

Oprócz tęsknoty za rodziną kobiety-matki odczuwały nieraz także bunt związany z koniecznością utrzymywania dwóch gospodarstw domowych: własnego za granicą (jednoosobowego) i gospodarstwa pozostawionego w kraju pochodzenia pod opieką męża. Jeden z przykładów pokazuje zerwanie przez kobietę zobowiązań wobec rodziny pozostawionej w kraju i założenie nowej rodziny za granicą. Oto fragment tej historii: „ (...) Dzisiaj dzieci podrosły, ale nadal nie rozumieją, dlaczego ich mama nie wróciła. Najmłodsze dziewczynki wierzą, że mama wróci z nowym braciszkiem i wszystko będzie jak dawniej, czekają. Starsi chłopcy nie chcą nawet o niej słyszeć. Pani M. czasem dzwoni do swojej „dawnej” rodziny, ale do telefonu podchodzą tylko dziewczynki. Dziękują ma-

mie za nowe buciki, opowiadają, w co teraz lubią się bawić. Jednak mama nie pyta, czy są głodne, nie wysyła już pieniędzy, tylko sporadycznie paczki z kilkoma ubrankami. Uważa, że nie może utrzymywać dwóch rodzin na raz, pan M. powinien sobie radzić sam.(...)” (356).

Z zebranych przykładów wynika, że do przerwania pobytu kobiety na emigracji zarobkowej dochodziło na żądanie męża, a jej powrót oznaczał podjęcie tradycyjnych obowiązków domowych. W jednej z historii emigracyjnych pojawił się przykład sytuacji, gdy kobieta dobrze radząca sobie za granicą zabrała „do siebie” niepracującego męża i małe dziecko (017). Trzeba tu jednak dodać, że w przypadku tej rodziny, kobieta była osobą utrzymującą rodzinę jeszcze przed wyjazdem z kraju. Jej mąż nie posiadał stałej pracy, a zarobki kobiety w małym mieście województwa podlaskiego nie były dostateczne na zapewnienie utrzymania całej rodzinie. W przypadku tej rodziny wyjazd kobiety zapoczątkował emigrację łańcuchową i definitywną (na pobyt stały).

Inne przypadki pokazują typ zarobkowych emigracji wahadłowych rozciągniętych w czasie na wiele lat. Emigracja tego typu podzielona była na określone odcinki czasu pracy kobiety za granicą i pobytu w domu (np. pół roku w kraju i pół roku za granicą lub miesiąc w kraju i miesiąc za granicą). Rodziny przyzwyczajały się do takiego rytmu życia, równocześnie doceniając próby pogodzenia przez kobietę roli matki, żony i osoby zapewniającej wyższy poziom życia swojej rodzinie. Okresowe i powtarzane emigracje pozwalały rodzinom wymieniać się w obowiązkach domowych, ale zasadniczo nie zmieniały tradycyjnego podziału ról rodzinnych.

7.4. Urlopy wychowawcze ojców: od głowy rodziny do organizatora życia domowego?

Województwo podlaskie jest terenem badań dotyczących urlopów wychowawczych ojców. Projekt badawczy i badania pilotażowe na ten temat przygotowała i zrealizowała na przełomie września i października 2015 r. Urszula Abramowicz na próbie piętnastu par małżeńskich z małymi dziećmi, z których w pięciu przypadkach mężczyźni korzystali z urlopu wychowawczego, a ich żony, matki małych dzieci pracowały zawodowo i zapewniały utrzymanie rodziny. W niniejszym opracowaniu skoncentrujemy się tylko na parach, w których mężczyzna korzystał z urlopu wychowawczego.

W przeprowadzonym badaniu pilotażowym opartym na wywiadach swobodnych można zauważyć, że mężczyźni, których dotąd rola rodzinna była postrzegana jako tradycyjna rola mężczyzny, czyli głowy rodziny, przeszła swoi-

stą rekonstrukcję polegającą na tym, że męska rola zaczyna stanowić o codziennej organizacji życia domowego. Obowiązki związane z prowadzeniem domu zależą od osoby, która aktualnie w przestrzeni domowej przebywa w przeważającej ilości czasu, zaś w analizowanych przypadkach sfera ta stała się zależna od mężczyzny po jego przejściu na urlop wychowawczy.

Nie byłaby możliwa ta przemiana, gdyby nie pozytywna postawa mężczyzn, którzy odróżniali się od ojców preferujących tradycyjny model rodziny, czyli taki, w którym obowiązki domowe mężczyzny zredukowane są do minimum. Mężczyźni korzystający z prawa do urlopu wychowawczego reprezentują ponowoczesne podejście do ról rodzicielskich (są one „płynne” i wymienne między rodzicami dziecka). Ponowocześni mężczyźni pozwalają swoim partnerkom na samorealizację w życiu zawodowym i publicznym, wiążąc to z profitemi ekonomicznymi i dobrostanem danej rodziny. Być może tego typu postawy mężczyzn spowodują, że kobiety chętniej będą wydawać na świat potomstwo, wiedząc, że nie zagraża ono ich aktywności w życiu zawodowym ani nie spowoduje obniżenia poziomu życia, który w większym stopniu zabezpiecza praca zawodowa kobiety, żony i matki niż jej partnera.

Badani mężczyźni przebywanie w domu z dzieckiem postrzegali jako korzystną okoliczność dla swojej kondycji zdrowotnej. Występowanie takich zależności potwierdzają badania zrealizowane w Sztokholmie; liczba zachorowań i przedwczesnej śmierci mężczyzn spada o jedną czwartą w przypadku tych, którzy zdecydowali się wziąć wolne po narodzinach dziecka⁵. Zebrane przykłady rodzin pokazały, że na decyzje o pozostaniu mężczyzny w domu na urlopie wychowawczym miały wpływ względy ekonomiczne. Mężczyźni, którzy zarabiali mniej od swoich żon (ustalone różnice w poziomie zarobków wahały się od 500 zł do 2 000 zł), zdecydowali się na skorzystanie z prawa do urlopu wychowawczego.

Transformacja ról matki i ojca w tych przypadkach wiąże się ze zmniejszeniem się obecności kobiety-matki w życiu domowym, i zwiększeniem się obecności ojca, który bardziej świadomie i refleksyjnie utożsamiał się z rolą bycia głównie rodzicem. Według niektórych socjologów „jednostka buduje obraz siebie nie z cech, które powinna lub trzeba posiadać jako kobieta/mężczyzna, lecz z cech, które uznaje za ważne i znacząco oddające jej walory społecznie niezależnie od tego, czy mieszczą się one w tradycyjnym wzorze kobiety czy mężczyzny” (Machaj 2009, s. 21).

⁵ <http://menstream.pl/wiadomosci-kariera/urlop-ojcowski-przedluzaj-zycie,0,635938.html>, (data dostępu: 27.10.2015 r.).

7.5. Podsumowanie

Warto zauważyć, że emigracje zarobkowe są bardziej dostępne dla matek niż urlopy wychowawcze dla ojców. Z urlopu wychowawczego nie mogą skorzystać ojcowie zatrudnieni na podstawie umowy o dzieło, umowy zlecenia czy bezrobotni⁶. Takich ograniczeń nie mają młode matki, które chcą wyjechać do pracy za granicą. Można więc przypuszczać, że skala emigracji matek będzie większa niż zjawisko urlopów wychowawczych ojców. Nie mamy na ten temat wystarczających danych ilościowych, ale z dotychczasowych ustaleń wynika, że zarówno emigracja zarobkowa matek małych dzieci (do 4. roku życia), jak i urlopy wychowawcze ojców nie są często spotykanymi formami organizacyjnymi życia rodzinnego na terenie województwa podlaskiego.

Z zebranych przykładów wynika, że praca zarobkowa matek małych dzieci nie jest efektem preferencji małżonków odnośnie podziału ról i obowiązków w rodzinie, ale rozwiązaniami najbardziej racjonalnymi ekonomicznie, w sytuacjach gdy zarobki kobiety są wyższe niż mężczyzny lub, gdy kobieta ma większą szansę (lub okazję) na podjęcie dobrze płatnego zatrudnienia, w tym poza granicami kraju.

Praca zarobkowa matek małych dzieci pokazuje, że młoda rodzina dużą wagę przywiązuje do materialnego poziomu swego życia. Kobiety dostarczając swojej rodzinie środków na utrzymanie, oczekują od mężczyzn, ojców swoich małych dzieci, dzielenia się oraz wymieniania się obowiązkami i rolami rodzinnymi. Mężczyźni dostosowują się do sytuacji, która przynosi rodzinie największe korzyści. W sposób mniej lub bardziej skuteczny podejmują trud budowy własnej pozycji w oparciu o pełnienie funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Kobieta będąc osobą pracującą (jedyną w rodzinie w przypadku urlopu ojca dziecka) reprezentuje rodzinę na zewnątrz i dba o status rodziny. Nie jest jednak oczywiste, na ile mężczyzna przyjmuje większą odpowiedzialność za atmosferę życia domowego i rodzinnego. W większym jednak stopniu ta atmosfera zaczyna zależeć od mężczyzny.

Zarówno emigracja matek, jak i urlopy wychowawcze ojców nie dają pewności, że role rodzinne ulegną trwałym przekształceniom. Można jednak zauważyć, że sytuacja formalnego mniejszego zaangażowania, a nawet wycofania się kobiety z życia domowego powoduje szczelinę i pęknięcie w dotychczasowym wzorze życia rodzinnego. Być może warto też mieć na uwadze, że dla współczesnej kobiety, wiele lat przygotowującej się do pełnienia ról zawodowych, macierzyństwo nie zawsze jest główną podstawą jej tożsamości i najważniejszym punktem odniesienia (McQuillan i in. 2015). Rezygnacja matek małych dzieci z roli głównej opie-

⁶ <http://www.infor.pl/prawo/praca/urlopy-pracownicze/318654,Urlop-wychowawczy-dla-ojca.html>, (data dostępu: 2.11.2015 r.).

kunki na rzecz pracy zarobkowej może być tego potwierdzeniem. W świetle analizowanych przykładów zarysowuje się prawidłowość (wymagająca jednak potwierdzenia na większych próbach badanych), że o ile emigracja zarobkowa matki małego dziecka obarczona jest ryzykiem rozpadu związku małżeńskiego, o tyle urlop wychowawczy ojca sprzyja jego umocnieniu. Nie jest wykluczone, że zainteresowanie mężczyzn korzystaniem z urlopów wychowawczych będzie wzrastać wraz z odpowiednimi regulacjami prawnymi i społeczną akceptacją mężczyzn w tej roli.

Bibliografia

- Budrowska B. (2000), *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Wydawnictwo Fundacja, Warszawa.
- Cieślińska B. (2008), *Motywy emigracji niezamężnych kobiet na przykładzie Podlasia*, [w:] *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, K. Slany (red.), *Migracje kobiet*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 265–277;
- Cieślińska B. (2011), *Formy migracji a procesy integracji. Współczesna emigracja zarobkowa z województwa podlaskiego*, „Studia Migracyjne- Przegląd Polonijny” 2 (2011), 97–114.
- Cieślińska B. (2012), *Emigracje bliskie i dalekie. Studium współczesnych emigracji zarobkowych na przykładzie województwa podlaskiego*, Wydawnictwo UwB, Białystok.
- Cieślińska B. (2014), *The Experience of Labour Emigration in the Life of Married Women. The case of Podlasie, Poland*, „International Migration” 2014, t. 52, nr 1. 56–73.
- Danilewicz W. (2006), *Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych*, Trans Humana, Białystok.
- Giddens A. (2004), *Socjologia*, PWN, Warszawa.
- Machaj I. (2009), *Męskość i kobiecość-społeczne definiowanie relacji*, [w:] *Męskość i kobiecość. Czy walka płci?*, I. Machaj, R. Suchocka (red.), Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, Poznań.
- McQuillan J., Greil A.L., Shreffler K.M., Bedrous A.V. (2015), *The Importance of Motherhood and Fertility Intentions among U.S. Women*, *Sociological Perspectives*, Vol. 58(1).
- North D. (1994), *Economic Performance Through Time*, „The American Economic Review” 1994, vol. 84, nr 3.
- Pawelczyńska A. (2010), *O istocie narodowej tożsamości*, Polihymnia, Lublin.
- Pawlak A. (2014), *Poczytaj mi mamo przez Skype’a. Negocjowanie zakresu i modyfikowanie ról rodzinnych w rodzinach z doświadczeniem emigracji zarobkowej*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2014, t. XXIV.
- Slany K. (2010), *Trauma życia codziennego: z badań nad migrantkami polskimi w USA i Włoszech*, [w:] *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, K. Slany (red.), Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Urbańska S. (2015), *Matka Polka na odległość*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Walczak B. (2014), *Dziecko, rodzina i szkoła wobec migracji rodzicielskich: 10 lat po akcesji do Unii Europejskiej*, Rzecznik Praw Dziecka, Pedagogium Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, Warszawa.

8. Migracje zagraniczne a polityka społeczna województwa podlaskiego

8.1. Wstęp

Zagadnienie migracji zagranicznych jest dyskutowane przez specjalistów z wielu dziedzin życia społecznego – zarówno praktycznych, jak i teoretycznych. W naszym kraju podstawą do analizy tego zjawiska stała się akcesja Polski do Unii Europejskiej, która miała miejsce 1 maja 2004 roku. Można rzec, że był to punkt zwrotny w biografiach wielu obywateli, znacząco wpływający na indywidualne losy poszczególnych osób, a w konsekwencji też na charakter funkcjonowania niektórych województw, regionów, a nawet całego kraju. Można stwierdzić, iż z upływem czasu, obszary, w których jest zauważalne oddziaływanie migracji zagranicznych zataczają coraz większe kręgi, a rozwiązania mające na celu niwelowanie skutków tego procesu są dużym wyzwaniem dla wielu instytucji na poziomie mikro-, mezo- oraz makrospołecznym. Pomimo tego, że wychodźstwo jest ruchem jednokierunkowym to dużym uproszczeniem, a nawet błędem, byłoby uznanie, że konsekwencje dotyczące emigracji również posiadają taki charakter. Nie tylko napływ ludności, ale również jej ubytek determinują potrzebę kreowania nowej polityki społecznej, która odpowiadałaby na problemy i jednocześnie potrzeby, które zrodziły się w „postemigracyjnych” warunkach życia społecznego.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na politykę społeczną województwa podlaskiego, jaka jest kreowana w kontekście migracji zagranicznych ludności z tej części kraju. Prowadzenie dyskusji na ten temat wymagałoby jednak zaprezentowania sytuacji społeczno-demograficznej i ekonomicznej województwa podlaskiego, która wytworzyła się w związku z licznymi migracjami po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. W celu kompleksowego przedstawienia podejmowanej tematyki w kolejnych częściach artykułu zostaną poczynione odniesienia do sytuacji społeczno-demograficznej i ekonomicznej województwa, skali migracji zagranicznych oraz jej konsekwencji. Powyższe zagadnienia zostaną ponadto skonfrontowane z założeniami polityki społecznej w województwie podlaskim.

8.2. Sytuacja społeczno-demograficzna i ekonomiczna województwa podlaskiego

Województwo podlaskie jest obszarem peryferyjnym, położonym w północno-wschodniej części Polski. Jego wschodnia granica jest jednocześnie granicą państwa i strefy Schengen. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) obszar województwa pod koniec 2015 r. zamieszkiwało ok. 1,19 mln osób, co stanowi wartość mniejszą w porównaniu z rokiem 2005 (ok. 1,2 mln).¹ Liczba mieszkańców województwa od wielu lat stale spada. Województwo podlaskie jest też jednym z najmniej zaludnionych województw w Polsce. Na 1 km² w 2015 r. przypadało 59 mieszkańców.² Prezentowane dane są istotnym sygnałem świadczącym o niekorzystnej sytuacji demograficznej województwa podlaskiego. Co więcej rokowania na przyszłość też nie są zadawalające. GUS dokonując prognozy ludności na lata 2014–2050, podaje, że do 2050 r. na tym obszarze wystąpi ubytek naturalny, który utrzyma się na poziomie poniżej minus 5 tys. W większym stopniu sytuacja ta dotknie obszary wiejskie aniżeli miejskie.³ Generalnie populacja województwa podlaskiego do 2050 r. spadnie o 17%.⁴ Z prognoz wynika również, że ubytek ten w prawie 3/5 będzie dotyczyć przede wszystkim ludności wiejskiej (przeciwnie niż w Polsce, gdzie przewiduje się, że spadek liczby ludności będzie obserwowany głównie wśród mieszkańców miast).⁵

Stopa bezrobocia w województwie podlaskim w czerwcu 2017 r. sięgnęła 9,1%. W porównaniu do sytuacji ogólnopolskiej jest to wartość wyższa, gdzie dla całego kraju w tym samym czasie wyniosła 7,1%.⁶ Choć odsetek osób pozostających bez pracy wydaje się niewysoki, to wartość liczbowa zarejestrowanych bezrobotnych jest dosyć poważna i w czerwcu 2017 r. wyniosła 42,6 tys.⁷ W tym momencie istotnym wydaje się pytanie: jak opisywana sytuacja koresponduje z odpływem ludności z regionu? Osoby pozostające bez pracy są reprezentantami różnych sektorów gospodarki. Cechą charakterystyczną województwa podlaskiego jest natomiast jego rolniczy charakter, a co za tym idzie, niska dywersyfikacja zawodowa niepozwalająca na odnalezienie się wielu pracownikom na lokalnym rynku pracy. Województwo podlaskie posiada także

¹ *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego* (2016) GUS, s. 97.

² Dane GUS.

³ *Prognoza Ludności na Lata 2014–2050*, GUS, Warszawa 2014, s. 118.

⁴ M. Proniewski i in., *Analiza sytuacji społeczno ekonomicznej województwa podlaskiego w obszarach oddziaływania Europejskiego Funduszu Społecznego*, Departament Rozwoju Regionalnego Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2016, s. 5.

⁵ Dane GUS.

⁶ Dane GUS.

⁷ *Ibidem*.

najniższy stopień uprzemysłowienia w kraju, charakteryzuje się słabo rozwiniętą infrastrukturą komunikacyjną, niedoinwestowaniem w sferze medycznej i socjalnej.⁸

Generalnie na niekorzystną sytuację demograficzną województwa podlaskiego składają się różne czynniki:

- spadek ludności w ogóle;
- spadek liczby dzieci w wieku od 0 do 3 lat (w 2015 r. liczba dzieci w tym wieku była niższa o 4300 w porównaniu do roku 2007);
- wzrost osób powyżej 50 roku życia (w 2015 r. 36,7 tys., w 2007 r. 32,2 tys.);
- stale zwiększając się wartość obciążenia demograficznego (30,8 tys. w 2015 r. w stosunku do 27,1 tys. w 2007 r.).⁹

Dodatkowo jest to również kwestia stale wysokiego ujemnego salda migracji. Dotyczy to zarówno migracji wewnętrznych, jak i zewnętrznych, a także czynników endogenicznych regionu, takich jak: powiązanie gospodarki z ekologią i ochroną środowiska czy wspomnianym rolniczym charakterem regionu.

8.3. Migracje zagraniczne w województwie podlaskim – ujęcie ogólne

Odnosząc się do zagadnienia migracji zagranicznych z województwa podlaskiego należy zwrócić uwagę, że nie jest to wyjątkowe zjawisko w skali całego kraju. Polska od wielu lat jest tak zwanym krajem emigracyjnym. Istnieją silne wzorce emigracyjne, które w wielu rodzinach, a nawet całych społecznościach są gruntownie zakorzenione i traktowane jako pewnego rodzaju strategia¹⁰ radzenia sobie z trudną sytuacją życiową. W dzisiejszych czasach emigracja najczęściej przybiera formę ekonomiczną. Szacuje się, że jest to nawet 90% wszystkich wyjazdów¹¹. Dane na temat migracji zewnętrznych dotyczących całego kraju wskazują, że główną determinantą wyjazdów, pomijając w tym miejscu kwestie indywidualnych decyzji i powodów, były ekonomiczne konsekwencje akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wydarzenie to dało wielu osobom poszukującym zatrudnienia możliwość odnalezienia się na zagranicznych rynkach pracy. Warunki, w których było możliwe podjęcie legalnej pracy, spowodowały bardzo nagły i wysoki odpływ obywateli Polski do innych krajów Unii

⁸ M. Anacka, J. Brzozowski, H. Chaupezak i in., *Społeczne skutki poakcesyjnej migracji ludności Polski. Raport komitetu badań nad migracjami Polskiej Akademii Nauk*, Warszawa 2014, s. 47.

⁹ M. Proniewski i in., *Analiza...* op. cit., s. 10.

¹⁰ Por. Z. Kawczyńska-Butrym, *Migracje. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009, s. 9.

¹¹ A. Potrykowska, *Polityka migracyjna Polski*, [w:] *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski*, J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2016, s. 124.

Europejskiej. W rezultacie do 2015 r. odnotowano ponad 2 mln¹² migracji poakcesyjnych. Saldo migracji w tym czasie (2014 r.) wyniosło minus 15,8 tys.¹³ Pomimo tak wysokiej skali wyjazdów warto podkreślić, że migracje zagraniczne w skali ogólnopolskiej są szacowane na poziomie 6–7% wszystkich ruchów migracyjnych. Przykładowo w województwie podlaskim sięgają one 10%. Najwyższy odsetek ludzi emigrujących jest na Opolszczyźnie i wynosi 17%. Należy też dodać, że w skali całego kraju najwięcej osób migruje z miast i są to ludzie w wieku produkcyjnym¹⁴.

Jak wynika z danych GUS od 2005 do 2014 r. z wyjątkiem roku 2010 saldo migracji zgranicznych w województwie podlaskim również utrzymywało się na ujemnym poziomie. Na Podlasiu zauważa się występowanie ogólnych trendów migracyjnych. Mowa tu o feminizacji migracji. W rozpatrywanym przedziale czasowym więcej emigrowało kobiet niż mężczyzn. Najwięcej osób wyjechało z kategorii wiekowej od 25 do 39 roku życia, czyli w wieku produkcyjnym, co jest potwierdzeniem tendencji ogólnokrajowych (tab. 8.1.).¹⁵

Tabela 8.1. Migracje zagarniczne ludności na pobyt stały wedłu płci i wieku migrantów w województwie podlaskim

Wiek migrantów	Imigranci			Emigranci			Saldo migracji			
	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	
Ogółem	2005	462	205	257	565	279	295	-103	-65	-38
	2010	521	266	255	421	189	232	100	77	23
	2013	310	162	148	768	342	426	-458	-180	-278
	2014	305	150	155	642	297	345	-337	-147	-190
0–4 lata	58	26	32	27	10	17	31	16	15	
5–9	21	14	7	45	23	22	-24	-9	-15	
10–14	7	4	3	35	23	12	-28	-19	-9	
15–19	17	5	12	31	15	16	-14	-10	-4	
20–24	20	6	14	57	27	30	-37	-21	-16	
25–29	31	16	15	73	37	36	-42	-21	-21	
30–34	30	19	11	106	45	61	-76	-26	-50	
35–39	20	12	8	84	33	51	-64	-21	-43	
40–44	25	17	8	51	23	28	-26	-6	-20	

¹² Dane GUS.

¹³ Ibidem.

¹⁴ A. Potrykowska, *Polityka migracyjna...* op. cit., s. 126.

¹⁵ *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2016*, GUS, s. 116.

Tabela 8.2. Migracje zagarniczne ludności na pobyt stały wedłu płci i wieku migrantów w województwie podlaskim (dok.)

Wiek migrantów	Imigranci			Emigranci			Saldo migracji			
	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	
Ogółem	2005	462	205	257	565	279	295	-103	-65	-38
	2010	521	266	255	421	189	232	100	77	23
	2013	310	162	148	768	342	426	-458	-180	-278
	2014	305	150	155	642	297	345	-337	-147	-190
45–49	14	6	8	43	24	19	-29	-18	-11	
50–54	12	5	7	28	11	17	-16	-6	-10	
55–59	19	7	12	28	14	14	-9	-7	-2	
60–64	16	5	11	16	6	10	0	-1	1	
65 lat i więcej	15	8	7	18	6	12	-3	2	-5	

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2016, GUS, s. 116.

Podobnie jak w całej Polsce, także i w województwie podlaskim migracje zagarniczne od wielu lat były traktowane jako strategia radzenia sobie z niezadawalającymi warunkami ekonomicznymi. Przykładem mogą być chociażby takie miejscowości jak Mońki czy Siemiatycze, gdzie wyjazdy zarobkowe niemalże są tradycją rodzinną, a tym samym społeczności lokalnej. Ważną rolę w „masowych” migracjach ludności z powyższych miejscowości odegrały sieci powiązań i wypracowane sposoby postępowania wcześniejszych migrantów, którzy torowali drogę dla kolejnych osób.

W 2014 r. Podlasie było trzecim w kraju regionem o najwyższym wskaźniku emigracji na 100 tys. mieszkańców. Raport przedstawiony przez Komitet Badań nad Migracjami PAN podaje informacje, że 10% rodzin doświadcza przynajmniej migracji jednego z członków rodziny. Z tego wynika, że co dziesiąte gospodarstwo domowe jest *de facto* gospodarstwem migracyjnym. W przypadku 63% tych gospodarstw domowych emigracja dotyczy jednego członka rodziny, a w 26% dwóch.¹⁶

Autorzy raportu zwracają uwagę, że migracje osób mieszkających w województwie podlaskim w kontekście obierania kierunku wyjazdu praktycznie nie różnią się od kierunków obieranych przez emigrantów z innych regionów Polski. Do Wielkiej Brytanii i Irlandii wyjechało 28% osób, do Stanów Zjednoczonych 20%, do Belgii 18%, a do Niemiec 14%.¹⁷

¹⁶ M. Anacka, J. Brzozowski, H. Chaupczak i in., *Spoleczne...*, op. cit., s. 47.

¹⁷ Ibidem, s. 47.

Na podstawie badań Komitetu Badań nad Migracjami PAN wynika również, że ogólnie migracja w województwie podlaskim jest postrzegana jako: „poszukiwanie bezpieczeństwa ekonomiczno-socjalnego, ucieczka przed bezrobociem, ubóstwem, brakiem zabezpieczeń emerytalnych i niskimi świadczeniami społecznymi oraz brakiem realnego systemu wsparcia rodziny¹⁸”.

W całej dyskusji o migracjach zagranicznych ważna jest także kwestia definicyjna. Ze względu na funkcjonowanie różnych definicji terminu „wyjazd na pobyt stały” dane, które są dostępne mogą być bardzo rozbieżne. Przykładowo Główny Urząd Statystyczny oblicza liczbę migrantów zagranicznych na podstawie wymeldowania z pobytu stałego w kraju, choć wiele migrujących osób tego nie robi. Najbardziej dokładne obliczenia bazują jednocześnie na kilku źródłach – na przykład na danych z urzędów statystycznych krajów wyjścia oraz krajów docelowych czy chociażby Badaniach Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) i innych. W związku z tym wszystkie dane o wyjazdach zagranicznych należy traktować jako wartości przybliżone.

8.4. Konsekwencje migracji zagranicznych

Najbardziej dotkliwe, a zaraz najbardziej widoczne zmiany, które wynikają między innymi z migracji w ogóle, a w tym zagranicznych, dotyczą zmiany struktury ludności województwa podlaskiego. Tutaj rodzi się pytanie, jakie sytuacje i warunki społeczne wytworzyła migracja, z którymi powinny uporać się samorządy lokalne?

Można uznać, że migrację zagraniczne przyczyniają się do:

- stale zmniejszających się zasobów ludzkich, niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania regionu na wielu poziomach;
- szybkiego starzenia się społeczeństwa;
- odpływu ludzi w wieku produkcyjnym, tworzącym „lukę” w poszczególnych branżach zawodowych; ze względu na małą „atrakcyjność” rynku pracy województwa podlaskiego trudno będzie ją uzupełnić;
- obniżenia poziomu dzietności; osoby, które mogłyby potencjalnie założyć rodziny i mieć dzieci, często decydując się na ten krok poza granicami kraju;
- bezpowrotnej utraty kapitału ludzkiego, który mógłby być wykorzystany na wielu poziomach życia społecznego – w przeciwieństwie do migracji wewnętrznych, gdzie kapitał ludzki jest zatrzymywany na terenie kraju i przyczynia się do jego ogólnego rozwoju;

¹⁸ Ibidem, s. 48.

- osłabienia więzi rodzinnych i sieci wsparcia, które są bardzo istotne w przypadku chociażby starzenia się społeczeństwa,
- kreowania niekorzystnego wizerunku województwa podlaskiego na poziomach społecznym i ekonomicznym jako regionu, w którym trudno jest zaspokoić potrzeby i rozwiązać problemy przy dostępnych zasobach i wsparciu lokalnych władz.

Z powyższego wynika, że istnieją dwie silnie powiązane ścieżki, które mogłyby odpowiedzieć na wyzwania związane z emigracją ludzi z województwa podlaskiego. Z jednej strony należałoby zintensyfikować działania mające na celu zachęcenie ludzi do reemigracji. Z drugiej zaś powracającym osobom należałoby zaoferować warunki, które przyczyniłyby się do podjęcia decyzji o powrocie na stałe. Tego typu działania nie powinny mieć tylko na celu poprawy bytu indywidualnych osób i ich gospodarstw domowych. Ważne jest, aby opracowane strategie postępowania miały na uwadze poprawę sytuacji całego województwa przede wszystkim w kontekście starzenia się społeczeństwa, które generuje wiele wyzwań i niestety problemów. Przykładowo są to kwestie związane z pomocą i opieką osobom starszym, gdzie najczęstsza forma wsparcia ma charakter nieformalny. Inną rzeczą niezwiązaną z kwestią starzenia się społeczeństwa, lecz z ekonomią, byłoby sprowadzenie przedsiębiorców i inwestorów do województwa podlaskiego, co mogłoby przyczynić się do reemigracji mieszkańców Podlasia i ograniczenia wyjazdów osób zamieszkałych na tym terenie.

8.5. Polityka społeczna województwa podlaskiego a migracje zagraniczne

O ile w Polsce istnieje polityka migracyjna, która odnosi się do osób, które przybywają do naszego kraju, to trudno mówić o konkretnej polityce skierowanej do emigrantów, którzy potencjalnie mogliby wrócić. Odnosi się to również do poszczególnych regionów, choć nie można też jednoznacznie stwierdzić, że na poziomie lokalnym nie są podejmowane żadne działania, które mogłyby zachęcić do reemigracji lub zatrzymać osoby noszące się z zamiarem wyjazdu.

W województwie podlaskim jest prowadzonych szereg działań, które generalnie mają na celu poprawę sytuacji społeczno-gospodarczej regionu. Główne kierunki postępowania można dostrzec w *Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego do Roku 2020*.¹⁹ Zakłada ona trzy cele strategiczne:

- konkurencyjną gospodarkę;

¹⁹ Zob. http://www.strategia.wrotapodlasia.pl/pl/ps2/var/resources/154/248/4/srwp_2020_1.pdf (data dostępu: 02.08.2017).

- stworzenie powiązań krajowych i międzynarodowych na poziomie społeczno-gospodarczym;
- poprawę jakości życia mieszkańców.

„Działania i postępy w ramach jednego celu strategicznego będą wzmacniały możliwości osiągnięcia lepszych wyników w ramach obszarów pozostałych. Niewątpliwie podstawą rozwoju regionu musi być konkurencyjna gospodarka. To ona tworzy miejsca pracy i w konsekwencji prowadzi do wzrostu zatrudnienia, wzrostu dochodów i dobrobytu. Posiadanie pracy i dochodów stanowi fundament wysokiej jakości życia”²⁰.

Wydaje się, że rozwój gospodarczy jest kluczowym aspektem w kwestii niekorzystnej sytuacji demograficznej Podlasia. Dlatego jedną z możliwości uporańia się z odpływem ludności z województwa podlaskiego byłaby próba zachęcenia migrantów czy to wewnętrznych czy zewnętrznych do powrotu do pierwotnego miejsca zamieszkania, poprzez stworzenie odpowiednich warunków ekonomicznych.

Ernest Ravenstein, choć prowadził badania z perspektywy geograficznej, stworzył tak zwane prawa migracyjne, które można zaimplementować na polu nauk i rozważań społecznych. Jedno z praw brzmi: każdy ruch – przepływ (*co-current – stream*) wywołuje ruchy – przepływy powrotne (*counter-current, counter-stream*)²¹. Można byłoby się z tym zgodzić, lecz od czasu, gdy to prawo powstało – w XIX wieku – praktyka społeczna dostarczyła wielu dowodów, że choć występują migracje powrotne, to ich skala jest nieporównywalnie mniejsza aniżeli skala wyjazdów. W przypadku takich województw jak podlaskie trudno liczyć na to, że przywołane prawo zrealizuje się w sposób „naturalny”. Opieranie się na nim i wiara w jego „powodzenie” byłaby nieporozumieniem. Aby zachęcić ludzi do powrotu, należałoby zapewnić takie warunki społeczno-ekonomiczne, które byłyby porównywalne, a nawet lepsze od tych, które w miejscu imigracji odpowiadają na potrzeby i rozwiązują problemy potencjalnych reemigrantów. Na takim założeniu powinna bazować polityka społeczna na poziomie lokalnym i centralnym. Rozwój gospodarczy całego kraju powinien korespondować z rozwojem poszczególnych regionów, choć występuje znaczna dyferencjacja w poziomie rozwoju gospodarczego na poziomach lokalnych.

Podlasie od innych regionów kraju odróżniają niestety niesprzyjające warunki do readaptacji migrantów powrotnych. Podejmowane są działania w kierunku rozwoju gospodarczego na przykład tworzenia specjalnych stref ekonomicznych itp. Z badań wynika, że ok. 60% reemigrantów po powrocie do kraju nie

²⁰ Ibidem, s. 36.

²¹ Zob. E.G. Ravenstein, *The Laws of Migration, Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 48, No. 2 (Jun., 1885), pp. 167–235.

znajduje pracy, pomimo tego, że na Podlasiu wraca relatywnie więcej osób niż do innych regionów, i w krótkim czasie są zmuszeni do kolejnych wyjazdów. Natomiast 30% powracających do województwa podlaskiego uważa, że ich sytuacja w porównaniu z pierwotną, zdecydowanie się poprawiła dzięki funduszom, które zdobyli za granicą²².

Osoby powracające z zagranicy zawsze mogą skorzystać z oferty różnych ośrodków pomocy. Jak wynika z badań Komitetu Badań nad Migracjami PAN pracownicy socjalni w województwie podlaskim są przekonani, że reemigranci, którzy powracają z zagranicy są bardzo zaradną grupą. Niestety pomoc, z jakiej faktycznie mogą skorzystać po przyjeździe do Polski, jest zdecydowanie niewystarczająca. W województwie podlaskim w 2014 r. nie funkcjonowała żadna instytucja, której działania byłby specjalnie dedykowane osobom powracającym z zagranicy. Dotyczy to także starszych rodziców i dzieci. Dla osób po długotrwałej nieobecności nie zorganizowano żadnego systemu wsparcia instytucjonalnego zarówno administracji publicznej, jak i organizacji pozarządowych. Żadna organizacja pozarządowa w tamtym czasie nie zapisała w swoim statucie tego typu działań. W stolicy województwa ani w innym miejscowościach nie prowadzono żadnych programów pomocowych²³.

Powyższe zagadnienia powinny stać się kwestią priorytetową w kreowaniu polityki społecznej dotyczącej reemigrantów. Władze powinny też mieć na uwadze, że wyemigrowało wiele rodzin, które posiadają dzieci lub doczekają się potomstwa za granicą. Często wiele takich rodzin znajduje się w tak zwanej „pułapce migracyjnej”. Chciałyby wrócić, ale ze względu na edukację dzieci wstrzymują się z decyzją o powrocie. Jest to bardzo istotne zagadnienie z punktu widzenia kwestii demograficznych. Jeśli młode osoby nie powrócą w wieku szkolnym do ojczyzny, najprawdopodobniej swoje dalsze losy będą już kształtowały poza jej granicami.

W trakcie realizacji autorskich badań przeprowadzonych w 2011 i 2012 r. na grupie polskich rodzin mieszkających w Londynie respondenci często deklarowali, że odwołują decyzje o reemigracji z obawy przed niemożnością odnalezienia się ich dzieci w polskich szkołach. Rodzice widzieli problem w nadrobieniu różnic programowych, posługiwaniu się językiem polskim itp., co stanowi istotny sygnał wskazujący na potrzebę zorganizowania wsparcia w zakresie funkcjonowania młodych reemigrantów w polskim systemie szkolnym. Z jednej strony jest potrzebna rzetelna informacja, a z drugiej zaś stworzenie w szkołach posady nauczyciela wspierającego.

²² M. Anacka, J. Brzozowski, H. Chaupczak i in., *Spoleczne...*, op. cit., s. 48.

²³ M. Anacka, J. Brzozowski, H. Chaupczak i in., *Spoleczne...*, op. cit., s. 48.

Zadbanie o reemigrantów i stworzenie pola do ich samorealizacji powinno być istotnym kierunkiem działania w województwie podlaskim. Kolejny kierunek to ograniczenie odpływu młodych ludzi. W samym Białymstoku funkcjonuje pięć państwowych uczelni wyższych i wiele szkół prywatnych, które kształcą w wielu kierunkach i specjalnościach. Co roku kończy te uczelnie kilka tysięcy osób, które zdobywając wysokie kwalifikacje w wielu dziedzinach, nie mogą znaleźć pracy w regionie ze względu na niską dyferencjację zawodową tego obszaru. Często jest to bezpowrotna utrata kapitału ludzkiego, który mógłby być zainwestowany w rozwój województwa, co powoduje, iż jest to kolejne wyzwanie dla samorządów lokalnych, aby rozwój gospodarczy nie był jednokierunkowy. Stworzenie możliwości rozwoju gospodarki o znacznym stopniu dywersyfikacji byłoby szansą na zatrzymanie kapitału ludzkiego w regionie.

Kolejnym, ważnym, choć nie oczywistym aspektem, który może się odbić na kwestiach demograficznych wynikających z procesów migracyjnych jest wizerunek województwa podlaskiego. Jeżeli ludzie chcą wrócić bądź nie myśleć o wyjeździe, to region powinien być postrzegany jako atrakcyjny, nowoczesny, innowacyjny, który odpowiada na potrzeby mieszkańców. Powinno się zatem szeroko informować o wszelkich zdarzeniach, które podkreślają pozytywny wizerunek województwa zarówno na poziomie społecznym, gospodarczym, jak i kulturowym.

8.6. Podsumowanie

Reasumując powyższe rozważania, należy zwrócić uwagę na kluczowe punkty w dyskusji. Działania prowadzone w zakresie polityki społecznej i odnoszące się do kwestii migracyjnych w województwie podlaskim powinny dotyczyć:

- informowania potencjalnych reemigrantów o możliwościach zatrudnienia i aktywności ekonomicznej;
- stworzenia systemu pomocowo-informacyjnego dla osób, które wróciły i planujących reemigrację oraz dla członków ich rodzin, którzy są na miejscu – dzieci i starszych rodziców;
- stworzenia programów pomocowych (warsztatów, szkoleń) dedykowanych tylko dla reemigrantów w zakresie społecznym, ekonomicznym, a także kulturowym;
- wspierania potomstwa reemigrantów na etapie wdrażania się do polskiej szkoły.

Władze województwa powinny dbać o ograniczenie odpływu ludności poprzez inwestowanie w zróżnicowany rozwój gospodarczy oraz poprzez promo-

wanie Podlasia jako miejsca do życia, które odpowiada na potrzeby swoich mieszkańców.

Bibliografia

- Anacka M., Brzozowski J., Chaupczak H., i in. (2014), *Spoleczne skutki poakcesyjnej migracji ludności Polski. Raport komitetu badań nad migracjami Polskiej Akademii Nauk*, Warszawa 2014.
- Dane GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>, (data dostępu: 07.03.2017).
- Prognoza Ludności na Lata 2014-2050* (2014), GUS, Warszawa.
- Kawczyńska-Butrym Z. (2009), *Migracje. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Potrykowska A. (2016), *Polityka migracyjna Polski*, [w:] *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski*, J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Prognoza Ludności na Lata 2014–2050* (2014), GUS, Warszawa.
- Proniewski M., i in. (2016), *Analiza sytuacji społeczno ekonomicznej województwa podlaskiego w obszarach oddziaływania Europejskiego Funduszu Społecznego*, Departament Rozwoju Regionalnego, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok.
- Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego* (2016), GUS, Warszawa
- Ravenstein E.G. (1885), *The Laws of Migration*, *Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 48, No. 2.
- Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do Roku 2020*, http://www.strategia.wrotapodlasia.pl/pl/ps2/var/resources/154/248/4/srwp_2020_1.pdf (data dostępu: 02.08.2017).

9. Sytuacja na rynku pracy w województwie podlaskim

9.1. Wstęp

W aspekcie społecznym, ekonomicznym, w skali makroekonomicznej, a także na poziomie regionalnej i lokalnej polityki istnieje dążenie do osiągnięcia pełnego zatrudnienia oznaczającego wysoki poziom aktywności ekonomicznej ludności, w szczególności wskaźnika zatrudnienia przy relatywnie niskiej stopie bezrobocia. Osiągnięcie takiej optymalnej sytuacji jest zdeterminowane szeregiem czynników, z jednej strony oddziałujących na podaż zasobów pracy, z drugiej na popyt na podaż pracy.

Dążenie do osiągnięcia wysokiego stopnia sprawności funkcjonowania rynku pracy dotyczy również województwa podlaskiego, które uchodzi za region, jak wynika z analiz przestrzennego zróżnicowania rozwoju w Polsce, przeprowadzonych przez S. Golinowską i E. Kocot, „o niskim wzroście gospodarczym, ale z zarysowującymi się czynnikami rozwoju (i wzrostu gospodarczego w przyszłości)”¹.

Jak dotychczas województwo podlaskie w Polsce, jak też w skali UE, jest klasyfikowane do grupy województw najsłabszych. W 1999 r. PKB na 1 mieszkańca, w porównaniu do przeciętnego poziomu w kraju, wynosił 72,7%. Po 15 latach dystans ten nawet zwiększył się do średniej krajowej; w 2015 r. PKB na mieszkańca kształtował się na poziomie 71,1% (13. lokata w kraju).²

Celem niniejszego opracowania jest identyfikacja głównych problemów podlaskiego rynku pracy w odniesieniu do podażowej, jak też popytowej strony rynku pracy oraz propozycja działań, które pozwolą na efektywniejsze gospodarowanie zasobami pracy, co może przyczynić się do kreowania rozwoju regionu w warunkach prognozowanego deficytu rąk do pracy, z drugiej strony pozwoli na generowanie dochodów z pracy przez grupy społeczne obecnie marginalizowane.

¹ S. Golinowska, E. Kocot, *Spójność społeczna. Stan i perspektywy rozwoju społecznego w przekrojach regionalnych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2013.

² *Wstępne szacunki produktu krajowego brutto według województw w 2015 r.*, GUS, Urząd Statystyczny w Katowicach, Warszawa 2016.

Badania podlaskiego rynku pracy zostały oparte na analizie publikowanych materiałów statystycznych. Celem wzbogacenia materiału analitycznego odwołano się również do wyników badań prowadzonych na poziomie regionu, zwłaszcza w odniesieniu do popytowej strony rynku pracy.

9.2. Zmiany w rozmiarach potencjału pracy

Z punktu widzenia rozwoju gospodarki, jak też przedsiębiorstw bardzo ważna jest skala dostępności potencjału pracy, dlatego też istotna jest analiza struktury ludności pod względem ekonomicznym, ze szczególnym wyróżnieniem grupy w wieku produkcyjnym – od 18 lat do wieku emerytalnego (tab. 9.1.)³.

Tabela 9.1. Ludność województwa podlaskiego według ekonomicznych grup wieku w latach 2000-2050*

Rok	Liczba ludności ogółem	Wiek					
		Przedprodukcyjny	Produkcyjny	Poprodukcyjny	Przedprodukcyjny	Produkcyjny	Poprodukcyjny
		w tys.			w %		
2000	1 210,7	314,9	702,0	193,8	26,0	58,0	16,0
2005	1 199,7	259,8	740,4	199,5	21,7	61,7	16,6
2010	1 203,4	229,1	764,8	209,5	19,0	63,6	17,4
2011	1 201,0	223,3	764,7	212,9	18,6	63,7	17,7
2012	1 198,7	218,5	763,3	2167,0	18,2	63,7	18,1
2013	1 195,0	214,0	759,6	221,3	17,9	63,6	18,5
2014	1 191,9	210,5	755,6	225,9	17,7	63,4	19,0
2015	1 188,8	207,4	750,4	231,0	17,4	63,1	19,5
2020	1 168,2	196,3	742,5	437,3	16,8	63,6	37,4
2030	1 121,8	169,5	691,2	261,2	15,1	61,6	23,3
2040	1 058,8	145,1	641,9	271,7	13,7	60,6	25,7
2050	982,3	129,5	542,8	310,0	13,2	55,3	31,6

* Dla lat 2000-2015 dane rzeczywiste; dla lat 2020-2050 dane prognozowane.

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2000*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2001, s. 173; *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego 2010*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2011, s. 93 i nast.; *Ludność i migracje w województwie podlaskim w 2013*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2014, s. 19; *Prognoza ludności na lata 2014–2050*, GUS, Warszawa 2014, s. 191 i nast.

³ Do końca 2012 r. większość osób osiągała wiek emerytalny z upływem 60 roku życia (kobiety) i 65 roku życia (mężczyźni) – jest to tzw. powszechny wiek emerytalny. Zgodnie z ustawą z 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw, od 2013 r. nastąpiło stopniowe wydłużenie powszechnego wieku emerytalnego – docelowo do 67 lat (dla kobiet w 2040 r., dla mężczyzn w 2020 r.). Zmiana wieku emerytalnego następowała, co 4 miesiące o 1 miesiąc w górę.

Liczba ludności w wieku produkcyjnym, stanowiąca potencjalne zasoby siły roboczej do 2012 r. wykazywała tendencje rosnącą (z poziomu 702 tys. w 2000 r. do 764,7 tys. w 2011 r.). Od 2012 r. zarysowała się tendencja zmniejszających się z roku na rok potencjalnych zasobów pracy, podobnie jak w całej Polsce, jak też pozostałych krajach europejskich, co spowodowane jest schodzeniem z rynku pracy roczników wyżu powojennego.

Zmniejszające się zasoby pracy mają pozytywny wpływ na równoważenie rynku pracy, co uwidacznia się poprzez zmniejszenie skali bezrobocia.

W kolejnych latach, zgodnie z prognozą demograficzną, populacja osób w wieku produkcyjnym będzie powoli się zmniejszać. W 2050 r. ukształtuje się ona na poziomie 542,8 tys., czyli o 159,2 tys. mniej (22,7%) w stosunku do 2000 roku i o 220,2 tys. (prawie 23%) w stosunku do 2015 roku. Jej udział, w ogólnej liczbie mieszkańców województwa ma się zmniejszyć z 63,1% w 2015 roku do 55,3% w 2050 r., czyli o 8,5 pkt. proc.

Prognozy zasobów pracy są mniej optymistyczne, biorąc po uwagę zmiany granicy wieku emerytalnego, która ma nastąpić z dniem 1 października 2017 r. W nowym wariantcie potencjał zasobów pracy ukształtuje się w 2050 r. na poziomie 469,4 tys. osób. Oznacza to jego zmniejszenie aż o 281,0 tys. w stosunku do 2015 r. (czyli o 37,4 pkt. proc.)⁴. Skutkować to będzie olbrzymim brakiem rąk do pracy.

Z punktu widzenia analiz rynku pracy ważna jest dynamika i struktura potencjalnych zasobów pracy według wieku, z wyodrębnieniem wieku mobilnego i niemobilnego⁵.

Spadek populacji w wieku produkcyjnym jest związany głównie ze spadkiem ludności w wieku mobilnym (18–44 lata). Zbiorowość ta ma zmniejszyć się z 469 tys. osób w 2015 r. do 355,3 tys. w 2030 r. i do 253,5 tys. w 2050 r., a więc aż o 48,7 pkt. proc.

Z kolei w prognozowanym okresie od 2015 do 2050 r. liczba ludności w wieku niemobilnym wzrośnie do 356,1 tys. w 2040 r., po czym nieznacznie spadnie, osiągając poziom 289,3 tys. w 2050 r. Udział osób w wieku niemobilnym w ogólnej populacji zasobów pracy w województwie podlaskim zwiększy się z 37,5% w 2015 r. do 53,3% w 2050 r., zaś w wieku mobilnym zmniejszy się odpowiednio z 62,5% do 46,7%.

⁴ Dla porównania liczba mieszkańców stolicy województwa podlaskiego – Białegostoku w 2015 r. kształtowała się na poziomie 296 tys.

⁵ Za wiek mobilny przyjmuje się 18–44 lata, zaś za wiek niemobilny 45 lat – do osiągnięcia wieku emerytalnego.

Tabela 9.2. Prognozowane potencjalne zasoby pracy w województwie podlaskim w latach 2015–2050 według wieku

Lata	Liczba ludności w wieku produkcyjnym			Udział ludności w wieku mobilnym i niemobilnym w zasobach pracy ogółem (w %)		
	Ogółem	Wiek mobilny	Wiek niemobilny	Ogółem	Wiek mobilny	Wiek niemobilny
2015	750,2	469,0	281,2	100,0	62,5	37,5
2020	742,5	437,3	305,2	100,0	58,9	41,1
2025	711,2	397,0	314,2	100,0	55,8	44,2
2030	691,2	355,3	335,8	100,0	51,4	48,6
2035	668,2	315,0	353,2	100,0	47,1	52,9
2040	641,8	285,8	356,1	100,0	44,5	55,5
2045	597,2	268,0	329,2	100,0	44,9	55,1
2050	542,8	253,5	289,3	100,0	46,7	53,3

Źródło: *Prognoza ludności na lata 2014–2050*, GUS, Warszawa 2014, s. 191 i nast.

Z prognozy ludności wynika, iż populacja w wieku produkcyjnym w województwie podlaskim będzie się szybko starzeć. Ma to niezwykle istotne konsekwencje dla rynku pracy, ponieważ osoby w wieku niemobilnym, zazwyczaj charakteryzują się na niską mobilnością (stąd nazwa) przestrzenną, zawodową, edukacyjną i międzyzakładową⁶.

Resumując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, iż w perspektywie kolejnych dziesięcioleci nastąpi dość istotne zmniejszenie zasobów pracy, a także wzrośnie udział pracowników w wieku niemobilnym – czego muszą być świadomi sami pracodawcy z województwa podlaskiego.

9.3. Poziom i struktura popytu na pracę

Popyt na pracę jest kategorią o zasadniczym znaczeniu ekonomicznym i społecznym. Decyduje on o liczbie miejsc pracy w gospodarce, pośrednio więc o liczbie osób, które znajdują zatrudnienie, w efekcie o poziomie bezrobocia, a w konsekwencji o poziomie życia ludności.

Zrealizowany popyt na pracę możemy wyrazić liczbą pracujących w gospodarce, z uwzględnieniem poszczególnych działów gospodarki, celem identyfikacji

⁶ E. Kryńska (red.), E. Kwiatkowski, L. Kucharski, *Prognoza podaży i popytu na pracę w województwie podlaskim*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie, Białystok Warszawa 2010, s. 37.

kacji sektorów rosnących, a zarazem wykazujących określoną chłonność na zatrudnienie.

Z danych przedstawionych w tabeli 9.3. wynika, iż w województwie podlaskim mamy do czynienia z pozytywną tendencją systematycznego wzrostu popytu na pracę, o czym świadczy rosnąca liczba pracujących poza rolnictwem (z 254 tys. w 2002 r. do 286,1 tys. w 2015 r.). Z badań przedsiębiorstw wynika, iż w najbliższych latach utrzyma się rosnący trend popytu na pracę⁷ w sytuacji zmniejszających potencjalnych zasobów pracy.

Tabela 9.3. Liczba pracujących w województwie podlaskim w latach 2002–2015

Lata	Liczba pracujących			Zmian liczby pracujących (2002=100)		
	ogółem	w rolnictwie	poza rolnictwem	ogółem	w rolnictwie	poza rolnictwem
2002	393553	139589	253964	100,0	100,0	100,0
2003	392923	139343	253580	99,8	99,8	99,8
2004	388691	139536	249155	98,8	100,0	98,1
2005	387933	139536	248397	98,6	100,0	97,8
2006	394435	139413	255022	100,2	99,9	100,4
2007	410827	139738	271089	104,4	100,1	106,7
2008	418845	139116	279729	106,4	99,7	110,1
2009	409005	138788	270217	103,9	99,4	106,4
2010	398005	126703	271302	101,1	90,8	106,8
2011	403128	126584	276544	102,4	90,7	108,9
2012	397248	126709	270539	100,9	90,8	106,5
2013	400090	126790	273300	101,7	90,8	107,6
2014	408841	127040	281801	103,9	91,0	111,0
2015	413077	126955	286122	105,0	90,9	112,7

Źródło: *Pracujący w gospodarce narodowej*, GUS, Warszawa – z lat 2001–2016.

W województwie podlaskim popyt na pracowników jest generowany przede wszystkim przez tradycyjne sektory regionalnej gospodarki (tab. 9.4.). Ponad jedna trzecia pracujących jest związana z sektorem rolniczym, przy czym w ostatnich latach zarysował się stopniowy spadek zatrudnienia w tym sektorze (z 36% w 2005 r. do 30,7% w 2015 r.).

⁷ Por. C. Sadowska-Snarska (red.), *Popyt na zawody i kompetencje na podlaskim rynku pracy a potrzeby pracodawców w zakresie kształcenia ustawicznego pracowników w wieku 45 lat i więcej*, BFKK i RCS, Białystok 2015.

Tabela 9.4. Liczba i struktura pracujących według sekcji gospodarki PKD w województwie podlaskim w latach 2005 i 2015

Wyszczególnienie	2005		2015		Wzrost (+), spadek (-)	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	pkt proc.
Ogółem, w tym:	387 933	100,0	413 077	100,0	25 144	X
Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo, rybactwo	139 559	36,0	126 955	30,7	-12 604	91,0
Przemysł	59 243	15,3	63 920	15,5	4 677	107,9
Budownictwo	13 271	3,4	19 974	4,8	6 703	150,5
Handel i naprawa poj. sam.	50 596	13,0	55 903	13,5	5 307	110,5
Transport i gospodarka magazynowa	15 220	3,9	17 633	4,3	2 413	115,9
Zakwaterowanie i gastronomia	4 440	1,1	5 417	1,3	977	122,0
Informacja i komunikacja	3 065	0,8	4 057	1,0	992	132,4
Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	7 051	1,8	6 845	1,7	-206	97,1
Obsługa rynku nieruchomości	3 766	1,0	3 756	0,9	-10	99,7
Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	6 636	1,7	9 281	2,2	2 645	139,9
Administrowanie i działalność wspierająca	5 632	1,5	8 242	2,0	2 610	146,3
Administracja publiczna i obrotowa narodowa	18 405	4,7	21 148	5,1	2 743	114,9
Edukacja	31 784	8,2	34 071	8,2	2 287	107,2
Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	21 109	5,4	24 714	6,0	3 605	117,1
Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	3 305	0,9	3 887	0,9	582	117,6
Pozostała działalność usługowa	4 851	1,3	7 274	1,8	2 423	149,9

Źródło: dane Urzędu Statystycznego w Białymstoku.

Ważnym sektorem kreującym miejsca pracy jest przemysł, z 15,5% udziałem w ogólnej liczbie pracujących, przy czym w województwie podlaskim mamy do czynienia ciągle z dominacją przemysłów, charakteryzujących się wysoką pracochłonnością (przemysł spożywczy, drzewny, meblarski), o lokalizacji związanej występowaniem surowców (głównie pochodzenia rolniczego i leśnego), co wyróżnia kraje (regiony) słabo rozwinięte, o zacofanej strukturze go-

spodarki.⁸ Warto jednak zważyć na fakt utrzymania, a nawet zwiększenia, udziału przemysłu maszynowego, instrumentów medycznych, precyzyjnych i optycznych, pozostałego sprzętu transportowego, a więc przemysłów uznawanych za bardziej nowoczesne, kreujące jakościowo lepsze miejsca pracy.

W strukturze popytu na pracę ważną rolę odgrywają także takie sektory, jak: handel i naprawa pojazdów (13,5%) oraz budownictwo (4,8%), cechujące sezonowy i rotacyjny charakter zatrudnienia, jak też edukacja (8,2%), opieka zdrowotna i opieka społeczna (6%) oraz administracja publiczna i obrona narodowa (5,1%).

Reasumując, należy stwierdzić, iż dokonujące się zmiany w strukturze popytu na pracę, nie mają większego wpływu na zmianę rangi tradycyjnych działów podlaskiej gospodarki, z punktu widzenia zagospodarowania zasobów pracy.

Należy podkreślić, iż po 2012 r. pracodawcy na Podlasiu mają coraz większe trudności w znalezieniu odpowiednich osób do pracy. Z badania przeprowadzonego w ramach *Bilansu Kapitału Ludzkiego* wynikało, iż w 2013 r., wśród pracodawców poszukujących nowych pracowników do pracy, aż 84% skarżyło się na problemy z ich znalezieniem. Największy problem z pozyskaniem pracowników na Podlasiu mieli pracodawcy z branży budownictwo i transport – aż 99% wskazań, o 14 pkt. proc. więcej niż w Polsce. Trudności rekrutacyjne dotyczyły również branży usług specjalistycznych oraz przemysłu i górnictwa, gdzie odpowiednio: 85% i 84% pracodawców zgłaszało problemy rekrutacyjne. Autorzy badań stwierdzali, iż w województwie podlaskim trudności w znalezieniu odpowiednich osób do pracy są odczuwane częściej niż w skali kraju, co może wynikać z trudności w dostępie do osób o wymaganych przez pracodawców umiejętnościach i kwalifikacjach, a zatem o deficycie zawodów, na które jest rzeczywiste zapotrzebowanie w województwie podlaskim⁹.

Trudności w znalezieniu odpowiednich pracowników potwierdzają także badania przeprowadzone przez WUP Białystok. Wynika z nich, że iż co druga firma zatrudniająca pracowników boryka się z trudnościami ze znalezieniem odpowiednich pracowników. Największe trudności ze znalezieniem odpowiednich pracowników występują wśród firm działających w przemyśle (37,8% firm), ochronie zdrowia i pomocy społecznej (33,3%), budownictwie (33,3%) oraz w handlu i naprawach (32,1%).

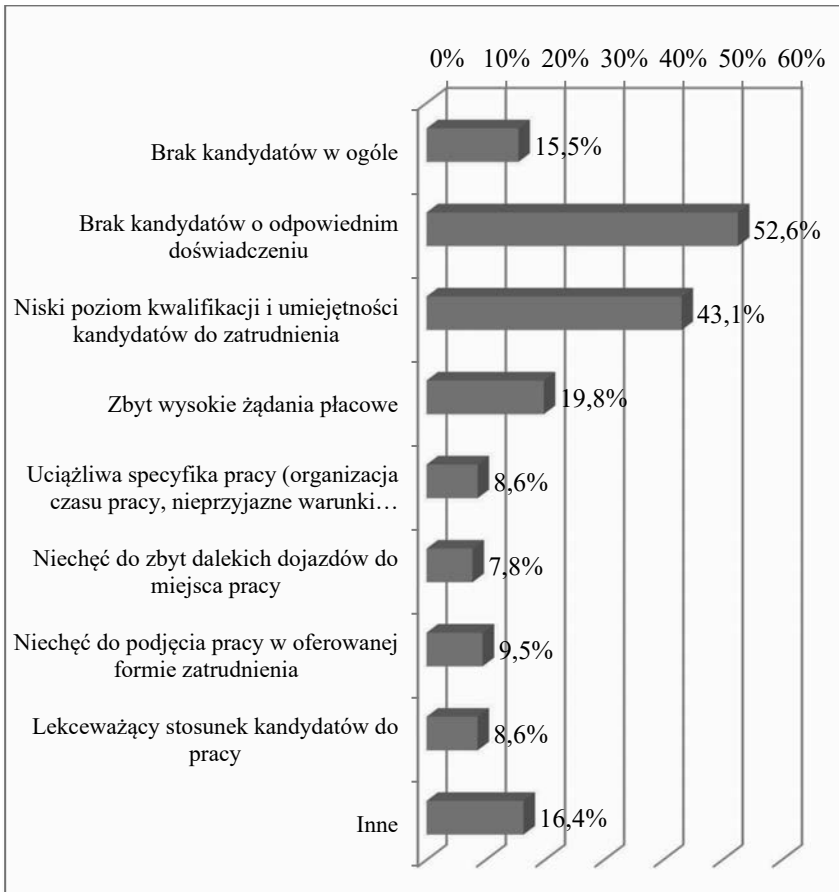
Najczęstszym powodem trudności ze znalezieniem odpowiednich pracowników, zdaniem ankietowanych, jest brak doświadczenia kandydatów do pracy

⁸ R. Horodeński, C. Sadowska-Snarska, *Kierunki zmian w poziomie i strukturze popytu na pracę w woj., podlaskim*, [w:] *Uwarunkowania rynku pracy w Polsce. Aspekty regionalne*, R.Cz. Horodeński, C. Sadowska-Snarska (red.), WSE, IPiSS, Białystok-Warszawa 2010, s. 40 i nast.

⁹ K. Kasperek, M. Magierowski, D. Turek, *Rynek pracy w województwie podlaskim w świetle danych z badań Bilans Kapitału Ludzkiego 2013*, PARP, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Białystok 2014.

(52,6% wskazań). Równie ważnym czynnikiem okazał się niski poziom kwalifikacji i umiejętności kandydatów do zatrudnienia. Tę odpowiedź wskazało 43,1% przedsiębiorstw (wyk. 9.1).

Wykres 9.1. Powody występowania trudności ze znalezieniem odpowiednich pracowników*

* Suma nie daje 100% ze względu na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi.

Źródło: C. Sadowska-Snarska (red.), *Popyt na zawody i kompetencje...*, op. cit., s. 128 i nast.

Największe zapotrzebowanie kadrowe wśród badanych przedsiębiorstw występuje w grupie *operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń*, gdzie co piąte przedsiębiorstwo poszukuje nowych pracowników w tej grupie zawodów. Równie dużą popularnością cieszy się grupa zawodów – *robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy*, gdzie niemal jedna trzecia firm wykazuje zapotrzebowanie na

poziomie 26,3% ogółu osób do zatrudnienia. Oznacza to, że podlaska gospodarka wykazuje największe zapotrzebowanie na pracowników z wykształceniem zawodowym, a w zdecydowanie mniejszym stopniu na specjalistów.

Taki trend potwierdza też badanie *Barometr zawodów*¹⁰ identyfikujący m.in. zawody deficytowe i nadwyżkowe w województwie podlaskim.

W 2017 r. na liście zawodów deficytowych znalazły się, takie zawody, jak: betoniarze i zbrojarze, diagności samochodowi, inżynierowie budownictwa, kierowcy samochodów ciężarowych i ciągników siodłowych, kucharze, murarze i tynkarze, operatorzy i mechanicy sprzętu do robót ziemnych, operatorzy obrabiarek skrawających, pielęgniarki i położne, robotnicy obróbki drewna i stolarze, samodzielni księgowi, spawacze, szefowie kuchni i ślusarze.

Inną branżą, w której mamy do czynienia z wyraźnym niedoborem kadr, jest transport. Od kilku lat podlascy pracodawcy zgłaszają niedobór pracowników, głównie kierowców samochodów ciężarowych oraz ciągników siodłowych. Z trudnością znajdowane są osoby do transportu międzynarodowego, z pakietem uprawnień (m.in. prawo jazdy kategorii C oraz C+E, ADR) oraz znajomością języków¹¹.

Należy podkreślić, iż w województwie podlaskim mamy wyraźne niedopasowanie podaży zasobów pracy do popytu na pracę, do wymogów stawianych przez pracodawców odnośnie m.in. do posiadanych kompetencji. Taka sytuacja wynika m.in. z nadmiaru absolwentów najbardziej popularnych kierunków kształcenia ponadgimnazjalnego i wyższego w regionie (ekonomistów, filozofów, historyków, politologów i kulturoznawców, pracowników biur podróży i organizatorów obsługi turystycznej, specjalistów administracji publicznej, specjalistów technologii żywności i żywienia, pedagogiki), jak też braku doświadczenia i kompetencji zawodowych odnoszących się do wszystkich wymienionych grup zawodów nadwyżkowych, w szczególności zarzucany jednak absolwentom. Słabą stroną podlaskich absolwentów jest również niewystarczająca znajomość języków obcych, brak kompetencji miękkich i umiejętności praktycznych oraz brak umiejętności zawodowych, np. obsługi nowoczesnych maszyn i urządzeń, nieznajomość branży¹². Liczna jest też populacja zasobów siły roboczej z niskim poziomem wykształcenia, nieaktualnymi umiejętnościami, wynikający z likwidacji zakładów przemysłowych w latach 90. XX wieku (np. krawcy i pracownicy produkcji odzieży, operatorzy maszyn włókienniczych).

¹⁰ *Barometr zawodów 2017. Raport podsumowujący badanie w województwie podlaskim*, WUP w Krakowie, Kraków 2017, s. 11 i nast.

¹¹ *Podlaska Mapa Zawodów i Kwalifikacji 2016*, WUP, Białystok 2016.

¹² *Barometr zawodów...*, op. cit.

9.4. Ocena stopnia wykorzystania potencjału pracy

Oceny sytuacji na rynku pracy dokonamy w oparciu o analizę wartości osiągniętych przez podstawowe wskaźniki rynku pracy, takie jak: aktywność ekonomiczna ludności, wskaźnik zatrudnienia czy stopa bezrobocia. Stanowią one swoisty probierz efektywności funkcjonowania rynków pracy wykorzystywany zarówno w celu określenia aktualnej sytuacji na rynkach pracy, jak i kierunków zasadniczych zmian zachodzących na nich¹³. Zwrócimy również uwagę na poziom i strukturę biernych zawodowo.

Z analizy danych zawartych w tabeli 9.5. wynika, iż w warunkach rosnącego niezrealizowanego popytu na pracę, mamy do czynienia z niską skalą wykorzystania potencjału pracy. W 2015 r. wskaźnik aktywności zawodowej ukształtował się zaledwie na poziomie 56,1% (63,8% dla mężczyzn i 48,7% dla kobiet), zaś wskaźnik zatrudnienia wyniósł 52,1% (59,3% dla mężczyzn i 45,6% dla kobiet). Warto podkreślić, że wartości tych wskaźników są na niższym poziomie, niż miało to miejsce w 1999 r.

Z drugiej strony mamy do czynienia z relatywnie wysoką skalą bezrobocia. Na koniec marca 2017 r. liczba zarejestrowanych bezrobotnych osiągnęła poziom 47,8 tys. osób, z tego 28,5 tys. to długotrwale bezrobotni. Stopa bezrobocia ukształtowała się na poziomie 10,1% i była wyższa o 2 pkt. proc. w stosunku do średniej krajowej (8,1%). W strukturze osób bezrobotnych szczególnie liczna jest populacja młodzieży do 30 roku (13,9 tys., tj. 29,2% ogółu bezrobotnych).¹⁴

Tabela 9.5. Aktywność ekonomiczna ludności powyżej 15. roku życia w województwie podlaskim w latach 1999-2015

Rok	Liczba ludności (w tys.)								
	Czynna zawodowo			Pracująca			Bierna zawodowo		
	O	M	K	O	M	K	O	M	K
1999	647	348	299	564	307	257	382	152	230
2005	499	272	227	422	239	183	406	162	244
2010	527	292	235	473	271	225	452	183	269
2014	514	282	232	467	257	210	405	159	246
2015	519	285	233	482	265	218	406	162	245

O – Ogółem; M – Mężczyźni; K – Kobiety
Źródło: dane GUS.

¹³ A. Tomanek, *Strukturalne uwarunkowania rozwoju podlaskiego rynku pracy*, [w:] *Uwarunkowania rynku pracy...*, op. cit., s. 77 i nast.

¹⁴ *Podlaski rynek pracy marzec 2017*, WUP, Białystok 2017, s. 6 i nast.

Tabela 9.6. Wskaźniki aktywności ekonomicznej ludności powyżej 15 roku życia w województwie podlaskim w latach 1999–2015 (w %)

Rok	Wskaźnik aktywności zawodowej			Wskaźnik zatrudnienia		
	O	M	K	O	M	K
1999	62,9	69,6	56,5	54,8	61,4	48,6
2005	55,1	62,7	48,2	46,6	55,1	38,9
2010	54,6	61,9	48,0	49,6	56,5	43,5
2014	55,9	63,9	48,5	50,8	58,3	43,9
2015	56,1	63,8	48,7	52,1	59,3	45,6

O – Ogółem; M – Mężczyźni; K – Kobiety
Źródło: jak w tabeli 9.5.

W efekcie poważnym problemem podlaskiego rynku pracy jest szczególnie wysoka skala bierności zawodowej. Biorąc pod uwagę wyniki BAEL w 2015 r., populacja biernych zawodowo osiąga poziom – 406 tys. osób (wobec 482 tys. pracujących). W strukturze biernych zawodowo wyraźnie przeważają kobiety – stanowią one ponad 60,0% ogółu biernych zawodowo.

Tak wysoka skala bierności zawodowej jest wywołana różnymi czynnikami. Biorąc pod uwagę populację biernych zawodowo, główne powody pozostawania poza rynkiem pracy to: emerytura (49,4%), nauka i uzupełnianie kwalifikacji (23,0%), choroba, niepełnosprawność (10%), obowiązki rodzinne i prace związane z prowadzeniem domu (4,6%).¹⁵

Należy jednak dostrzec, że grupa biernych zawodowo nie jest homogeniczna, a przyczyny pozostawania poza rynkiem pracy należy wiązać z płcią, wiekiem oraz wykształceniem.

Interesujących spostrzeżeń dostarcza analiza przyczyn bierności zawodowej ludności w wieku 25–34 lata, która obejmuje okres nasilonych obowiązków rodzinnych, związanych z okresem nasilonych obowiązków związanych, z opieką i wychowaniem małych dzieci (wyk. 9.2.).

W tej grupie wiekowej, ze względu na obowiązki rodzinne i związane z prowadzeniem domu, poza rynkiem pracy, pozostaje ponad 9,3 tys. kobiet (85,7%) i 0,8 tys. mężczyzn (19,7%). Tak więc trudności w godzeniu życia zawodowego z rodzinnym przyczyniają się do silnej dezaktywizacji, szczególnie kobiet¹⁶.

¹⁵ Aktywność ekonomiczna ludności w województwie podlaskim, Narodowy Spis Powszechny 2011, US w Białymstoku, Białystok 2014.

¹⁶ Por. C. Sadowska-Snarska, *Zatrudnienie przyjazne rodzinie jako narzędzie adaptacyjności firm i pracowników w wymiarze regionalnym*, BFKK, Białystok.

Z analizy danych odnośnie struktury wykształcenia kobiet biernych zawodowo w Polsce, wynika, iż jest obserwowany trend wzrostowy poziomu wykształcenia kobiet biernych zawodowo z przyczyn rodzinnych. Najbardziej zwiększa się grupa kobiet z wykształceniem wyższym, bowiem ich liczba, w Polsce w 2004 r. (IV kwartał), wynosiła 96 tys. i wzrosła do 259 tys. w 2016 roku (IV kwartał)¹⁷.

Wyraźnie natomiast maleje liczba kobiet o najniższym poziomie wykształcenia. Poza rynkiem pracy, z powodu wykonywania obowiązków rodzinnych i domowych, pozostaje więc, coraz większa liczba, coraz lepiej wykształconych kobiet, a to oznacza marnotrawienie kapitału ludzkiego.

Należy podkreślić, iż obok wysokiej skali bierności zawodowej młodych kobiet z przyczyn rodzinnych, systematycznie rośnie liczba bezrobotnych kobiet, które po urodzeniu dziecka nie podjęły zatrudnienia i trafiły do rejestrów osób bezrobotnych (tab. 9.7.). W województwie podlaskim w latach 2008–2017 odsetek bezrobotnych młodych matek w ogólnej liczbie bezrobotnych kobiet wzrósł o ponad 10 pkt. proc. Oznacza to, że po urodzeniu dziecka powrót na rynek pracy jest z pewnością utrudniony.

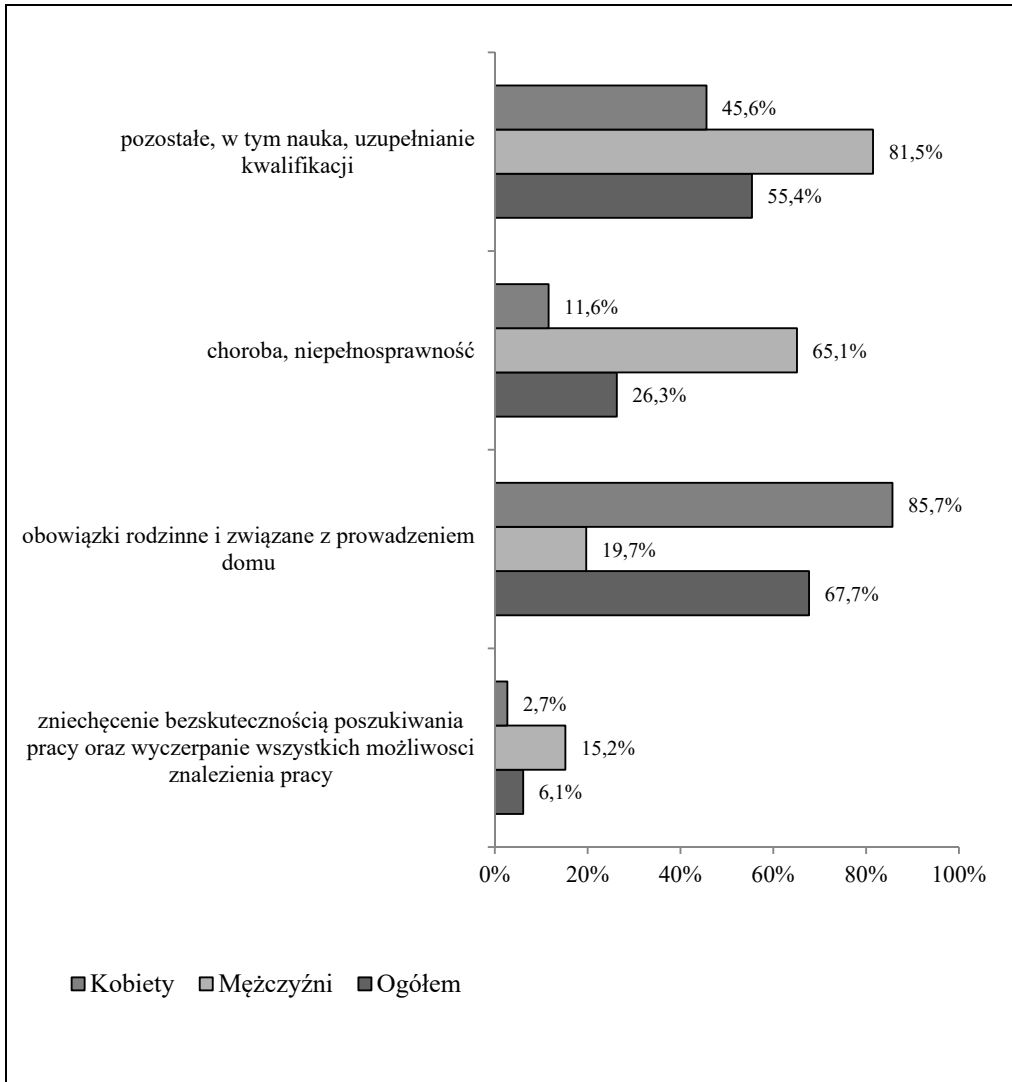
Tabela 9.7. Liczba bezrobotnych kobiet, które nie podjęły zatrudnienia po urodzeniu dziecka w województwie podlaskim w latach 2008–2017

Lata	Ogólna liczba bezrobotnych kobiet	Liczba bezrobotnych kobiet, które nie podjęły zatrudnienia po urodzeniu dziecka	Udział bezrobotnych kobiet, które nie podjęły zatrudnienia po urodzeniu dziecka w ogólnej liczbie bezrobotnych kobiet (w %)
2008	23 095	4 732	20,5
2009	28 149	5 551	19,7
2010	30 210	5 712	18,9
2011	31 736	6 233	19,6
2012	31 553	6 680	21,2
2013	32 303	7 102	22,0
2014	27 478	6 808	24,8
2015	24 943	6 604	26,5
2016	22 765	6 566	28,8
2017 (marzec)	21 635	6 585	30,4

Źródło: dane WUP w Białymstoku.

¹⁷ Aktywność ekonomiczna ludności w Polsce IV kwartał 2016, GUS, Warszawa 2017.

Wykres 9.2. Przyczyny bierności zawodowej ludności w wieku 25–34 lata w województwie podlaskim

Źródło: *Aktywność ekonomiczna ludności w województwie podlaskim*, Narodowy Spis Powszechny 2011, US w Białymstoku, Białystok 2014.

Analizując niewykorzystany potencjał pracy w województwie podlaskim, warto zwrócić uwagę także na sytuację osób w wieku po 50. roku życia. Dane statystyczne, jak też wyniki badań potwierdzają, iż warstwa ta stanowi szcze-

gólnie niewykorzystany potencjał pracy w województwie podlaskim¹⁸. Świadczą o tym m.in. niskie wskaźniki aktywności zawodowej tych osób, wskaźniki zatrudnienia, a zarazem duża skala bierności zawodowej (tab. 9.8.).

Tabela 9.8. Aktywność ekonomiczna ludności po 50. roku życia w województwie podlaskim na tle kraju w 2015 r.

Wyszczególnienie	Ogółem (w tys. osób)	Aktywni zawodowo (w tys. osób)			Bierni zawo- dowo (w tys. osób)	Wsp. aktywności zawodowej (w %)	Wsk. zatrud- nienia (w %)
		Razem	Pracujący	Bezrobotni			
Polska	13 674	4 786	4 561	225	8887	35,0	33,4
Woj. podlaskie	411	149	144	5	262	36,3	35,0

Źródło: *Osoby powyżej 50. roku życia na rynku pracy 2015*, GUS, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, Warszawa-Bydgoszcz 2017.

W województwie podlaskim, podobnie jak w całej Polsce, zaledwie co trzecia osoba w tym wieku jest aktywna. W przypadku kobiet, aktywność zawodowa wykazuje zdecydowanie niższy poziom w stosunku do mężczyzn, osiągając poziom 28,6% (w kraju – 27,7%).

9.5. Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy wynika, iż w województwie podlaskim zarysował się na trwałe proces zmniejszania się zbiorowości potencjalnych zasobów pracy. Tendencja ta będzie kontynuowana w okresie perspektywicznym (do 2050 r.). Malejące zasoby pracy mogą negatywnie wpłynąć w przyszłości na równowagę na regionalnym rynku pracy poprzez wywołanie stanu deficytu siły roboczej oraz ograniczać możliwości rozwojowe przedsiębiorstw. Ludność województwa podlaskiego, a zwłaszcza zbiorowość potencjalnych zasobów pracy (ludność w wieku produkcyjnym), wyraźnie podlega procesowi starzenia. Rodzi to określone konsekwencje dla rynku pracy. Osoby znajdujące się w starszych grupach wieku na ogół charakteryzują się ograniczoną mobilnością (zawodową, edukacyjną, przestrzenną oraz międzyzakładową), co wpływa na zmniejszenie ich zdolności do elastycznego reagowania na zmiany zachodzące we współczesnych gospodarkach i na współczesnych rynkach pracy.

¹⁸ C. Sadowska-Snarska (red.) *Uwarunkowania utrzymania aktywności zawodowej osób pracujących po 50. roku życia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2011.

Z analizy popytowej strony rynku pracy wynika, że zarysowała się pozytywna tendencja nieznacznie rosnącego popytu na pracę, co w warunkach, z jednej strony zmniejszającej się populacji potencjalnych zasobów pracy, ma wpływ na nieznaczne zmniejszenie liczby bezrobotnych, ale rodzi też problem deficytu siły roboczej.

Przeprowadzona analiza pokazała też olbrzymią skalę niewykorzystanych zasobów pracy w województwie podlaskim, co ma wpływ na niski poziom dochodów i warunków życia grup, utrzymujących się nie z dochodów z pracy, ale z różnego rodzaju transferów socjalnych. Oznacza to pilną potrzebę tworzenia warunków do aktywizacji zawodowej tych grup społeczeństwa, które aktualnie są poza rynkiem pracy: kobiety, opiekunowie osób zależnych, w tym młode matki dobrze wykształcone, osoby w wieku 50+, jak też osoby młode do 30 roku życia).

Należy podkreślić, iż malejąca podaż zasobów pracy nie spowoduje automatycznego wyeliminowania problemu bezrobocia i zmniejszenia skali bierności zawodowej. Struktura kwalifikacyjna zasobów siły roboczej w znacznym stopniu nie odpowiada zapotrzebowaniu zgłaszanemu przez pracodawców, co skutkuje występowaniem jednocześnie zawodów nadwyżkowych i deficytowych.

Należy podkreślić, iż poprawa sytuacji na rynku pracy w regionie podlaskim, a zarazem sytuacji dochodowej mieszkańców, wymaga przekształceń w strukturze gospodarki. Dotychczas dokonujące się zmiany w strukturze popytu na pracę nie mają większego wpływu na zmianę rangi tradycyjnych działów podlaskiej gospodarki, z punktu widzenia zagospodarowania zasobów pracy, jakimi jest głównie: rolnictwo, przemysł, handel, edukacja oraz ochrona zdrowotna i pomoc społeczna. Działy te od lat generują głównie niskopłatne miejsca pracy¹⁹. Gospodarka podlaska wymaga znacznie szybszych przeobrażeń w kierunku sektorów nowoczesnych, bazujących na „wiedzy” jako kluczowego czynnika współczesnego rozwoju.

Bibliografia

Aktywność ekonomiczna ludności w Polsce IV kwartał 2016 (2017), GUS, Warszawa.

Aktywność ekonomiczna ludności w województwie podlaskim (2014), Narodowy Spis Powszechny 2011, US w Białymstoku, Białystok.

Aktywność ekonomiczna ludności w województwie podlaskim (2014), Narodowy Spis Powszechny 2011, US w Białymstoku, Białystok.

¹⁹ Porc. Sadowska-Snarska, *Zmiany strukturalne w zatrudnieniu jako czynnik rozwoju regionalnego (na przykładzie regionu północno-wschodniej* Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2000.

- Barometr zawodów 2017. Raport podsumowujący badanie w województwie podlaskim*, WUP w Krakowie, Kraków 2017, s. 11 i nast.
- Golinowska S., Kocot E. (2013), *Spójność społeczna. Stan i perspektywy rozwoju społecznego w przekrojach regionalnych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Horodeński R.Cz., Sadowska-Snarska C. (2010), *Kierunki zmian w poziomie i strukturze popytu na pracę w województwie podlaskim*, [w:] *Uwarunkowania rynku pracy w Polsce. Aspekty regionalne*, R. Cz. Horodeński, C. Sadowska-Snarska (red.), WSE, IPiSS, Białystok-Warszawa, s. 40 i nast.
- Kasperek K., Magierowski M., Turek D. (2014), *Rynek pracy w województwie podlaskim w świetle danych z badań Bilans Kapitału Ludzkiego 2013*, PARP, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Białystok.
- Kryńska E. (red.), Kwiatkowski E., Kucharski L. (2010), *Prognoza podaży i popytu na pracę w województwie podlaskim*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie, Białystok Warszawa, s. 37.
- Podlaska Mapa Zawodów i Kwalifikacji 2016* (2016), WUP, Białystok.
- Podlaski rynek pracy marzec 2017* (2017), WUP, Białystok, s. 6 i nast.
- Prognoza ludności na lata 2014–2050* (2014), GUS, Warszawa.
- Sadowska-Snarska C. (2014), *Zatrudnienie przyjazne rodzinie jako narzędzie adaptacyjności firm i pracowników w wymiarze regionalnym*, BFKK, Białystok.
- Sadowska-Snarska C., (red.) (2011), *Uwarunkowania utrzymania aktywności zawodowej osób pracujących po 50. roku życia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok.
- Sadowska-Snarska C., red. (2015), *Popyt na zawody i kompetencje na podlaskim rynku pracy a potrzeby pracodawców w zakresie kształcenia ustawicznego pracowników w wieku 45 lat i więcej*, BFKK i RCS, Białystok.
- Tomanek A., *Strukturalne uwarunkowania rozwoju podlaskiego rynku pracy*, [w:] *Uwarunkowania rynku pracy... op. cit.*, s. 77 i nast.
- Wstępne szacunki produktu krajowego brutto według województw w 2015 r.* (2016), GUS, Urząd Statystyczny w Katowicach, Warszawa.

Dr Joanna BOROWIK

Zakład Socjologii Edukacji i Gerontologii Społecznej

Wydział Pedagogiki i Psychologii

Uniwersytet w Białymstoku

10. Kondycja rodziny a potencjał rozwojowy województwa podlaskiego

10.1. Wstęp

W ostatnich latach zwraca się uwagę na zmiany, które dokonują się w polskiej rodzinie od początku XXI wieku. Pomimo wyobrażenia, dzięki któremu rodzina jawi się jako ostoja bezpieczeństwa, akceptacji, stałości i równości wszystkich jej członków, nie była ona w stanie uchronić się przed zagrożeniami, które niesie za sobą zachodnia cywilizacja. Czas historyczny zmienia warunki życia oraz funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie. Przyczynia się również do powstawania nowych pod względem jakościowym struktur rodzinnych. Zjawisko to ma szczególnie znaczenie w kontekście wychowywania dzieci, gdyż, jak zauważa P. Bourdieu¹, to właśnie styl wychowania przyjęty w rodzinie przygotowuje najmłodsze pokolenie do funkcjonowania w społeczeństwie. Zdaniem autora: „kapitał społeczny to zbiór rzeczywistych lub potencjalnych zasobów, które są związane z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków, znajomości i wzajemnego uznania – innymi słowy, z przynależnością do grupy – które umożliwiają każdemu ze swoich członków wsparcie dzięki posiadanemu przez całą zbiorowość kapitałowi”². L. Kocik zwraca uwagę na fakt, że rodzina: „...wiąże osobę ludzką we wszystkich fazach jej życia ze społeczeństwem, kulturą, narodem, klasą społeczną. Motywuje jej aktywność ekonomiczną, społeczną i kulturalną, kształtuje cechy osobowości człowieka”³.

¹ P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*, P. Biłos (tłum.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.

² P. Bourdieu, *The forms of capital*, [w:] J. *Handbook of theory and research for the sociology of education*, J.G. Richardson (red.), Greenwood Press, New York 1986, s. 248-249.

³ L. Kocik, *Rodzina w obliczu wartości i wzorów życia ponowoczesnego świata*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2006, s. 60.

W swoich rozważaniach dotyczących funkcjonowania rodziny w województwie podlaskim, pragnę zwrócić szczególną uwagę na jej złożony i różnorodny charakter zarówno w kontekście społeczno-ekonomicznym, jak i kulturowym.

10.2. Kontekst społeczno-ekonomiczny funkcjonowania rodziny w województwie podlaskim

Określając kondycję rodziny zamieszkującej województwo podlaskie w kontekście jej potencjału rozwojowego, należy najpierw dokonać charakterystyki omawianego obszaru. Opisując zmiany społeczno-ekonomiczne zachodzące w Polsce, należy wspomnieć o zmieniającej się strukturze rodziny. W dużej mierze jest ona związana między innymi z niskim poziomem dzietności, późnym rodzicielstwem, wydłużającym się trwaniem życia oraz nasileniem zjawiska migracji⁴. W tym miejscu warto zauważyć, że w województwie podlaskim obserwuje się systematyczny spadek liczby ludności. W roku 2016 na omawianym obszarze odnotowano ubytek naturalny, podobnie jak w latach ubiegłych, który wyniósł minus 821. „W przeliczeniu na 1000 mieszkańców województwa ukształtował się na poziomie minus 0,76 (wobec minus 1,24 w poprzednim roku) i nadal wyraźnie odbiegał od wskaźnika ogólnokrajowego wynoszącego minus 0,15. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż w miastach województwa podlaskiego przyrost naturalny przyjął wartość dodatnią, i w przeliczeniu na 1000 mieszkańców wyniósł 1,21, podczas gdy na terenach wiejskich w dalszym ciągu występował ubytek, a wskaźnik ukształtował się tam na poziomie minus 3,78. W Polsce w 2016 r. tendencja była odwrotna: w miastach stwierdzono ubytek naturalny (minus 0,45 na 1000 mieszkańców), podczas gdy na wsi przybrał on wartość dodatnią (0,31 na 1000 mieszkańców)”⁵. Dodatkowo liczba mieszkańców przypadająca na 1 km² w województwie podlaskim jest najniższa w kraju i plasuje się na poziomie 59 osób, gdzie średnia dla Polski wynosi 123, a najbardziej zaludnionym obszarem jest województwo śląskie (373 osoby na 1 km²)⁶. Z danych GUS wynika również, że w 2011 r. odsetek gospodarstw domowych, w których żyją osoby powyżej 65 roku życia jest tu najwyższy w Polsce i wynosi ok. 33%.

⁴ Z. Szarota, *Społeczno-demograficzne aspekty starzenia się społeczeństwa*, [w:] *Starość. Między diagnozą a działaniem*, R.J. Kijak, Z. Szarota (red.), Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013, s. 6.

⁵ *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2016 r.*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2017.

⁶ *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014-2050*, GUS, Warszawa 2014.

W kwestii rozwoju regionu należy zwrócić uwagę na fakt masowej migracji, która ma miejsce od momentu akcesji Polski do Unii Europejskiej. Saldo migracji zewnętrznych obecnie jest na ujemnym poziomie podobnie jak w całej Polsce⁷. Zjawisko to nie pozostaje bez znaczenia dla funkcjonowania i kondycji podlaskiej rodziny. Konfrontacja rodziny z migracją jednego z jej członków implikuje wiele problemów dotyczących wzajemnych relacji, które wraz z upływem czasu mogą ulec osłabieniu, a w szerszej perspektywie mogą spowodować rozpad rodziny. Szereg trudności pojawia się również w kontekście wychowania dzieci, które mają coraz mniej wspólnych tematów z rodzicem przebywającym za granicą, co powoduje również oddalenie psychiczne i emocjonalne.

Analizując kondycję społeczno-ekonomiczną rodziny w województwie podlaskim, należy również zwrócić uwagę na następujące czynniki: zubożenie rodzin, zmniejszenie się liczby zawieranych małżeństw, wzrost liczby rozwodów oraz wzrastający odsetek alternatywnych form życia rodzinnego. Jak zauważył T. Kukołowicz: „nowe układy rodzinne, zmienione warunki życiowe tworzą odmienne sytuacje wychowawcze, które stanowią wypadkową spełniania przynależnych jej funkcji, a także etapów przemieniania się ich życia”⁸.

„Województwo podlaskie jest jednym z najbiedniejszych regionów typu NUTS 2⁹ w Unii Europejskiej, jest położone peryferyjnie nie tylko w Polsce, ale także w Unii Europejskiej”¹⁰. Analizując dane z lutego 2015 r., warto zauważyć, że bezrobocie w województwie podlaskim wyniosło 13,7%, gdy w Polsce plasowało się na poziomie 12%. W niektórych powiatach województwa podlaskiego poziom bezrobocia był znacząco wyższy od średniego poziomu dla kraju i województwa. Najwyższy poziom bezrobocia został odnotowany w powiecie grajewskim i wyniósł 20,7%, w kolneńskim 19,3% czy w powiecie sejneńskim 18,1%¹¹. Stan na koniec sierpnia 2017 r. wyniósł 9,1%¹². Analizując powody udzielania pomocy na terenie województwa podlaskiego w 2015 r., 28953 rodzin uzyskało pomoc ze względu na występujące w nich ubóstwo. Kolejnym powodem było bezrobocie, z powodu którego wsparcie otrzymało

⁷ Ibidem.

⁸ T. Kukołowicz, *Rodzina wychowuje*, Stalowa Wola 1998, s. 265.

⁹ <http://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/jednostki-terytorialne/klasyfikacja-nuts/> (data dostępu: 4.10.2017).

¹⁰ *Strategia rozwoju województwa podlaskiego do roku 2020*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, 2013, s. 13.

¹¹ *Rocznik statystyczny pracy 2015*, GUS, Warszawa.

¹² *Liczba bezrobotnych zarejestrowanych oraz stopa bezrobocia według województw stan w końcu sierpnia 2017 r.* GUS, Warszawa.

22478 rodzin, a ponad 12 tys. przyznano ze względu na długotrwałą chorobę lub niepełnosprawność.

Kolejny aspekt analizy kondycji rodziny dotyczy odsetka zawieranych małżeństw, a także skali rozwodów, które zostały zaprezentowane w tabeli 10.1. W przypadku liczby zawieranych małżeństw w latach 2010–2015 następował znaczący spadek. Zmiana opisywanej tendencji została odnotowana w 2016 r., w którym zarejestrowano 6279 nowych związków małżeńskich. „Współczynnik małżeństw (liczba nowo zawartych małżeństw na 1000 ludności) przyjął wartość 5,3 i był zbliżony w miastach i na wsi”¹³. W porównaniu do poprzednich lat odnotowano spadek orzeczonych prawomocnie rozwodów, których w 2016 r. odnotowano 1815, co oznacza spadek o 160 (8,1%) w stosunku do roku 2015¹⁴.

Tabela 10.1. Małżeństwa zawarte i rozwiązane

Wyszczególnienie		Małżeństwa zawarte	Małżeństwa rozwiązane przez rozwód
Ogółem	2005	6498	2178
	2010	7003	1937
	2014	6135	1905
	2015	6061	1975
Miasta	2005	3751	1777
	2010	4316	1535
	2014	3684	1466
	2015	3636	1537
Wieś	2005	2747	401
	2010	2687	402
	2014	2451	439
	2015	2425	438

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego*, Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok 2016.

Prezentowane dane nakreślają obraz rodziny w województwie podlaskim jako grupy, której kondycja w dużej mierze zależy od sytuacji na rynku pracy i związanego z nią lęku przed jej utratą. Dzieje się tak między innymi ze względu na niskie poczucie bezpieczeństwa, powodowane przez brak stabilności

¹³ *Sytuacja demograficzna województwa podlaskiego w 2016 r.*, Notatka informacyjna Urzędu Statystycznego w Białymstoku, Białystok 2017.

¹⁴ *Ibidem*.

i równowagi. Zjawisko bezrobocia jest nierozzerwalnie powiązane z ubóstwem towarzyszącym rodzinom, które przyczynia się do podejmowania decyzji o wyjeździe za granicę. Czas rozłąki nie sprzyja budowaniu relacji oraz przyczynia się do osłabienia więzi wewnątrzrodzinnych.

10.3. Kontekst przekazu kulturowego w funkcjonowaniu rodziny w województwie podlaskim

Opisując kondycję rodziny w województwie podlaskim, nie można pominąć ważnego czynnika kształtowania tożsamości poszczególnych jej członków w kontekście miejsca zamieszkania. Dotyczy to obszaru pogranicza, które charakteryzuje się zróżnicowaniem wyznaniowym i etnicznym. Specyfika tych ziem wiąże się przede wszystkim z występującą tam różnorodnością kulturową, która odgrywa znaczącą rolę w procesie kształtowania się tożsamości osobowej. Tereny, które są przedmiotem moich zainteresowań, należą do obszaru, na którym kultura polska styka się i przenika z kulturami innych narodów między innymi: litewskiego i białoruskiego. W następstwie tego procesu kształtuje się rzeczywistość społeczno-kulturalna, a wraz z nią tożsamość etniczno-kulturowa poszczególnych jednostek zamieszkujących te ziemie. W procesie socjalizacji to właśnie rodzina odgrywa w pewnym sensie rolę odzwierciedlenia do świata kultury, poprzez przekazywanie młodemu pokoleniu wartości, norm i wzorów zachowań, a także rodzinnej historii, zwyczajów i obyczajów. Dzieje się tak, ponieważ to właśnie w rodzinie występuje żywa więź międzyosobowa, która pozwala na wzajemne komunikowanie się jej członków.

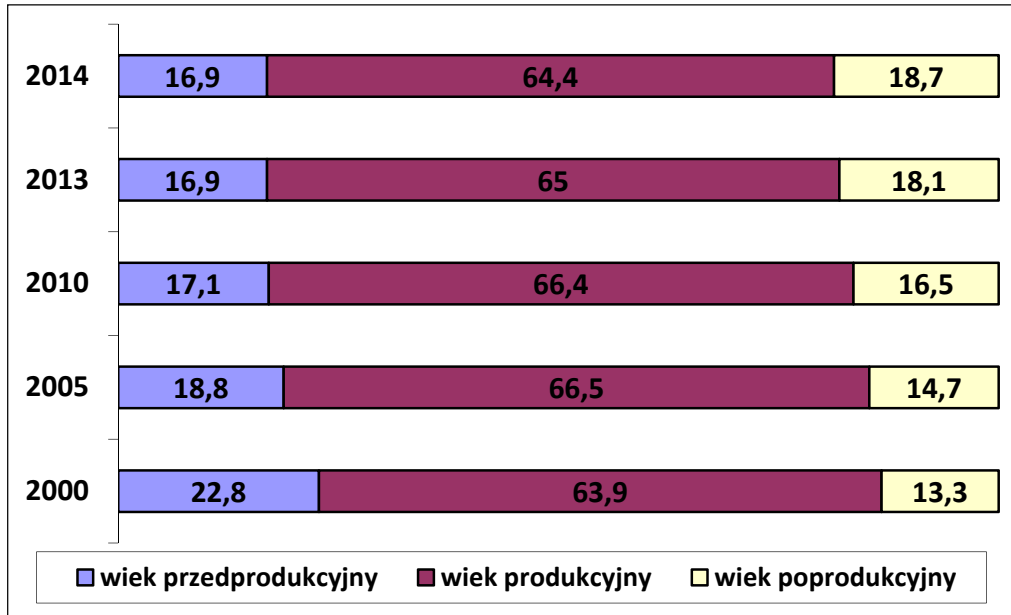
Kulturotwórczą rolę rodziny analizował L. Dyczewski¹⁵, który uznał, iż może się ona realizować w różnych formach i na różne sposoby. Autor stwierdził, że pomimo zmian zachodzących w rodzinie nadal odgrywa ona najważniejszą rolę w kształtowaniu osobowości młodego pokolenia i włącza je w kulturę narodową, ogólnospołeczną i kulturową. W ten sposób przechowuje dziedzictwo kulturowe, zapewniając społeczeństwu kontynuację jego kultury. W tym kontekście kluczową rolę w procesie międzygeneracyjnej transmisji dziedzictwa kulturowego odgrywają najstarsi członkowie rodziny.

Poniższy wykres 10.1. uwzględnia dane dotyczące zmian zachodzących w strukturze ludności polegających na wciąż zmniejszającym się udziale dzieci i młodzieży wraz z jednoczesnym wzrostem odsetka osób w wieku emerytalnym w społeczeństwie. Analizując zmiany dokonujące się w tym zakresie

¹⁵ L. Dyczewski, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003, s. 39–47.

w województwie podlaskim w stosunku do całego kraju, należy stwierdzić, że jest to jeden z najszybciej starzejących się regionów Polski.

Wykres 10.1. Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku w województwie podlaskim
Stan w dniu 31 XII 2014r.

Źródło: Bank Danych Lokalnych, GUS, dane z 2014r., <http://www.stat.gov.pl> (data dostępu: 5.10.2017 r.).

Omawiając zatem kulturotwórczą rolę rodziny, nie można pominąć najstarszych jej członków i ich znaczenia w omawianym obszarze. Jednakże należy zauważyć, iż przemiany cywilizacyjne i kulturowe sprawiają, że z jednej strony coraz później dorośli wchodzą w starość, widzianą choćby przez pryzmat konwencji społecznej, z drugiej zaś wydaje się, że starość już nie zawsze niesie ze sobą, tak jak kiedyś, przydatną młodym wiedzę i doświadczenie oraz wartości czy choćby tylko zwyczaje i obyczaje, które trzeba zachować dla podtrzymania tożsamości osobistej, rodzinnej i narodowej, bowiem to z powodzeniem robią media. Powolny zanik rodzin wielopokoleniowych, których ostoją w województwie podlaskim jest już tylko wieś, sprawia, że coraz częściej rwie się naturalna nić międzypokoleniowego przekazu wartości. W dzisiejszych czasach ludzie starzy stają się nie tylko świadkami przeszłości, ale przede wszystkim stanowią swoisty pomost pomiędzy dawnymi a współczesnymi czasami.

Postrzeżenie starości w ten sposób staje się tym bardziej ważne w czasach wciąż wydłużającej się przeciętnej długości życia ludzkiego, w których rodzina

staje się miejscem, w którym pomiędzy pokoleniami dokonuje się wymiana całości ich życia. Na terenie województwa podlaskiego dziadkowie często angażują się w pomoc w wychowaniu wnuków, niejednokrotnie stając się jedynymi ich opiekunami. Jak zauważa J. Staręga-Piasek¹⁶ dziadkowie dysponują ogromnym kapitałem społecznym, z którego powinni, czerpać inni członkowie rodziny. Do ich głównych atrybutów autorka zalicza przede wszystkim: długą perspektywę oglądu rzeczywistości; emocjonalny dystans do rzeczywistości; stabilną, a więc trudną do zmiany pozycję społeczną; autoświadomość własnych potrzeb i sposobów najskuteczniejszego ich zaspokajania; wieloletnią weryfikację i internalizację wartości, wokół których kształtuje się życie społeczne. Wartości te powinny ujawniać się już w procesie wzajemnej komunikacji. W procesie tym, język staje się nie tylko narzędziem służącym do porozumiewania się, ale także systemem symboli zawierających w sobie określone znaczenia, niejednokrotnie zrozumiałe tylko dla członków danej kultury. Na ten aspekt zwraca uwagę E. Sapir¹⁷, stwierdzając, że język jest symbolicznym przewodnikiem po kulturze. W tym ujęciu rozpatruje również kategorię języka J. Nikitorowicz podkreślając, że: „język matczyny, nabywany od momentu przyjścia na świat, język, w którym wychowujemy się od urodzenia, bezpośrednio rzutuje na nasze myślenie i kształtuje nasz sposób postrzegania świata i zachowanie”¹⁸. Szczególną rolę odgrywa język w grupach etnicznych, bowiem jest on jednym z najważniejszych elementów dziedzictwa kulturowego. To dzięki niemu jednostka kształtuje własny światopogląd językowy i tożsamość kulturową.

Ważny jest jednak nie tylko język, co podkreśla L. Dyczewski: „zwyczaje i obyczaje rodzinne, podobnie jak język, są ważnym elementem kultury lokalnej, narodowej i ogólnospołecznej. W nich zawierają się dzieje miejscowej społeczności i narodu, ideały, dążenia, wierzenia, charakter stosunków społecznych nie tylko rodziny, lecz także narodu i społeczeństwa, w którym ona żyje. Ich przestrzeganie jest więc przejawem kontynuacji kultury narodowej i są one jej wspaniałym nośnikiem. Rodzina, zachowując je w swoim życiu, pełni funkcję swoistego pomostu pomiędzy „dawnymi a nowymi latami” oraz pomiędzy jednostką a społecznością lokalną, narodem i społeczeństwem. Przez to zaś, że pielęgnowane w niej zwyczaje przeżywane są bardzo indywidualnie, w niewielkiej grupie osób, z dużym ładunkiem emocjonalnym, zakorzeniają one jednostkę głę-

¹⁶ J. Staręga-Piasek, *O niektórych mitach wokół ludzi starych i starości*, [w:] *Zostawić ślad na ziemi*, M. Halicka, J. Halicki (red.), Białystok 2006, s. 134.

¹⁷ E. Sapir, *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*, B. Stanosz, R. Zimand (przeł.), Warszawa 1978, s. 89.

¹⁸ J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, GWP, Gdańsk 2005, s. 70.

boko w to wszystko, co nazywamy dziedzictwem kulturowym rodziny i narodu. Pielęgnowanie zwyczajowości i obyczajowości rodzinnej, wypracowanej przez całe pokolenia, stanowi podstawę i przejaw ciągłości rodzinnego dziedzictwa oraz tożsamości kulturowej społeczeństwa, w którym żyje rodzina”¹⁹.

Zdaniem Cooleya²⁰, to właśnie rodzina jest pierwszym źródłem informacji na temat tego jak powinno wyglądać „dobre życie”. Poprzez obserwację życia rodzinnego, wyborów dokonywanych przez poszczególnych członków rodziny jako osób znaczących, dzieci uczą się tego, jakie wartości i wydarzenia składają się w opinii ich bliskich na subiektywnie pojmowane „dobre życie”. W tym kontekście szczególnie ważna staje się rola kultury, która modeluje rodzaj dokonywanych sądów przez członków danej grupy.

Należy podkreślić również fakt, iż obecność starszych osób w życiu rodziny poprzez przekaz polskiej kultury, języka, tradycji, była szczególnie istotna w okresach utraty państwowości i zagrożenia kulturowej tożsamości Polaków.

Dzięki ciągłym kontaktom, najstarsze pokolenia w istotny sposób wpływały na kształtowanie systemu wartości młodzieży. Czy dzieje się tak aż po dzień dzisiejszy? Badania przeprowadzone przez J. Borowik²¹ w zróżnicowanych etnicznie środowiskach wiejskich wykazały, że w czasach, gdy ludzie młodzi coraz częściej nie pamiętają już wspaniałych obrzędów ludowych wśród mniejszości białoruskiej zamieszkującej na terenie województwa podlaskiego, w cyklu obrzędów dorocznych przetrwał do dziś zwyczaj chodzenia od domu do domu w czasie świąt Bożego Narodzenia kołędowania i składania życzeń, oraz święto Kupały z nocnymi ogniskami, kąpielą, opowieściami, szukaniem kwiatu paproci. Pośród obrzędów rodzinnych rozwinięte są obrzędy weselne. Najbardziej widowiskowa część zaślubin to dzielenie korowaja, oczepiny, podróż państwa młodych do ślubu w dwóch oddzielnych pojazdach, przejazd panny młodej do domu pana młodego. W folklorze słownym szczególnie wyróżniają się tu pieśni świętojańskie i żniwne. Dobrze zachowały się pieśni miłosne, kołędy oraz pieśni patriotyczne. Wśród przedstawicieli mniejszości litewskiej szczególnie uroczyste obchodzone są święta. Żywa jest tradycja malowania jajek, święcenia kredy, wody, ognia i pokarmu oraz „chodzenia po Allelui”, czyli odwiedzanie domów, śpiewanie i wygłaszanie oracji dla domowników w zamian za słodycze, owoce lub pieniądze. Odpust na Zielną do dziś kojarzy się wszystkim z tradycją wyplatania wieńców dożynkowych, który musi przygotować każda wieś, a które następnie wystawiane są do publicznej oceny

¹⁹ L. Dyczewski, *Rodzina...*, op. cit., s. 120.

²⁰ H. Mamzer, *Tożsamość w podróży*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003, s. 90.

²¹ J. Borowik, *Zróżnicowanie etniczne a zadowolenie z życia osób w wieku emerytalnym ze wsi*, Praca doktorska, Uniwersytet w Białymstoku, kps, przechowywana w Bibliotece Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009.

i wybierany jest najpiękniejszy. Biorąc pod uwagę mieszkańców gminy Dziadkowiec zamieszkałej przez potomków dawnej polskiej szlachty zaściankowej, przetrwał do dziś zwyczaj obchodów Nocy Świętojańskiej, tradycja kołędowania, zwyczaje związane z przygotowaniem pisanek i ozdób wielkanocnych, które są sprzedawane na specjalnie w tym celu zorganizowanym kiermaszu. Dobrze zachowały się polskie tańce narodowe, a wśród tradycji religijnych bogaty jest repertuar pieśni religijnych. Na Boże Ciało cała wieś zakupuje mszę na urodzaj, a przed zasiewem święci się pola z nadzieją zebrania bogatszych plonów.

Jak zauważył A. Giddens²², w związku z faktem, że ludzie starzy współcześnie pozostają w niewspółmiernie dłuższym kontakcie z pokoleniem ludzi młodych aniżeli miało to miejsce w przeszłości, jeszcze większego znaczenia nabiera rola dziadków w przekazie transmisji kulturowej. Dlatego też tak ważne stają się częste kontakty i potrzeba budowania dialogu pomiędzy pokoleniami, które w rodzinach województwa podlaskiego nadal pełnią istotną rolę.

10.4. Podsumowanie

Reasumując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że aby umacniać rolę rodziny w kontekście podstawowego elementu struktury społecznej, należy podejmować szereg działań, które będą zapobiegać niepożądanym zmianom. Dzieje się tak dlatego, gdyż rodzina pełni ważną rolę socjalizacyjną w życiu wszystkich swoich członków. To dzięki przekazywanym przez nią wzorom, wartościom i normom kształtuje się osobowość młodego pokolenia. Przykład, jaki dają rodzice i dziadkowie dzieciom staje się podstawą formowania przyszłych pokoleń, które powinny dysponować przede wszystkim wartościami w dziedzinie moralnej i duchowej, których coraz bardziej brakuje we współczesnym świecie. Młody człowiek żyjący w obecnych czasach potrzebuje innego systemu wartości niż ten ogólnie preferowany. Taką szansę daje młodemu pokoleniu życie w dobrym kontakcie z rodzicami i dziadkami, którzy cenią sobie wartości związane z godnością osoby ludzkiej, odpowiedzialnością, tolerancją, miłością do bliźniego, sprawiedliwością oraz uczciwością.

Bibliografia

Borowik J. (2009), *Zróżnicowanie etniczne a zadowolenie z życia osób w wieku emerytalnym ze wsi*, Praca doktorska, Uniwersytet w Białymstoku, kps, przechowywana w Bibliotece Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.

²² A. Giddens, *Socjologia*, PWN, Warszawa 2004.

- Bourdieu P. (2005), *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*, P. Biłos (tłum.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Bourdieu P. (1986), *The forms of capital*, [w:] J.G. Richardson (red.), *Handbook of theory and research for the sociology of education*, Greenwood Press, New York, s. 241–258.
- Dyczewski L. (2003), *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, s. 39–47.
- Giddens A. (2004), *Socjologia*, PWN, Warszawa.
- Kocik L. (2006), *Rodzina w obliczu wartości i wzorów życia ponowoczesnego świata*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków, s. 60.
- Kukołowicz T. (1998), *Rodzina wychowuje*, Stalowa Wola, s. 265.
- Mamzer H. (2003), *Tożsamość w podróży*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 90.
- Nikitorowicz J. (2005), *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, GWP, Gdańsk, s. 70.
- Liczba bezrobotnych zarejestrowanych oraz stopa bezrobocia według województw stan w końcu sierpnia 2017 r.*, GUS, *Rocznik statystyczny pracy 2015*, GUS,
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie podlaskim w 2016 r.* (2017), Urząd Statystyczny w Białymstoku, Białystok.
- Sapir E. (1978), *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*, B. Stanosz, R. Zimand (przeł.), Warszawa, s. 89.
- Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050* (2014), GUS. Warszawa.
- <http://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/jednostki-terytorialne/klasyfikacja-nuts/> (data dostępu: 4.10.2017).
- Strategia rozwoju województwa Podlaskiego do roku 2020* (2013), Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok, s. 13.
- Sytuacja demograficzna województwa podlaskiego w 2016 r.* (2017), Notatka informacyjna Urzędu Statystycznego w Białymstoku, Białystok.
- Staręga-Piasek J., *O niektórych mitach wokół ludzi starych i starości*, [w:] *Zostawić ślad na ziemi*, M. Halicka, J. Halicki (red.), Białystok 2006, s. 134.
- Szarota Z. (2013), *Społeczno- demograficzne aspekty starzenia się społeczeństwa*, [w:] *Starość. Między diagnozą a działaniem*, R.J. Kijak, Z. Szarota (red.), Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa. s. 6.

Prof. dr hab. med. Barbara BIEN

Kierownik Kliniki Geriatrii UMB

Konsultant Wojewódzki ds. Geriatrii w województwie podlaskim

11. Starzenie się Podlasia wyzwaniem dla opieki zdrowotnej i społecznej

11.1. Demografia województwa podlaskiego

W świetle prognozy demograficznej opracowanej przez Główny Urząd Statystyczny¹ na lata 2014–2050, województwo podlaskie nadal pozostanie jednym z pięciu najstarszych demograficznie województw w Polsce. Wynika to z malejącej proporcji populacji w wieku przedprodukcyjnym (0–17 lat) oraz wchodzenia w okres starości i dalszego starzenia się powojennego pokolenia „baby boom”, czyli wyżu młodości z lat 50. ubiegłego wieku, który obecnie przekształca się w wyż starości. Względnie kurcząca się proporcja osób w wieku aktywności produkcyjnej stanie pod wyzwaniem zapewnienia wsparcia i opieki zarówno swoim dzieciom (i/lub wnukom), jak i swoim coraz dłużej żyjącym rodzicom (i/lub dziadkom). Zadania te ilustruje rosnący wraz ze starzeniem populacji współczynnik obciążenia demograficznego, czyli stosunek liczby osób w wieku nieprodukcyjnym (przed- i po-) do liczby osób w wieku produkcyjnym, który w 2050 r. przyjmie na Podlasiu wartość najwyższą, tj. ponad 80. *Implikacje* tak wysokiego wskaźnika są jednoznaczne – już za 30 lat może zabraknąć ludzi w sile wieku do zapewnienia usług, w tym zdrowotnych i opiekuńczych na rzecz osób najstarszych, 80+, tj. osób urodzonych przed 1970 r., którzy w 2050 r. przekroczą ten próg późnej starości.

Analiza parametrów starzenia demograficznego w prognozie GUS wskazuje na potrojenie się udziału osób w wieku 80+, czyli późnej starości z 4,6% w 2013 r. do 12,3% w 2050 r. Jest to populacja szczególnie dedykowana opiece geriatrycznej. O ile obecnie co 7-ma osoba ma 65 lub więcej lat, to za 33 lata będzie nią już co trzecia osoba. Można się domyślać, że „młodzi starzy” będą zmuszeni w coraz większym zakresie przejmować obowiązki opiekuńcze nad „starymi starymi”, a wiek emerytalny części *volens* kojarzyć się będzie z opieką nad seniorami niż nad wnukami.

¹ <http://bialystok.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/ludnosc/prognoza-demograficzna-na-lata-2014-2050-dla-wojewodztwa-podlaskiego,1,1.html>.

11.2. Starość demograficzna wyzwaniem dla ochrony zdrowia i podejścia geriatrycznego

Dożywanie do sędziwego wieku jest zjawiskiem bardzo pozytywnym, choć okupione jest najczęściej bagażem zależnych od wieku chorób przewlekłych. Coraz więcej dowodów przemawia za możliwością odraczania patologii i niepełnosprawności (kompresja niedołęstwa) pod warunkiem wczesnego wdrażania pozytywnych zmian w stylu życia i modyfikacji wzorca starzenia². Edukacja, aktywizacja i promocja zachowań zdrowotnych w każdym wieku, również w wieku starszym, jest kluczowym sposobem poprawy stanu zdrowia populacji ludzi starszych³.

Analizy chorobowości zestawiane w ostatnich dekadach wskazują nadiame-
tralne zmiany w kompozycji chorób i zgonów wraz ze starzeniem się popula-
cji⁴. W strukturze chorobowości zmniejsza się udział chorób zakaźnych na kon-
to wzrostu chorób przewlekłych, w tym neurodegeneracyjnych, a także skut-
ków wypadków.

Badania epidemiologiczne, w tym przeprowadzony w Polsce projekt POLSENIOR⁵, potwierdzają rosnącą z wiekiem wielochorobowość, a ta wcze-
śniej lub później staje się powodem niesprawności fizycznej, emocjonalnej
i poznawczej prowadzących do utraty samodzielności i potrzeby wsparcia se-
niorów przez rodzinę i pomoc formalną. Coraz dłuższa przeżywalność ludzi
starych jest powiązana z rosnącym zapotrzebowaniem na świadczenia zdrowot-
ne i opiekuńcze.

Zmiana chorobowości rzutuje na zmiany w przyczynach zgonów. Dane ame-
rykańskie pokazują, że wśród ludzi starszych tylko dwie pierwsze pozycje: cho-
roby układu krążenia i nowotworowe zajmują to samo miejsce jak w całej popu-
lacji. Wśród ludzi starszych na trzecią pozycję wysuwają się zgony z powodu
udarów mózgu, a na kolejnych pojawia się choroba Alzheimera i inne choroby
neurodegeneracyjne (4 pozycja w rankingu) oraz skutki niepożądanego działa-
nia leków (6–7 pozycja)⁶. Trzeba mieć świadomość, że zanim dojdzie do zgonu
w starości, pacjent i jego otoczenie, przez wiele lat, zmagają się z wyniszczają-

² J.F. Fries, *Aging, natural death, and the compression of morbidity*, N Engl J Med. 1980; 303: 130–5.

³ S. Golinowska, *Health Promotion for Older People in Europe. Health promoters and their activities. Knowledge for training.*, Jagiellonian University, Cracow 2017.

⁴ C.J. Murray, A.D. Lopez (Eds) *The global burden of disease. A comprehensive assessment of mortality and disability from diseases, injuries and risk factors in 1990 and 2020*, 1996 World Health Organization. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/41864/1/0965546608_eng.pdf.

⁵ M. Mossakowska, A. Wićcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2012.

⁶ D.S. Jones, S.H. Podolsky, J.A. Greene, *The burden of diseases and the changing task of medicine*, N Engl J Med. 2012, 366, 2333–8.

cymi skutkami chorób sercowo-naczyniowych, nowotworowych czy neurodegeneracyjnych. Choroby zależne od wieku dotyczą wielu układów i narządów równocześnie, a poprzez to są wyzwaniem dla ochrony zdrowia sprofilowanej na poradnie i oddziały specjalistyczne. Kontrolowanie objawów kilku chorób przez wielu specjalistów z transmisją informacji o terapii i opiece do ośrodków je koordynujących – lekarzy podstawowej opieki zdrowotnej – najczęściej zawodzi. W efekcie przeciętny senior otrzymuje sumę leków ordynowanych przez specjalistów, których odwiedza, czasem duplikując preparaty sprzedawane pod innymi nazwami lub przyjmując leki przeciwwskazane ze względu na wiek. Pewnego rodzaju antidotum stanowi geriatra – dyscyplina sprofilowana na całościowe podejście do wszelkich problemów wieku podeszłego – zdrowotnych, socjalnych i opiekuńczych, której celem jest poprawa sprawności funkcjonalnej i jakości życia seniorów.

Opieka geriatryczna koncentruje się na tzw. pacjencie geriatrycznym. Termin ten, według prof. Wiliama Hazzarda (redaktor Podręcznika Geriatrii z 1999 r.) oznacza osobę najczęściej najstarszą, najbardziej schorowaną, skomplikowaną oraz niedołązną, której leczenie jest ogromnym wyzwaniem intelektualnym.

Najczęściej pacjenta takiego cechuje tzw. zespół słabości, inaczej kruchości (*frailtysyndrome*). Można go określić jako stan zredukowanych rezerw i niestabilności homeostazy ustroju z ryzykiem niewydolności wielu narządów organizmu wskutek naturalnego procesu starzenia (zmiany inwolucyjne narządów, w tym sarkopenia starcza) i współistniejącej kombinacji wielu, indywidualnie zmiennych chorób zwyrodnieniowych układu krążenia, nerwowego, wydalniczego i innych. Zespół słabości prognozuje wzrost ryzyka wystąpienia niesprawności w zakresie złożonych (np. podróżowanie, prowadzenie własnych finansów), a następnie w podstawowych (poruszanie się, higiena osobista itp.) czynnościach życia codziennego, ryzyko upadków, hospitalizacji, instytucjonalizacji i wreszcie ryzyko zgonu⁷.

Wyniki analizy własnych danych dotyczących kolejno wypisywanych z oddziału geriatrii pacjentów najpełniej ilustrują sytuację geriatrii na Podlasiu. Potwierdzają one wielochorobowość u starszych pacjentów rozumianą jako indeks pojedynczych chorób (*multimorbidity*), jak również współwystępowanie patologii (*comorbidity*) mierzonej wykazem chorób o istotnym znaczeniu dla przeżycia (np. Indeks Charlsona). Przeciętny podlaski pacjent geriatryczny jest osobą w wieku 82,3; $\pm 6,7$ lat (minimum 62 maksimum 102 lata). Cierpi na średnio 6,3; $\pm 1,9$ przewlekłych chorób. Aż co drugi zmaga się nawet z 7–11 schorzeniami (mediana i moda 6,0). Dwie trzecie pacjentów wymaga leczenia nadci-

⁷ L.P. Fried, C.M. Tangen, J. Walston, A.B. Newman, et al, *Frailty in older adults: Evidence for a phenotype*, J Gerontol:Series A. 2001, 56A: M146-M157.

śnienia, depresji lub uzupełniania witaminy D3, co drugi pacjent ma chorobę naczyniową mózgu i/lub bólowy zespół choroby zwyrodnieniowej stawów i kręgosłupa. Nieco rzadziej niż u co drugiego występuje otępienie, anemia lub cukrzyca, zaś co czwarty pacjent ma migotanie przedsionków, zastoinową niewydolność serca lub przejawiał w czasie pobytu w oddziale epizody majaczenia. Z powodu tych i/lub wielu innych chorób przeciętny pacjent przyjmował przed przyjęciem do oddziału średnio ponad 7 farmaceutyków, a zdarzało się nawet kilkanaście pozycji lekowych, zaś po wypisaniu z oddziału geriatryi redukowano mu leki o średnio $1,3 \pm 2,9$ pozycje, mimo postawienia nowych diagnoz wymagających farmakoterapii (najczęściej były nimi depresja i otępienie).

Podejście geriatryczne różni się diametralnie od podejścia internistycznego i wąsko-specjalistycznego, które co najwyżej koncentrują się na wspomnianym wyżej indeksie chorób z zakresu każdej dziedziny (*multimorbidity*). Mimo iż geriatrya musi pokrywać całe spektrum pojedynczych chorób leczonych na internie, to dodatkowo jest ukierunkowana na choroby neuropsychiatryczne zależne od wieku, jak depresja, majaczenie, otępienie o różnym podłożu, włącznie z naczyniopochodnym czy neurodegeneracyjnym (choroba Alzheimera, ciąża Lewego, Parkinsona). Łączy zatem nie tylko problemy neurologiczne, psychiatryczne z patologią chorób wewnętrznych, w tym reumatologii, diabetologii, kardiologii, urologii i innych węższych dyscyplin, ale przede wszystkim analizuje współwystępowanie owych problemów (*comorbidity*) dla skutków funkcjonalnych, by w możliwym stopniu przywracać (lub kompensować za pomocą środków pomocniczych) tracone funkcje (sensoryczne, fizyczne, emocjonalne i poznawcze) i optymalizować polifarmakoterapię.

Standardem postępowania w geriatryi jest całościowa ocena geriatryczna (*comprehensive geriatric assessment*), czyli systematyczny przegląd stanu funkcjonalnego organizmu opisany za pomocą standaryzowanych skał, z których każda ocenia inny zakres funkcji pacjenta (np., widzenie, słyszenie, żucie, poziom nastroju, funkcje poznawcze, lokomocja, w tym ryzyko upadków, czy czynności życia codziennego), niezależnie od współistniejących chorób⁸ wraz z przeglądem wszystkich leków. U pacjenta geriatrycznego mniejsze znaczenie ma bowiem miażdżyca, czy choroba zwyrodnieniowa stawów, o ile pacjent świetnie sobie radzi z codziennymi czynnościami i życiem społecznym, kontrolując dolegliwości związane z chorobami za pomocą odpowiednio dobranych ćwiczeń, diety lub przemyślanie dobranych leków.

⁸ L.Z. Rubenstein, L.V. Rubenstein, *Multidimensional geriatric assessment*, [w:] *Brocklehurst's textbook of geriatric medicine and gerontology*, Tallis RC, Fillit HM (red.), Wyd. 6. Churchill Livingstone 2003; 291–317.

Zwieńczeniem i celem całościowej oceny geriatrycznej jest opracowanie karty podsumowującej wyniki przeprowadzonych testów, które stratyfikują różne ryzyka i pozwalają uzasadnić rozpoczętą terapię, planować dalsze jej etapy, włącznie z organizowaniem opieki i sieci wsparcia, w tym pomocy społecznej, jeśli pacjent tego wymaga. Dokument taki trafia do koordynatora dalszej opieki, czyli lekarza podstawowej opieki zdrowotnej, by wspólnie z pielęgniarką rodzinną, i jeśli trzeba z pracownikiem socjalnym kontynuować dalsze etapy opieki zdrowotnej, środowiskowej i społecznej.

Opisany proces jest już standardem w wielu krajach, ponieważ wykazano, iż przynosi więcej korzyści w porównaniu z konwencjonalnym podejściem medycznym. Dowodzi tego meta-analiza Stuck'a⁹. Podejście geriatryczne, przyczynia się do: (1) redukcji ryzyka zgonu w perspektywie roku (o 22%); (2) zwiększenia prawdopodobieństwa dalszego mieszkania we własnym domu (o 47%); (3) redukcji wskaźnika re-hospitalizacji (o 12%); (4) a w największym stopniu do poprawy stanu funkcjonalnego (o 72%).

W naszym kraju podejście geriatryczne jest również standardem, który opracowali i zaadaptowali dla polskich uwarunkowań geriatrzy¹⁰ i snując plany i wizje rozwoju geriatry i wdrażania podejścia geriatrycznego adresowali je do organizatorów ochrony zdrowia i opieki społecznej od wielu lat^{11, 12, 13, 14, 15}. Opracowywali nawet strategie rozwoju geriatry dla Ministerstwa Zdrowia¹⁶, i współpracowali z Biurem Rzecznika Praw Obywatelskich w zakresie ochrony zdrowia w ramach strategii działania w starzejącym się społeczeństwie¹⁷, oraz z

⁹ A.E. Stuck, A.L. Siu, G.D. Wieland, J. Adams, L.Z. Rubenstein, *Comprehensive geriatric assessment: a meta-analysis of controlled trials*, *Lancet* 1993; 342 (8878):1032–6.

¹⁰ B. Bień, P. Błędowski, K. Broczek, J. Derejczyk, T. Grodzicki i WSP, *Standardy postępowania w opiece geriatrycznej*, Stanowisko Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego opracowane przez ekspertów Zespołu ds. Gerontologii przy Ministrze Zdrowia, *Gerontologia Polska* 2013; 21, 2, 33–47.

¹¹ W. Pędich, B. Bień, M. Halicka, W. Tarasiuk, *Application of the Geriatric Assessment Card (g.a.c.) in the Monitoring of Socio-Medical Status of the Elderly*, *MateriaMedicaPolona* 1991, 23, 1(77), 47–50.

¹² B. Bień, W. Pędich, *The place of geriatrics in the Health Care System in Poland*, [w:] *Geriatric Programs and Departments around the World*, Eds: J. P. Michel, L.Z. Rubenstein, B.J. Vellas, J.L. Albarède. Facts, Research and Intervention in Geriatrics Serie, Serdi Publisher Springer Publishing Company, Paris-New York 1998, 107–118.

¹³ B. Bień, *Ochrona zdrowia ludzi starych w Polsce wyzwaniem dla polityki społecznej*, *Praca Socjalna* 2003, 2, 93–107.

¹⁴ B. Bień, B.Z. Wojszel, B. Polityńska, J. Wilmańska, *Opieka zdrowotna i społeczna nad ludźmi starszymi w Polsce w okresie reform systemowych*, *Gerontologia Polska* 1999, 7 (3-4), 29–44.

¹⁵ B. Bień, *Lekarz rodzinny "geriatrą pierwszej linii"*, *Polska Medycyna Rodzinna* 2002, 4, 2, 171–176.

¹⁶ Dokument „Strategia rozwoju opieki geriatrycznej” dostępny ze strony Ministerstwa Zdrowia http://www.mz.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0003/7689/51_geriatria_13072011.pdf.

¹⁷ J. Derejczyk, B. Bień, K. Szczerbińska, T. Grodzicki, *Ochrona zdrowia osób starszych*, [w:] *Strategia działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, [w:] B. Sztur-Jaworska (red.), Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013, s. 44–54.

Najwyższą Izbą Kontroli odnośnie opieki medycznej nad osobami w wieku podeszłym¹⁸,¹⁹. Obecnie współpraca z Radą ds. Polityki Senioralnej przy Ministrze Rodziny Pracy i Polityki Społecznej²⁰ wspiera wiele inicjatyw społecznych na rzecz seniorów i z seniorami, jednak brakuje analogicznej współpracy w zakresie ochrony zdrowia nad najstarszym i najbardziej niesprawnym pacjentem. Według danych Centrali NFZ z 2010 r. jedynie około 1% jego budżetu na świadczenia stacjonarne dla populacji osób 65+ jest wydatkowanych na cele strictly geriatryczne.

11.3. Priorytety dla regionalnej polityki zdrowotnej województwa podlaskiego

Dokument pod tą nazwą został opracowany w oparciu o proces budowania *Mapy Potrzeb Zdrowotnych* dla województwa podlaskiego na okres od dnia 30 czerwca 2016 do dnia 31 grudnia 2018 r. Oddziały geriatryczne zostały tam zdefiniowane jako łóżka dedykowane pacjentom 85+ również w zakresie chorób wewnętrznych, neurologii, kardiologii i gastroenterologii, ponieważ baza łóżek geriatrycznych jest zbyt mała. Nie przyniosły efektu protesty środowiska geriatrycznego w Departamencie Analiz i Strategii Ministerstwa Zdrowia, by w końcu zdefiniować miejsce geriatry w systemie ochrony zdrowia, zamiast przekłamywać jej zasoby. Wliczanie łóżek geriatrycznych do puli internistycznych ani nie poprawi zasobów geriatry w systemie tylko przez zmianę nazewnictwa, ani jakości opieki geriatrycznej, bo nie ma tam geriatrów ani interdyscyplinarnej pracy zespołów geriatrycznych. Nie zachęci też lekarzy do podejmowanie tej trudnej (formalnie priorytetowej) specjalizacji. Wręcz odwrotnie, podejście internistyczne do pacjentów geriatrycznych prawdopodobnie będzie multiplikowało zarówno indeksy chorobowości, jak i wielolekowość, a współistniejące zaburzenia depresyjno-poznawcze nadal będą niediagnostowane wymagając kolejnych, często opóźnianych konsultacji neurologicznych i psychiatrycznych (i kolejnych leków). Budowanie priorytetów regionalnych i ogólnopolskich w oparciu o cytowany dokument jest kompletnie nieprzydatne i nieprzystające do potrzeb płynących z prognoz demograficznych i zniechęca aktywnie rozwijającą się geriatricę do dalszych działań. Lokalne zasoby geriatryczne wojewódz-

¹⁸ Informacja o wynikach kontroli: *Opieka medyczna nad osobami w wieku podeszłym*, NIK, Marzec 2015 <https://www.nik.gov.pl/plik/id,8314,vp,10372.pdf>.

¹⁹ B. Bień, *Opieka zdrowotna nad osobami starszymi w Polsce*, Kontrola Państwowa 2016, 1, s. 30–51.

²⁰ *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2015* 20, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2016: www.senior.gov.pl.

twą podlaskiego pozostają obecnie na poziomie niezmiennym od 2004 roku, tj. od czasu powołania pierwszego oddziału (21 łóżek) i jednej poradni geriatrycznej. Odpowiedź Ministerstwa Zdrowia na wzmiankowany protest tłumaczy przedstawiony paradoks stwierdzeniem „spośród trzydziestu grup chorób wydzielonych na podstawie ICD-10, nie została wyodrębniona grupa zatytułowana <<choroby wieku podeszłego>>, a tym bardziej geriatryka”. Innymi słowy, przyczyny formalne blokują zdefiniowanie geriatryki w systemie ochrony zdrowia, tylko dlatego nie można ich zmienić, skoro mamy w Polsce tak wiele wąskich specjalizacji, a nie ma miejsca dla geriatryki.

Polityka resortu nie zagwarantowała i nie gwarantuje miejsca pracy w dziedzinie geriatryki dla kilkunastu już wyszkolonych na Podlasiu lekarzy geriatrów i kolejnym kilkunastu kończących tę trudną specjalizację – znajdują miejsce zatrudnienia w innych specjalnościach, a szkoda. Ten żal wynika nie tylko z potencjalnych strat pacjentów pozbawionych korzyści z podejścia geriatrycznego, ale również z potencjalnego marnotrawienia środków finansowych z puli NFZ. Geriatryka oszczędza koszty opieki zdrowotnej nad seniorami. Dane Najwyższej Izby Kontroli (NIK 2015) potwierdziły, iż pacjent wypisany z oddziału geriatryki w porównaniu do analogicznego pacjenta wypisanego z interny generuje w ciągu kolejnych 12 miesięcy koszty o 1380 zł niższe. Łatwo zatem policzyć potencjalne oszczędności na stacjonarną opiekę zdrowotną, gdyby nawet co druga osoba starsza w Polsce hospitalizowana była na geriatryki zamiast interny. Niestety, uchwalona w lutym b.r. tzw. ustawa sieciowa nie daje gwarancji finansowania w ramach sieci oddziałom geriatrycznym w Polsce. Prawo takie otrzymały jednostki jedynie o najwyższym poziomie referencyjnym, głównie uniwersyteckie i szpitale ogólnopolskie.

11.4. Podsumowanie

- Pomimo formalnego priorytetu, w ogólnopolskiej praktyce i w Mapach Potrzeb Zdrowotnych nie ma długofalowego planu rozwoju geriatryki w Polsce, ani próby zdefiniowania jej miejsca w systemie opieki zdrowotnej.
- Niezależnie od barier we wdrażaniu podejścia geriatrycznego na Podlasiu i w Polsce, sytuacja demograficzna wymusi (oby nie za późno) docenienie geriatryki dla poprawy jakości opieki nad najstarszymi seniorami oraz racjonalne wydatkowanie środków finansowych z puli płatnika. Proces ten jest długofalowy i wymaga racjonalnych pilnych decyzji politycznych i skoordynowanej organizacji.

- Geriatria w swoim standardzie zawiera zasadnicze elementy koordynowania opieki zdrowotnej, środowiskowej i socjalnej nad najstarszym, wielochorobowym i często pozbawionym wsparcia seniorem.

Bibliografia

- <http://bialystok.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/ludnosc/prognoza-demograficzna-na-lata-2014-2050-dla-województwa-podlaskiego,1,1.html>.
- Bień B. (2003), *Ochrona zdrowia ludzi starych w Polsce wyzwaniem dla polityki społecznej*, Praca Socjalna, 2, 93–107.
- Bień B. (2002), *Lekarz rodzinny "geriatrą pierwszej linii"*, Polska Medycyna Rodzinna, 4, 2, 171–176.
- Bień B. (2016), *Opieka zdrowotna nad osobami starszymi w Polsce*, Kontrola Państwowa 2016, 1, s. 30–51.
- Bień B., Błędowski P., Broczek K., Derejczyk J., Grodzicki T., i wsp. (2013), *Standardy postępowania w opiece geriatrycznej*, Stanowisko Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego opracowane przez ekspertów Zespołu ds. Gerontologii przy Ministrze Zdrowia, Gerontologia Polska 2013; 21, 2, 33–47.
- Bień B., Pędich W. (1998), *The place of geriatrics in the Health Care System in Poland. In: Geriatric Programs and Departments around the World*, J.P. Michel, L.Z. Rubenstein, B.J. Vellas, J.L. Albaredo (ed.). Facts, Research and Intervention in Geriatrics Serie, Serdi Publisher Springer Publishing Company, Paris-New York, 107–118.
- Bień B., Wojszel B.Z., Polityńska B., Wilmańska J. (1999), *Opieka zdrowotna i społeczna nad ludźmi starszymi w Polsce w okresie reform systemowych*, Gerontologia Polska 1999, 7 (3–4), 29–44.
- Derejczyk J., Bień B., Szczerbińska K., Grodzicki T. (2013), *Ochrona zdrowia osób starszych, [w:] Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, B. Sztur-Jaworska (red.), Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa, s. 44–54.
- Dokument „Strategia rozwoju opieki geriatrycznej” dostępny ze strony Ministerstwa Zdrowia http://www.mz.gov.pl/__data/assets/pdf_file/0003/7689/51_geriatria_13072011.pdf.
- Fries J.F. (1980), *Aging, natural death, and the compression of morbidity*, N Engl. J Med. 1980; 303: 130–5.
- Fried L.P., Tangen C.M., Walston J., Newman A.B. et al. (2001), *Frailty in older adults: Evidence for a phenotype*, J Gerontol:Series A. 2001, 56A: M146-M157.
- Golinowska S. (red.) (2017), *Health Promotion for Older People in Europe. Health promoters and their activities. Knowledge for training*, Jagiellonian University, Cracow.
- Informacja o wynikach kontroli: Opieka medyczna nad osobami w wieku podeszłym* (2015), NIK: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,8314,vp,10372.pdf>.
- Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za rok 2015* (2016), Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa; www.senior.gov.pl.
- Murray CJ, Lopez AD. (Eds), *The global burden of disease. A comprehensive assessment of mortality and disability from diseases, injuries and risk factors in 1990 and 2020*, 1996

World Health Organization. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/41864/1/0965546608_eng.pdf.

- Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P. (red.) (2012), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań.
- Jones D.S., Podolsky S.H., Greene J.A. (2012), *The burden of diseases and the changing task of medicine*, N Engl J Med. 2012,366, 2333–8.
- Pędich W., Bień B., Halicka M., Tarasiuk W. (1991), *Application of the Geriatric Assessment Card (g.a.c.) in the Monitoring of Socio-Medical Status of the Elderly*, *Materia Medica Polona* 1991, 23, 1(77), 47–50.
- Rubenstein L.Z., Rubenstein L.V. (2003), *Multidimensional geriatric assessment*, [w:] *Brocklehurst's textbook of geriatric medicine and gerontology*, Tallis RC, Fillit HM (red.), Wyd. 6. Churchill Livingstone; 2913–17.
- Stuck A.E., Siu A.L., Wieland G.D., Adams J., Rubenstein L.Z. (1993), *Comprehensive geriatric assessment: a meta-analysis of controlled trials*, *Lancet* 1993; 342 (8878):1032–6.

CZEŚĆ III

WYZWANIA POLITYKI SPOŁECZNEJ I GOSPODARCZEJ WOBEC SYTUACJI DEMOGRAFICZNEJ PODLASIA

12. Debata panelowa

Wyzwania polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji demograficznej województwa podlaskiego

Moderator:

Prof. dr hab. Marek Proniewski, Uniwersytet w Białymstoku

Paneliści:

Bohdan Józef PASZKOWSKI – Wojewoda Podlaski

Wojciech WALULIK – Burmistrz Augustowa

Bogdan ZIELIŃSKI – Starosta powiatu Wysokie Mazowieckie

Zbigniew SOKOŁOWSKI – Wójt Gminy Wizna

Janina MIRONOWICZ – Dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Białymstoku

Prof. dr hab. Małgorzata HALICKA – Kierownik Zakładu Socjologii, Edukacji i Gerontologii Społecznej, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet w Białymstoku

Prof. dr hab. Bazyli POSKROBKO – Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku

Prof. zw. dr hab. Cezary KUKŁO – Uniwersytet w Białymstoku. Komitet Nauk Demograficznych PAN

Dr Agnieszka PIEKUTOWSKA – Uniwersytet w Białymstoku

Prof. dr hab. Marek PRONIEWSKI, Uniwersytet w Białymstoku

Prognozy dotyczące zmian demograficznych w województwie podlaskim wskazują, że liczba ludności w naszym regionie będzie się systematycznie zmniejszała. Ta niekorzystna tendencja będzie dominowała w procesach społeczno-gospodarczych przez najbliższe 25 lat. Populacja będzie malała w tempie ok. 2,0% w ciągu każdych 5 lat. O ile w 2010 r. województwo podlaskie zamieszkiwało 1 183,8 tys. osób, to w 2035 r. liczba mieszkańców ukształtuje się na poziomie 1 072,3 tys. osób. Oznacza to, że w ciągu najbliższego ćwierć-

wieczą liczba mieszkańców województwa zmniejszy się ok. 120 tys. osób, a więc o blisko 10%. Już teraz każdego roku z mapy województwa znika – w sensie ludnościowym – miasteczko wielkości Supraśla lub połowa takiej miejscowości jak Kolno. Innym niekorzystnym zjawiskiem jest zmniejszająca się z roku na rok liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym oraz, niewielki lecz systematyczny, wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym. Rośnie więc liczba osób, które ze względu na wiek opuszczają rynek pracy, maleje zaś grupa tych, które powinny zająć ich miejsce.

1. Jak z perspektywy władz, samorządów, nauki, są postrzegane procesy demograficzne zachodzące w naszym regionie? Jakie cechy rozwoju demograficznego województwa stanowią największe wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej w perspektywie najbliższych lat?
2. W jaki sposób można dostosować regionalną politykę rozwoju (społeczną, gospodarczą, przestrzenną) skojarzoną z działaniami rządu do specyfiki demograficznej województwa, a jednocześnie zahamować niekorzystne trendy zachodzących procesów demograficznych w regionie? Czy na tym tle potrzebna jest na przykład regionalna polityka migracyjna?
3. Jednym z elementów kształtowania procesów demograficznych, zwłaszcza postępującego odpływu młodych wykształconych ludzi z regionu jest tworzenie nowych miejsc pracy. Czy władze samorządowe na poziomie gminy, powiatu i województwa dysponują wystarczającymi narzędziami kształtowania polityki proinwestycyjnej i tworzenia nowych miejsc pracy? Jakie narzędzia są potrzebne do prowadzenia aktywnej polityki w tym zakresie i zapewnienia stabilności na regionalnym rynku pracy?
4. Dynamika przemian demograficznych znajduje swoje odzwierciedlenie w strukturze demograficznej. Z jednej strony mamy wyludniające się wsie i małe miejscowości, z drugiej – coraz więcej osób starszych, które wymagają dodatkowych udogodnień urbanistycznych i komunikacyjnych. Czy jako region jesteśmy przygotowani na problemy związane ze starzeniem się społeczeństwa, rozwojem tzw. *silver economy*. Co powinniśmy zrobić, by zapewnić odpowiednią opiekę zdrowotną i socjalną ludziom starszym, zagwarantować odpowiedni poziom usług medycznych, rehabilitacyjnych i opiekuńczych? Jakie zmiany w planowaniu przestrzennym i urbanistyce muszą nastąpić, żeby dostosować nasze miasta do potrzeb ludzi starszych, których w ogólnej strukturze ludności będzie coraz więcej?
5. Jakie aktywności mogą podjąć władze, samorząd regionalny i lokalny oraz różne instytucje publiczne i niepubliczne w celu wspierania działań pronatalistycznych, przeciwdziałania odpływowi migracyjnemu? Z drugiej strony jednym z problemów ludzi młodych jest znalezienie środków na własne mieszkanie. Jak można byłoby poprawić tę sytuację?

Bohdan Józef PASZKOWSKI

Wojewoda Podlaski

Warto zwrócić uwagę, że ta problematyka jest niezwykle istotna, ponieważ dotyczy problemu salda migracji związanych ze szczególnie aktywną grupą migrującą, która później zdeterminuje wskaźniki zatrudnieniowe, chłonność i atrakcyjność rynku pracy, również w aspekcie terytorialnym. Ważna jest kontynuacja tego typu konferencji, spotkań, by sprostać wyzwaniom problematyki. Realizujemy programy rządowe jak *Rodzina 500+*, *Mieszkanie+*, *Maluch+*, *Senior+*, stanowiące odpowiedź na wyzwania demograficzne. Zgadzam się z tezą, że aby zapewnić dzietność oraz skłonność do zawierania związków małżeńskich i rodzenia dzieci, należy stworzyć stabilny start dla naszych młodych pokoleń. Nasze poczynania powinny się ogniskować wokół dyskusji dotyczącej pracy, choć sama praca nie wystarczy. Praca musi być godnie wynagradzana, musi dawać warunki rozwojowe, żeby wynagrodzenie były adekwatne do aspiracji i perspektyw na np. kupno mieszkania. Pracodawcy często chcą mieć pracowników gotowych od razu do pracy, nie zapewniając im żadnej możliwości kształcenia, rozwijania swoich umiejętności potrzebnych w zawodzie. Potrzebne jest współdziałanie. Ważne są również kwestie infrastruktury potrzebne do zapewnienia bezpieczeństwa dziecku, infrastruktura żłobkowa, przedszkolna. Te wyzwania powinny nam przyświecać.

Prof. dr hab. Bazyli POSKROBKO

Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku

Najistotniejszym czynnikiem determinującym sytuację demograficzną jest status ekonomiczny, a więc problemy ekonomiczne. Wszyscy wiemy, że województwo podlaskie w zakresie potencjału gospodarczego odstaje w skali kraju. Mentalność mieszkańców Podlasia opiera się na tworzeniu strategii rozwoju wedle starych modeli, czyli zrobimy więcej, zrobimy szerzej, ale na bazie utrwalonych wzorców. Żyjemy jednak w trakcie rewolucji cywilizacyjnej, która przekształca tradycyjną gospodarkę w ekonomię wiedzy i kwalifikacji pracowników. Potrzebny jest rozwój nowych technologii, nowej gospodarki. Przekazane fundusze na poczet turystyki nie zwiększyły liczby turystów. Powstał pomysł stworzenia centrum odnowy psychicznej pracowników. Mamy absolutnie kapitalne warunki, aby stworzyć wiele miejsc pracy. Należy dokładnie wszystko zaplanować, nawiązywać cenne współprace, także z firmami zagranicznymi. Problemem jest też opóźnienie kulturowe Podlasia. Rozwój w sferze gospodar-

czej wyprzedza zawsze możliwości percepcji umysłowej ludzi w ujęciu szerszym.

Prof. zw. dr hab. Cezary KUKLO

Uniwersytet w Białymstoku, Komitet Nauk Demograficznych PAN

Nie ukrywam, że z pewną obawą przyjąłem propozycję pani profesor Józefiny Hrynkiewicz, Przewodniczącej Rządowej Rady Ludnościowej, do wzięcia udziału w panelu *Wyzwania polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji demograficznej województwa podlaskiego*. Wprawdzie mam zaszczyt być od dobrych parunastu lat członkiem Komitetu Nauk Demograficznych PAN, to jednak zawodowo od 40 lat zajmuję się badaniem przebiegu i skutków procesów demograficznych (równoległe z przemianami społeczno-gospodarczymi), które zachodziły w populacjach wiejskich i miejskich na ziemiach polskich w przeszłości. Dodam tylko, że od lat w polu moich bezpośrednich zainteresowań badawczych pozostaje dawna rodzina od chwili jej powstania, trwania aż po rozpad, a także tworzone przez nią gospodarstwo domowe.

Problematyka panelu zaproponowana przez pana profesora Marka Proniewskiego jest nie tylko niezwykle ważna i ze wszech miar interesująca, ale też – co pragnę podkreślić – została zakreślona bardzo szeroko. Dlatego też ze względu na znane nam wszystkim pewne ograniczenia czasowe w swojej wypowiedzi chciałbym się skoncentrować tylko na jednym z 5 wyróżnionych przez moderatora zagadnień, a mianowicie punkcie 4, tj. dynamice przemian demograficznych, która znajduje swoje odzwierciedlenie w przyszłej strukturze demograficznej ludności naszego województwa. Zacznę jednak od skromnej refleksji dotyczącej samego procesu starzenia się ludności. Jak wiadomo źródłem starzenia się ludności jest z jednej strony ograniczanie dzietności, które tym samym prowadzi do wzrostu znaczenia grupy osób w starszym wieku. Z drugiej, obserwujemy wzrost liczby ludzi starych i bardzo starych wskutek przemian w umieralności, dokładnie wyższego prawdopodobieństwa przeżycia przez nich wcześniejszych etapów życia. W mojej opinii przewyższanie złej tendencji, jaką obserwujemy dzisiaj w zakresie spadku dzietności w rodzinach naszego kraju, jest długofalowa i bardzo konkretna polityka społeczno-ekonomiczna nie tylko państwa, ale i samorządów ukierunkowana na wzrost liczby urodzeń. Wspomniana polityka, której jednym z elementów jest obecny program *Rodzina 500+* powinien być postrzegany jako najważniejsze wyzwanie społeczne, ekonomiczne i polityczne przed wszystkimi rządzącymi, niezależnie czy obecnie czy za lat dwadzieścia czy trzydzieści. Należy pamiętać że procesy demograficzne charakteryzują się zróżnicowaną dynamiką i na pozy-

tywne skutki, tj. wzrost dzietności z pewnością przyjdzie nam poczekać. We Francji konsekwentna polityka pronatalistyczna realizowana przez kolejne ekipy rządowe bez względu na barwy polityczne zaowocowała na przestrzeni ostatnich 40 lat wyraźnym wzrostem współczynnika dzietności z 1,81 na przełomie lat 70. i 80. XX wieku do 2,01 w 2014 r.¹. Ale *Programowi 500+*, mimo jego pewnych braków czy niedociągnięć, powinno towarzyszyć cały szereg innych działań zachęcających do posiadania większej liczby potomstwa, ale zarazem ułatwiających ich wychowywanie. W rozmowach z moimi studentami najczęściej słyszę następującą kolejność ich celów na najbliższe lata po ukończeniu studiów: praca – rodzina i dzieci – dom – satysfakcja z życia. Myślę, że tutaj właśnie w obszarach praca – dom, tkwi potężne wyzwanie, kto wie czy nie najważniejsze, dla wszystkich, którzy wpływają, czy mogą wpływać na powstawanie nowych miejsc pracy, które by odpowiadały ambicjom podlaskich, dobrze już wykształconych, dwudziestoparolatków. Bezsprzecznie nowo powstałej rodzinie i potomstwu powinny zostać zapewnione realne, nie sloganowe, warunki jak najlepszego jego wychowania np. poprzez rozbudowaną sieć żłobków i przedszkoli. Nie jestem ekonomistą, stąd zapewne moja naiwność, ale od kilku lat przemierzając sklepy z odzieżą i obuwiem dziecięcym, zastanawiam się, czy rzeczywiście koszt produkcji koszuli dla dorosłego mężczyzny jest równie duży co koszt sukienki dla mojej sześciolatniej wnuczki? Czy w sytuacji wyraźnego niżu demograficznego tzw. przemysł dziecięcy musi być działem aż tak bardzo dochodowym?

Jedną z cech charakterystycznych populacji województwa podlaskiego (podobnie zresztą jak i całego kraju) około 2050 roku, będzie podwojenie udziału ludności starszej w wieku 65 i więcej lat z 15 do 30%, którą już obecnie określamy jako grupą seniorów. Kiedy podczas zajęć ze studentami historii, omawiając zagadnienie starzenia się ludności w przeszłości liczby przytoczone przeze mnie tak dla końca XVIII stulecia – 3–4% ogółu populacji, jak i 1939 r. – 5%, nie robią na nich specjalnego wrażenia. Ale zaakcentowanie już danych dla roku 2016 i wskazanie, że w połowie XXI stulecia co trzecia osoba przez nich spotykana, w tym ich najbliżsi, będzie reprezentowała grupę seniorów, tylko w małym stopniu aktywną na rynku pracy, wywołuje u nich spore poruszenie. Co z tego wynika? W moim przekonaniu obowiązek nie ograniczony li tylko do katedr akademickich, ale – podkreślam – do wszystkich z decydentami

¹ J. C. Chesnais, *Les facteurs de Basse de la fécondité*, [w:] *Histoire de la population française*, sous la direction de J. Dupâquier, vol. 4: *De 1914 à nos jours*, Paris 1988, PUF, s. 326; J. Stańczak, D. Szałtys, *Sytuacja demograficzna Polski na tle Europy*, [w:] *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski*, J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red. nauk.), Warszawa 2016, s. 33. Warto przypomnieć, że jeszcze na początku lat 60. XX wieku we Francji ów współczynnik dzietności kobiet wynosił 3,27.

i mediami włącznie (!) stałego, systematyczne informowania o nieuchronności zjawiska starzenia się populacji, także naszego województwa podlaskiego. Wszystkie działania nacechowane powinny być odpowiedzialnością za przyszłość ludzi starych i bardzo starych i powinny być realizowane bez względu na zmieniające się ekipy polityczne.

Wprawdzie w dobie przedprzemysłowej ważną rolę w opiece nad starszymi osobami pełniła rodzina, ale nawet wówczas, tak w mieście jak i na wsi, była świadomość że ważniejszym członkiem społeczności jest ten, który stoi na czele rodziny i jej gospodarstwa domowego. W dawnych społecznościach pozycja starych rodziców, którzy przekazali gospodarstwo domowe i spadli do roli dożywotników/komorników nigdy już nie była taka sama jak wcześniej, kiedy stali na czele gospodarstwa². Z dotychczasowych badań demograficzno-historycznych wyłaniają się trzy scenariusze dla ludzi starych:

- pozostanie przy rodzinie w charakterze krewnego dożywotnika (potwierdzonego nawet umową);
- pójście na komorne do innych gospodarzy;
- znalezienie miejsca w przytułku parafialnym.

Pozycja rodzinna była przy tym wyraźnie zróżnicowana według płci – zawsze gorsza dla kobiet. Nie trzeba zatem przekonywać, że dawniej główną rolę opieki/pomocy starszym spełniała rodzina – natomiast dzisiaj już nie i w zasadzie dlaczego tak się dzieje jest nieźle zdefiniowane przez współczesną literaturę demograficzną i ekonomiczną. W moim przekonaniu, o ile prawidłowo w zasadzie definiujemy etap starości w życiu człowieka pod kątem demograficznym, także medycznym, o tyle błędnie czynimy to pod kątem społecznym, a zwłaszcza ekonomicznym. Być może jest to moja subiektywna obserwacja, ale w powszechnym mniemaniu obecnie ta grupa ludzi jest postrzegana nazbyt jednostronnie, żeby nie powiedzieć niekiedy nawet mało sympatycznie. Uważam zatem, że trzeba ponownie zdefiniować starość w takim kierunku aby grupy ludzi w starszym wieku nie były postrzegane jako nieaktywne i to pod każdym względem. Zwracam uwagę, że wspomniana redefinicja starości musi odnosić się zarówno do postrzegania ich przez szeroko rozumiane otoczenie społeczne ale także przez nich samych. To ostatnie, podkreślam szczególnie mocno. Przyglądać się po trosze działaniom w tym obszarze podejmowanym w krajach Europy Zachodniej i Północnej, wydaje się za konieczne zerwanie z postawą z dawaniem wręcz przyzwolenia na bierność ludzi starszych, bo taka po-

² Interdyscyplinarne dyskusje nad starością oraz towarzyszącymi jej zjawiskami w różnych epokach i środowiskach społecznych należą do częściej podejmowanych ostatnimi latami o czym świadczy treść całego zeszytu nr 1 „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej” za 2010 rok, czy tomów: *Ludzie starzy i starość na ziemiach polskich od XVIII do XXI wieku (na tle porównawczym)*, t. I–II, A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz, (red.) Warszawa 2016, Wydawnictwo DiG.

stawa niejako zwalnia nas wszystkich ze współdziałania z tą grupą ludzi. Otóż, przeżywanie lat w wieku starszym nie powinno w żadnym wypadku być równoznaczne z biernością. Ich potencjał intelektualny zdobyty, utrwalony, ale też i rozwinięty przez lata pracy, nie powinien być zlekceważony czy odstawiony na boczny tor, ale nadal w jakiejś części wykorzystywany. Warto zatem już dzisiaj podjąć działania które skutkowałyby elastycznymi formami pracy dla grupy naszych seniorów. W tym kontekście za mało zasadne uznaję decyzję o obniżeniu wieku emerytalnego w naszym kraju. Rosnące szeregi ludzi starych, a nawet bardzo starych będą wymagały mniejszej i większej pomocy ze strony różnych instytucji i osób, ale przede wszystkim będą w największym stopniu absorbowały czas ich najbliższych. Już teraz powinniśmy dążyć do rozwijania usług społecznych, (co bacznie obserwując to co się dzieje obecnie, może być bardzo trudne), umożliwiających godzenie pracy zawodowej i obowiązków wobec rodziny z opieką nad seniorami. Podobnie w szeroko rozumianej gospodarce i usługach najbliższe lata będą charakteryzowały się, z czego musimy zdawać sobie sprawę, innym profilem nabywców dóbr i usług. W nieodległej przyszłości, prawie co trzeci konsument w województwie podlaskim, będzie w wieku powyżej 65 roku życia, ale aż co ósmy w wieku zaawansowanej starości, tj. 80 i więcej lat!³.

Swoją wypowiedź chciałbym zakończyć jedną refleksją. Nie jestem pewien że nadchodzący czas, w społeczeństwie zasadniczo nadal zaledwie średniozamożnym, będzie charakteryzował się wysoką jakością życia seniorów, choć rzecz jasna chciałbym, żeby tak było. Zależy to od przeróżnych czynników, przede wszystkim ekonomicznych, których wyliczenie, nie mówiąc o jakiejś charakterystyce, leży poza moimi kompetencjami. Ale nawet jeżeli miałoby to być życie na skromniejszym poziomie, to chciałbym, aby ich życie było godne, pełne szacunku, (w centrum społeczeństwa, a nie na jego marginesie). A to już zależy w największym stopniu nie od decydentów politycznych czy przeróżnych instytucji, ale od każdego z nas, od kształtowania naszych relacji międzypokoleniowych w rodzinie i szerzej w otoczeniu społecznym.

Dr Agnieszka PIEKUTOWSKA

Uniwersytet w Białymstoku

Każde województwo jest specyficzne, jeśli chodzi o migracje. To, co wyróżnia nasze województwo, to bycie w pułapce migracyjnej – wysoka stopa bezrobocia, niski poziom płac, co zachęca do emigracji i imigracji. Saldo migracji

³ Zob. *Prognoza ludności na lata 2014–2050*, GUS, Warszawa 2014, s. 136–137.

jest ujemne. W II półroczu 2016 r. na ok. 86 000 wszystkich zezwoleń 700 wydało województwo podlaskie, przy np. 29 000 w podlaskim. To, co możemy robić to wpływać na emigrację, ponieważ nie jesteśmy atrakcyjnym miejscem, do którego ludzie migrują. Niestety, wedle Prawa Unii Europejskiej, nie mamy możliwości zatrzymać administracyjnie swoich obywateli. Pozostają jedynie te narzędzia, które mają wpływ na wygaszenie czynników wypychających ludzi z regionu – wyższe płace, zwiększenie liczby miejsc pracy. To oczywiście działania rozłożone na lata. Skuteczność ich też będziemy mogli obserwować *post factum*. Niektórym województwom to się udało.

Wojciech WALULIK

Burmistrz Augustowa

Wszyscy jesteśmy zgodni, że Polska się wyludnia. Trend jest znaczący i musimy się zastanowić jako samorządowcy, jak do tego problemu podejść. Są dwie możliwości działania – biernie i czynnie. Biernie – możemy spowalniać procesy lub w jakiś sposób je kontrolować. Jako samorządowcy podeszliśmy do sprawy inaczej – chcemy całkowicie odwrócić negatywną tendencję. Augustów od wielu lat kojarzy się z turystyką. Potrzebny jest jednak jeszcze inny przebieg. Przez 7 lat Augustów był zablokowany ustawą o uzdrowiskach. Miasto zaczęło się wyludniać, przestało być atrakcyjne dla inwestorów. Miasto zostało podzielone teraz na 3 dzielnice, został oddany nowoczesny zakład uzdrowiskowy, i z drugiej strony mogą rozwijać się duże przedsiębiorstwa. Drugą sprawą jest tani dostęp do mieszkań – jesteśmy w trakcie zaawansowanych rozmów dotyczących inwestycji *Mieszkania+*. W województwie podlaskim istnieje dużo problemów. Potrzebna jest kampania PR-owa i odpowiednie zareklamowanie województwa, nie tylko jako zielonych płuc Polski, ale jako regionu przemysłowego. Chciałbym podziękować obecnemu Rządowi za zmianę polityki. Dotychczasowa polityka nie stawiała na zrównoważony rozwój, tylko na wielkie metropolie centralne. Wszyscy mają prawo do zrównoważonego rozwoju. Rząd musi pamiętać też o infrastrukturze, żebyśmy nie zostali na marginesie cywilizacyjnym.

Bogdan ZIELIŃSKI

Starosta powiatu Wysokie Mazowieckie

Powinniśmy postawić na to, aby młodych ludzi zatrzymywać tam, gdzie oni żyją i funkcjonują, ponieważ obserwujemy wsie, które więją pustkami. Jestem zwolennikiem tego, aby przytrzymać ludzi tam, gdzie się urodzili lub w bliskiej

odległości, a tym samym, aby województwo nie wyludniało się w tak szybkim tempie. Z punktu widzenia młodych ludzi mamy sytuację, gdzie kształcenie nie jest dostosowane do rynku pracy. Żadna szkoła ani samorząd nie jest w stanie wyłożyć takich pieniędzy, by nauczyć ich w pełni zawodu. Nie da się zapewnić wykształcenia praktycznego. Współpraca szkół z pracodawcami jest praktycznie niemożliwa. Samorząd ma wpływ na sytuację demograficzną – ułatwianie startu w kwestii terenów inwestycyjnych, zagospodarowanie przestrzenne. Na nasze województwo niestety nie weszła żadna firma, która zatrudniłaby ileś tysięcy osób. Wszystko, co tu się dzieje, to kwintesencja działań lokalnych, rozwojowych.

Zbigniew SOKOŁOWSKI

Wójt Gminy Wizna

Z punktu widzenia małej gminy – rynek pracy jest rynkiem bardzo płytkim, ponieważ osoby bezrobotne, najczęściej bez kwalifikacji zawodowych, nie podejmują pracy. Województwo podlaskie jest województwem rolniczym. Należy zwrócić uwagę na wymianę pokoleń. Jeżeli jest następca, to dostaje gospodarstwo, gdy jego rodzice mają po 60 lat. Nasuwa się pytanie: co następca ma ze sobą zrobić; jechać za chlebem, dorobić się i wracać czy układać sobie tam życie i nie wracać. Gospodarstwa prężne upadają, ponieważ następca czekający na gospodarstwo zdąży sobie ułożyć życie wcześniej. Ten problem wpływa na demografię.

Janina MIRONOWICZ

Dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Białymstoku

W przypadku migracji boom wyjazdowy rozpoczął się po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Okazuje się, że niewielu mieszkańców województwa podlaskiego planuje powrót do Polski. Jeśli już jest jakaś chęć zmiany pracy, mieszkania, to w innym państwie europejskim. Nasza oferta dla tych ludzi jest uboga, zwłaszcza w kwestii powstawania ciekawych, dobrze płatnych miejsc pracy. W ofercie Wojewódzkiego Urzędu Pracy jest finansowanie żłobków, mamy również w ramach swoich możliwości finansowanie kształcenia ustawicznego, niezależnie od wieku. Posiadamy również programy dla osób 50+ oraz realizujemy programy zdrowotne. Wkrótce będziemy ogłaszać konkursy.

Prof. dr hab. Małgorzata HALICKA

Uniwersytet w Białymstoku

Sytuacja materialna osób starszych w Polsce jest zróżnicowana, ale dla wielu z nich jest trudna. Mówiąc o konsumpcji dóbr przez osoby starsze, trzeba zauważyć, że bez posiadania odpowiednich funduszy, istnieje trudność w konsumowaniu i zaspokajaniu potrzeb. W ostatnim czasie – z różnych powodów – rośnie zadłużenie seniorów, a to może oznaczać ich ubożenie, stąd nieodzowne są działania wspierające seniorów. Kolejną sprawą, którą należy mieć na względzie to znacząca i rosnąca grupa konsumentów seniorów w przyszłości, jednakże ponownie przywołuję słowa, mianowicie – trzeba mieć zasoby finansowe, aby nie ograniczać konsumowania dóbr. Z tego punktu widzenia winny być podejmowane działania wspierające w ramach prowadzonej polityki senioralnej. Obecnie widoczna jest realizacja postulatów tego, co było w zamiarach wyborczych. Chcę jednak zauważyć, iż w wielu środowiskach lokalnych brak jest interdyscyplinarnej współpracy pomiędzy różnymi strukturami w obszarze sytuacji osób starszych. Należy dołożyć starań, aby nasze województwo, ta mała, piękna ojczyzna, stawała się wybieranym przez osoby młode miejscem do życia wspólnie z seniorami, którzy stanowią część historii tego regionu.

Prof. dr hab. Bazyli POSKROBKO

Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku

Warunkiem rozwiązania problemu demograficznego i pobudzenia odtwarzania się społeczeństwa jest rozwój gospodarczy. Jeżeli tego nie ruszymy, ludzie będą uciekać z Polski, szczególnie z województwa podlaskiego.

Dr Agnieszka PIEKUTOWSKA

Uniwersytet w Białymstoku

Życzę sobie i nam wszystkim, żeby ta świadomość nie pozostała tylko w naszym przekonaniu. Mam nadzieję że przedstawiciele naszego regionu zrozumieją przed jakimi wyzwaniami demograficznymi stoi województwo podlaskie, i jeżeli będziemy wszyscy skuteczni, to razem zrobimy więcej. Wzrost gospodarczy stanie się siłą napędową. Ważne są również działania miękkie – np. budowanie marek.

Wojciech WALULIK

Burmistrz Augustowa

Potrzebne są inwestycje dotyczące infrastruktury drogowej, lotniczej, które przybliżały by nas do centralnej części kraju. Województwo podlaskie jest znacznie większe niż Białystok – potrzebne jest zatem spojrzenie na cały region. Reszta to ciężka praca.

Prof. dr hab. Małgorzata HALICKA

Uniwersytet w Białymstoku

Polityka dla osób starszych powinna być kreowana przy udziale osób starszych. Musimy być również odpowiedzialni za swoją starość. Byłoby bardzo pożądane, by władze lokalne mierzyły potrzeby własnymi badaniami, diagnozami. Nie należy opierać się na centralnych statystykach, tylko patrzeć na potrzeby regionu. Bez dobrej diagnozy nie można kreować polityki.

Bohdan Józef PASZKOWSKI

Wojewoda Podlaski

Atutem naszego województwa jest zdiagnozowanie problemu. Istnieją województwa, w których problemy demograficzne nie są w żadnym stopniu zdiagnozowane. Potrzebne jest również budowanie marki. Mam czasem wrażenie, że dziennikarze kreują wizerunek naszego regionu jako Polski B, drugiej kategorii. Musimy pracować nad reputacją naszego województwa, trzeba mocno akcentować jego różnorodność oraz atuty.

Bogdan ZIELIŃSKI

Starosta powiatu Wysokie Mazowieckie

Ludzi zatrzyma budowa odpowiednich miejsc pracy, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju w ujęciu województwa, a nie kraju. Aby tutaj na szczeblu regionalnym nie widzieć tylko jednej miejscowości, ważna jest kwestia rozwoju całego województwa. Należy zadbać o wszystkich mieszkańców zarówno pracujących, jak i bezrobotnych, by pokazać Polakom, którzy wyjechali za granicę, że warto do nas wracać.

Prof. zw. dr hab. Cezary KUKLO

Uniwersytet w Białymstoku, Komitet Nauk Demograficznych PAN

Podpisuję się pod słowami prof. Halickiej: pamiętajmy o naszej starości. Działania muszą być nastawione na perspektywę wielu lat, żeby grupa seniorów funkcjonowała w centrum życia społecznego i gospodarczego województwa, a nie na jego marginesie. Jest to możliwe poprzez zadbanie o ich potencjał intelektualny i wykorzystanie ich czasu wolnego. Warto też wspomnieć o rodzinie, ponieważ to na rodzinie będzie spoczywała kwestia opieki i współpracy z seniorami.

Prof. dr hab. Józefina HRYNKIEWICZ

Rządowa Rada Ludnościowa

ZAKOŃCZENIE

Rządowa Rada Ludnościowa od lat organizuje kongresy, konferencje, seminaria poświęcone ważnym problemom demograficznym. Współpracuje z rządem i samorządami, analizuje problemy demograficzne oraz formy ich rozwiązywania. Na konferencji w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku przedstawiono wiele ciekawych wyników badań jakościowych wyjaśniających przyczyny i przebieg zjawisk i procesów demograficznych. Badania i analizy jakościowe pokazały społeczne i ekonomiczne uwarunkowania i przyczyny zachodzących zjawisk i procesów, a także wiele skomplikowanych problemów społecznych. Dostarczyły wiedzy o skutkach emigracji zarobkowej dorosłych dla sytuacji i położenia rodzin i dzieci. Emigracja powoduje rozległe konsekwencje dla rodzin, nie tylko pozytywne. Wiedza o konsekwencjach emigracji musi być szerzej dostępna społeczeństwu i wszystkim wyjeżdżającym; muszą wiedzieć o skutkach emigracji dla spójności i funkcjonowania rodziny, wychowania dzieci. Praca i zarobki, zapewnienie rodzinie bytu materialnego jest ważne, ale może okazać się, że zyskując zarobki traci się rodzinę, a więc wartości najważniejsze.

Ważnym tematem debaty była opieka nad ludźmi starszymi, szczególnie osobami niesamodzielnymi (niezdolnymi do samodzielnej egzystencji). Są w tej grupie nie tylko ludzie starzy, ale też osoby w różnym wieku, po wypadku, po ciężkiej chorobie. Potrzebują oni zorganizowanej opieki, aby zachować ludzką godność. W tym zakresie potrzebna jest większa aktywność władz publicznych, szczególnie samorządów.

W debacie pojawiły się kwestie, które wskazują, że procesy demograficzne muszą być wspierane środkami polityki społecznej, gospodarczej i ludnościowej. Zmieniające się procesy demograficzne wymagają elastycznych działań polityki ludnościowej, aby modyfikować, wzmacniać lub osłabiać niektóre tendencje (jeśli jest to możliwe). Istnieją dwie opinie dotyczące polityki ludnościowej; jedna głosi, że nic się nie da zrobić, bo są to procesy naturalne, które należy obserwować i akceptować w takiej postaci, w jakiej występują, zaś druga przyjmuje, że można na te procesy oddziaływać narzędziami polityki ludnościowej. W Europie znane są przykłady (Francja, Szwecja), gdzie konsekwent-

na i długofalowa polityka ludnościowa miała istotny wpływ na zmianę trendów demograficznych. Z wypowiedzi w debacie wynika, że powinno się podejmować różne działania, które mogą istotnie wpływać na niektóre procesy. Może to dotyczyć np. postępujących na niektórych terenach procesów wyludniania. W województwie podlaskim (ale nie tylko) istnieją gminy, które liczą obecnie mniej niż 2000–3000 mieszkańców. Taka gmina nie jest w stanie utrzymać administracji gminnej z własnych dochodów, a na pewno nie może wypełniać ustawowych zadań. Ten problem wymaga pogłębionych badań, a na ich podstawie podejmowania działań, nie tylko lokalnych, ale również na szczeblu państwa. W obecnej sytuacji demograficznej Polski polityka ludnościowa powinna stać się trwałym i systematycznym działaniem państwa, którego celem jest dążenie do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju ludności.

Wszystkim Państwu serdecznie dziękuję, zwłaszcza referentom, dyskutantom i uczestnikom debaty panelowej oraz wszystkim uczestnikom konferencji. Szczególne podziękowania składam na ręce Pana Wojewody Bohdana J. Paszkowskiego, który umożliwił nam to spotkanie w bardzo dobrych warunkach oraz Pani Ewy Kamińskiej-Gawryluk, Dyrektor Urzędu Statystycznego.

ANEKS

**Sytuacja demograficzna województwa podlaskiego
jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej**
Podlaski Urząd Wojewódzki w Białymstoku, 20 marca 2017 r.

PATRONAT HONOROWY

Minister
Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Program

9.30 – 10.00	Rejestracja uczestników
10.00 – 10.15	Otwarcie Konferencji Bohdan Józef Paszkowski, <i>Wojewoda Podlaski</i>
10.15 – 10.30	Przywitanie uczestników prof. dr hab. Józefina Hryniewicz, <i>Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej</i> Ewa Kamińska-Gawryluk, <i>Dyrektor Urzędu Statystycznego w Białymstoku</i>
10.30 – 11.30	Sesja: Sytuacja demograficzna województwa podlaskiego Moderator: prof. dr hab. Józefina Hryniewicz, <i>Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej</i> Sytuacja demograficzna województwa podlaskiego – stan obecny i perspektywy Ewa Kamińska-Gawryluk, <i>Dyrektor Urzędu Statystycznego w Białymstoku</i> Specyfika sytuacji demograficznej województwa podlaskiego na tle Polski dr Dorota Wyszowska, <i>Urząd Statystyczny w Białymstoku, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania</i> Ruch naturalny ludności w województwie podlaskim Anna Bachanek – Komarowska, <i>Urząd Statystyczny w Białymstoku</i> Specyfika procesów starzenia się ludności województwie podlaskiego dr Emilia Kramkowska, <i>Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Pedagogiki i Psychologii</i>
11.30 – 12.00	Pytania i dyskusja
12.00 – 12.30	Przerwa
12.30 – 13.30	Sesja: Sytuacja rodzin, migracje ludności a rynek pracy w województwie podlaskim Moderator: prof. dr hab. Małgorzata Halicka, <i>Uniwersytet w Białymstoku</i> Perspektywy rozwoju demograficznego województwa podlaskiego, wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne prof. dr hab. Henryk Wnorowski, <i>Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania</i> Migracje wewnętrzne ludności w województwie podlaskim dr hab. Barbara Cieślińska, <i>Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Historyczno-Socjologiczny</i> Migracje zagraniczne a polityka społeczna w województwie podlaskim dr Katarzyna Winiecka, <i>Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Pedagogiki i Psychologii</i> Sytuacja na rynku pracy w województwie podlaskim dr Cecylia Sadowska-Snarska, <i>Komitet Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN</i> Kondycja rodziny a potencjał rozwojowy województwa podlaskiego dr Joanna Borowik, <i>Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Pedagogiki i Psychologii</i> Starzenie się Podlasia wyzwaniem dla opieki zdrowotnej i społecznej prof. dr hab. n.med. Barbara Bień, <i>Uniwersytet Medyczny w Białymstoku</i>
13.30 – 13.45	Pytania i dyskusja
13.45 – 15.15	Wyzwania polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji demograficznej województwa podlaskiego Moderator: prof. dr hab. Marek Proniewski, <i>Uniwersytet w Białymstoku</i>
15.15 – 15.30	Pytania i dyskusja
15.30 – 15.45	Podsumowanie i zamknięcie obrad prof. dr hab. Józefina Hryniewicz, <i>Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej</i>

WSPÓŁORGANIZATORZY

WOJEWODA
PODLASKI

Urząd Statystyczny
w Białymstoku